

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

“Εκπαίδευση Ενηλίκων Μελών Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων: Διερεύνηση
εκπαιδευτικών αναγκών”

Βασιλική Αγγελοπούλου

Επιβλέπουσα: Άννα Κοντονή

ΠΑΤΡΑ
2014

Περίληψη

Στόχος της εργασίας αυτής είναι η θεωρητική και ερευνητική μελέτη των εκπαιδευτικών αναγκών των ενηλίκων μελών των Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων (ΕΚΟ), έτσι ώστε να αποτελέσει μια χρήσιμη πηγή δεδομένων και ένα πρακτικό εργαλείο στα χέρια εκπαιδευτών ενηλίκων, οργανισμών και ειδικών φορέων που σχεδιάζουν και υλοποιούν προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων μελών ΕΚΟ. Οι ομάδες που εξετάσαμε είναι τα άτομα με προβλήματα όρασης, τα άτομα με προβλήματα ακοής και τα άτομα τρίτης ηλικίας. Για κάθε μία από τις ομάδες αυτές, διερευνούμε και παρουσιάζουμε τις τρέχουσες τάσεις ως προς τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών αναγκών τους, όπως τις αντιλαμβάνονται τα ίδια τα μέλη τους.

Λέξεις κλειδιά

διά βίου μάθηση, εκπαίδευση ενηλίκων, διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών, Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες, έρευνα, κίνητρα, εμπόδια, άτομα τρίτης ηλικίας, άτομα με προβλήματα όρασης, άτομα με προβλήματα ακοής, κοινωνικός αποκλεισμός, εκπαιδευτικός αποκλεισμός

Abstract

The objective of this thesis is the study and research of the educational needs of adult members of Socially Vulnerable Groups, so as to provide a useful input and a practical tool for adult educators, organizations and specialized agencies who plan and implement adult education programs for members of Socially Vulnerable Groups. The groups examined are the visually impaired, the hearing impaired and the elderly. For each of these groups we investigate and present the current trends in the particularities and the characteristics of their educational needs, as perceived by the members of these groups.

Keywords

lifelong learning, adult education, researching educational needs, Socially Vulnerable Groups, research, motives, barriers, elderly, visually impaired, hearing impaired, social exclusion, educational exclusion

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	3
Λέξεις κλειδιά.....	3
Abstract.....	5
Keywords.....	5
Κατάλογος γραφημάτων, εικόνων και διαγραμμάτων.....	9
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή.....	12
Μέρος Πρώτο: Θεωρητικό μέρος.....	15
Κεφάλαιο 2: Θεωρίες Εκπαίδευσης Ενηλίκων.....	15
2.1 Βασικοί όροι – Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις.....	15
2.2 Κριτικός Στοχασμός.....	19
2.3 Η Θεωρία της Ανδραγωγικής – M. Knowles.....	19
2.4 Η Θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης – J. Mezirow.....	21
2.5 Θεωρία για την Κοινωνική Αλλαγή – P. Freire.....	22
2.6 Εμπειρική Μάθηση – Κύκλος μάθησης – D. Kolb.....	22
2.7 Συνθετική προσέγγιση – P. Jarvis.....	23
Κεφάλαιο 3: Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών.....	25
3.1 Προσδιορισμός της έννοιας “ανάγκη” και “εκπαιδευτική ανάγκη”.....	25
3.2 Προσεγγίσεις.....	26
3.2.1 Ψυχολογική προσέγγιση.....	26
3.2.2 Ψυχο-κοινωνιολογική προσέγγιση.....	27
3.2.3 Πολιτιστική προσέγγιση.....	28
3.2.4 Οικονομική προσέγγιση.....	28
3.2.5 Δομολειτουργική και συστημική προσέγγιση.....	29
3.3 Κίνητρα.....	30
3.4 Εμπόδια.....	31
Κεφάλαιο 4: Διαστάσεις Αποκλεισμού.....	36
4.1 Αποκλεισμός Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων.....	36
4.2 Κοινωνικός αποκλεισμός.....	36
4.3 Οικονομικός – Επαγγελματικός αποκλεισμός.....	37
4.4 Εκπαιδευτικός αποκλεισμός.....	37
4.5 Συμβολή εκπαίδευσης ενηλίκων στον περιορισμό του αποκλεισμού.....	38
Μέρος Δεύτερο: Ερευνητικό μέρος.....	43
Κεφάλαιο 5: Ερευνητικό πλαίσιο – Οι υπό εξέταση ομάδες.....	43
5.1 Άτομα με προβλήματα όρασης.....	43
5.2 Άτομα με προβλήματα ακοής.....	45
5.3 Άτομα τρίτης ηλικίας.....	47
Κεφάλαιο 6: Μεθοδολογία Έρευνας.....	50
6.1 Σκοπός έρευνας.....	50
6.2 Επιλογή μεθοδολογικής προσέγγισης.....	50
6.3 Δειγματοληψία.....	51
6.4 Ερευνητικά εργαλεία.....	51
6.4.1 Μέσο συλλογής δεδομένων.....	51
6.4.2 Περιγραφή του ερωτηματολογίου που αναπτύχθηκε.....	52
6.4.3 Μέθοδος συμπλήρωσης ερωτηματολογίου.....	55
6.5 Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας.....	56
6.5.1 Άτομα με προβλήματα όρασης.....	56
6.5.2 Άτομα με προβλήματα ακοής.....	58
6.5.3 Άτομα τρίτης ηλικίας.....	59

Κεφάλαιο 7: Αποτελέσματα έρευνας.....	61
7.1 Μέθοδος ανάλυσης.....	61
7.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων.....	62
7.2.1 Άτομα με προβλήματα όρασης.....	62
7.2.1.1 Δημογραφικά στοιχεία.....	62
7.2.1.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.....	71
7.2.1.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών.....	72
7.2.1.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής.....	75
7.2.1.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων.....	77
7.2.2 Άτομα με προβλήματα ακοής.....	82
7.2.2.1 Δημογραφικά στοιχεία.....	82
7.2.2.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.....	93
7.2.2.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών.....	94
7.2.2.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής.....	97
7.2.2.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων.....	98
7.2.3 Άτομα τρίτης ηλικίας.....	104
7.2.3.1 Δημογραφικά στοιχεία.....	104
7.2.3.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.....	111
7.2.3.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών.....	112
7.2.3.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής.....	115
7.2.3.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων.....	117
Κεφάλαιο 8: Συμπεράσματα.....	124
8.1 Κοινές ανάγκες.....	124
8.2 Άτομα με προβλήματα στην όραση.....	125
8.3 Άτομα με προβλήματα στην ακοή.....	127
8.4 Άτομα τρίτης ηλικίας.....	128
8.5 Δυσκολίες και περιορισμοί της έρευνας.....	129
8.6 Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση.....	131
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	133
Παράρτημα.....	137
Παρ. Α: Το ερωτηματολόγιο για άτομα με προβλήματα όρασης.....	137
Παρ. Β: Το ερωτηματολόγιο για άτομα με προβλήματα ακοής.....	145
Παρ. Γ: Το ερωτηματολόγιο για την Τρίτη Ηλικία.....	154
Παρ. Δ: Κώδικας επεξεργασίας δεδομένων.....	162

Κατάλογος γραφημάτων, εικόνων και διαγραμμάτων

Εικόνα 1: Σύσταση δείγματος της έρευνας στα άτομα με προβλήματα όρασης.....	58
Εικόνα 2: Σύσταση δείγματος της έρευνας στα άτομα τρίτης ηλικίας.....	60
Εικόνα 3: Ερώτηση 1: Φύλο.....	63
Εικόνα 4: Ερώτηση 2: Ηλικία.....	64
Εικόνα 5: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση.....	64
Εικόνα 6: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών.....	65
Εικόνα 7: Ερώτηση 5: Μειωμένη όραση/τυφλοί.....	65
Εικόνα 8: Ερώτηση 6: Ηλικία που παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην όραση.....	66
Εικόνα 9: Ερώτηση 7: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης.....	66
Εικόνα 10: Ερώτηση 8: Γνώση συστήματος Braille.....	67
Εικόνα 11: Ερώτηση 9: Γνώση άλλων συστημάτων Braille.....	67
Εικόνα 12: Ερώτηση 10: Ξένες γλώσσες.....	68
Εικόνα 13: Ερώτηση 11: Γνώση συστήματος Nemeth.....	68
Εικόνα 14: Ερώτηση 12: Γνώση Η/Υ.....	69
Εικόνα 15: Ερώτηση 13: Επαγγελματική κατάσταση.....	69
Εικόνα 16: Ερώτηση 14: Επάγγελμα.....	69
Εικόνα 17: Ερώτηση 15: Είδος απασχόλησης.....	70
Εικόνα 18: Ερώτηση 16: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;.....	70
Εικόνα 19: Ερώτηση 17: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;.....	70
Εικόνα 20: Ερώτηση 18: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;.....	71
Εικόνα 21: Ερώτηση 19: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων.....	72
Εικόνα 22: Ερώτηση 20: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;.....	72
Εικόνα 23: Ερώτηση 21: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	73
Εικόνα 24: Ερώτηση 22: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;	74
Εικόνα 25: Ερώτηση 23: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;.....	75
Εικόνα 26: Ερώτηση 24: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	76
Εικόνα 27: Ερώτηση 25: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;.....	77
Εικόνα 28: Ερώτηση 26: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	78
Εικόνα 29: Ερώτηση 27: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	79
Εικόνα 30: Ερώτηση 28: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	79
Εικόνα 31: Ερώτηση 29: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	80
Εικόνα 32: Ερώτηση 30: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;.....	80
Εικόνα 33: Ερώτηση 31: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;.....	81
Εικόνα 34: Ερώτηση 32: Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;.....	81
Εικόνα 35: Ερώτηση 33: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα όρασης;.....	82
Εικόνα 36: Ερώτηση 33: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;.....	82
Εικόνα 37: Ερώτηση 1: Φύλο.....	84
Εικόνα 38: Ερώτηση 2: Ηλικία.....	84
Εικόνα 39: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση.....	85
Εικόνα 40: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών.....	85
Εικόνα 41: Ερώτηση 5: Είσαστε;.....	85
Εικόνα 42: Ερώτηση 6: Σε ποια ηλικία παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην ακοή σας;.....	86

Εικόνα 43: Ερώτηση 7: Η μητέρα σας είναι:.....	86
Εικόνα 44: Ερώτηση 8: Ο πατέρας σας είναι:.....	87
Εικόνα 45: Ερώτηση 9: Χρησιμοποιείτε ακουστικό βοήθημα;.....	87
Εικόνα 46: Ερώτηση 10: Έχετε κοχλιακό εμφύτευμα;.....	87
Εικόνα 47: Ερώτηση 11: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης.....	88
Εικόνα 48: Ερώτηση 12: Γνώση Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας;.....	88
Εικόνα 49: Ερώτηση 13: Γνώση Ξένης Νοηματικής Γλώσσας.....	89
Εικόνα 50: Ερώτηση 14: Γνώση Ελληνικής ομιλούμενης γλώσσας;.....	89
Εικόνα 51: Ερώτηση 15: Γνώση Ξένων ομιλούμενων Γλωσσών.....	90
Εικόνα 52: Ερώτηση 16: Έχετε την ικανότητα της χειλανάγνωσης;.....	90
Εικόνα 53: Ερώτηση 17: Γνώση Η/Υ.....	91
Εικόνα 54: Ερώτηση 18: Επαγγελματική Κατάσταση.....	91
Εικόνα 55: Ερώτηση 19: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;.....	91
Εικόνα 56: Ερώτηση 20: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;.....	92
Εικόνα 57: Ερώτηση 21: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;.....	92
Εικόνα 58: Ερώτηση 22: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;.....	92
Εικόνα 59: Ερώτηση 23: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;.....	93
Εικόνα 60: Ερώτηση 24: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων και επίπεδο ικανοποίησης.....	94
Εικόνα 61: Ερώτηση 25: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;.....	94
Εικόνα 62: Ερώτηση 26: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	95
Εικόνα 63: Ερώτηση 27: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;.....	96
Εικόνα 64: Ερώτηση 28: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;.....	97
Εικόνα 65: Ερώτηση 29: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	98
Εικόνα 66: Ερώτηση 30: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;.....	98
Εικόνα 67: Ερώτηση 31: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	100
Εικόνα 68: Ερώτηση 32: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	100
Εικόνα 69: Ερώτηση 33: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	101
Εικόνα 70: Ερώτηση 34: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	101
Εικόνα 71: Ερώτηση 35: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;.....	102
Εικόνα 72: Ερώτηση 36: Σε ποια γλώσσα θα προτιμούσατε να διεξάγετε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	102
Εικόνα 73: Ερώτηση 37: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;.....	103
Εικόνα 74: Ερώτηση 38: Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;.....	103
Εικόνα 75: Ερώτηση 39: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα ακοής;.....	104
Εικόνα 76: Ερώτηση 40: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;.....	104
Εικόνα 77: Ερώτηση 1: Φύλο.....	106
Εικόνα 78: Ερώτηση 2: Ηλικία.....	106
Εικόνα 79: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση.....	107
Εικόνα 80: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών.....	107
Εικόνα 81: Ερώτηση 5: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης.....	108
Εικόνα 82: Ερώτηση 6: Γνώση Ξένων Γλωσσών.....	108
Εικόνα 83: Ερώτηση 7: Γνώση Η/Υ.....	109

Εικόνα 84: Ερώτηση 8: Επαγγελματική Κατάσταση;.....	109
Εικόνα 85: Ερώτηση 9: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;.....	109
Εικόνα 86: Ερώτηση 10: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;.....	110
Εικόνα 87: Ερώτηση 11: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;.....	110
Εικόνα 88: Ερώτηση 12: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;.....	110
Εικόνα 89: Ερώτηση 13: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;.....	111
Εικόνα 90: Ερώτηση 14: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων.....	112
Εικόνα 91: Ερώτηση 15: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;	112
Εικόνα 92: Ερώτηση 16: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	113
Εικόνα 93: Ερώτηση 17: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε / επιμορφωθείτε;	114
Εικόνα 94: Ερώτηση 18: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;.....	115
Εικόνα 95: Ερώτηση 19: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	116
Εικόνα 96: Ερώτηση 20: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;.....	117
Εικόνα 97: Ερώτηση 21: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;....	118
Εικόνα 98: Ερώτηση 22: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	119
Εικόνα 99: Ερώτηση 23: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;.....	119
Εικόνα 100: Ερώτηση 24: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;.....	120
Εικόνα 101: Ερώτηση 25: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;.....	120
Εικόνα 102: Ερώτηση 26: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;.....	121
Εικόνα 103: Ερώτηση 27: Ποια είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;.....	121
Εικόνα 104: Ερώτηση 28: Που θα επιθυμούσατε να λάβει χώρα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	122
Εικόνα 105: Ερώτηση 29: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι νεότερων ηλικιακών ομάδων;.....	122
Εικόνα 106: Ερώτηση 30: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;.....	123

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Η διά βίου εκπαίδευση αποτελεί ένα ασφαλές μονοπάτι στο δρόμο για την άμβλυνση των ανισοτήτων, την καταπολέμηση διαφόρων μορφών αποκλεισμού καθώς και την γενικότερη ενσωμάτωση στο κοινωνικό γίγνεσθαι των ανθρώπων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες.

Η γνώση των προσωπικών επιθυμιών και των πραγματικών αναγκών των εκπαιδευομένων έχει ιδιαίτερη αξία για τους υπευθύνους σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων και αυτό γιατί οφείλουν να προσπαθήσουν να ανταποκριθούν σε αυτές όσο γίνεται πιο πολύ. Στόχος αφενός η αποφυγή ενδεχόμενων αποκλίσεων κατά την υλοποίηση και αφετέρου η βελτίωση της αποτελεσματικότητας ενός επικείμενου προγράμματος.

Συγκεκριμένα, η καταγραφή των απόψεων των μελών των ομάδων στόχου σχετικά με την αναγκαιότητα ύπαρξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων θα οδηγήσει στον καθορισμό των κινήτρων, των προτιμήσεων τους, καθώς και στον τρόπο και το βαθμό συμμετοχής τους στις διάφορες δομές και μορφές των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Ο προσδιορισμός των προβλημάτων και των φραγμών που αντιμετωπίζουν τα άτομα των υπό εξέταση ευάλωτων κοινωνικά ομάδων, σε σχέση με την συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικές διαδικασίες, καθώς και η αποτύπωση των διαφόρων κοινωνικών, πολιτισμικών, οικονομικών χαρακτηριστικών τους, οδηγούν στην καλύτερη δόμηση ενός μελλοντικού εκπαιδευτικού προγράμματος. Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει βέβαια και η ανίχνευση των προσωπικών κινητήριων δυνάμεων που λειτουργούν ως κίνητρα συμμετοχής των ατόμων ευάλωτων κοινωνικά ομάδων σε εκπαιδευτικές διαδικασίες.

Επιπρόσθετα, κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση διαφόρων προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι κάθε ομάδα-στόχος μαθαίνει με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ανάλογα βέβαια με τα προσωπικά χαρακτηριστικά, τα βιώματα, τις ανάγκες και τα προβλήματά του. Είναι σαφές ότι σε κάθε ομάδα υπάρχουν άνθρωποι με ένα φάσμα διαφορετικών μαθησιακών τρόπων,

επομένως θα πρέπει να υιοθετείται και ένα φάσμα διαφορετικών μεθόδων έρευνας και εκπαίδευσης.

Η εξάλειψη των ανισοτήτων και η διασφάλιση της δυνατότητας για ισότιμη πρόσβαση όλων των ανθρώπων σε όλες τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και δράσεις θα πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα όλων εκείνων που καταγίνονται με το σχεδιασμό προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων για ευπαθείς ομάδες.

Εν κατακλείδι, η διερεύνηση πρωτίστως των εκπαιδευτικών αναγκών των μελών των ομάδων αυτών, διασφαλίζει κατά κάποιο τρόπο συγκεκριμένες προδιαγραφές υλοποίησης, προκειμένου τόσο το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος, όσο και οι εκπαιδευτικές μέθοδοι και τεχνικές που θα ακολουθηθούν, να συνάδουν με τους στόχους, τις προσδοκίες, τις προτεραιότητες αλλά και τα οράματα των ανθρώπων αυτών.

Η δομή της παρούσας εργασίας χωρίζεται σε δύο μέρη. Το θεωρητικό μέρος εργασίας ξεκινάει με το κεφάλαιο 2 (Θεωρίες Εκπαίδευσης Ενηλίκων), όπου αποσαφηνίζουμε τις βασικές έννοιες σχετικά με την εκπαίδευση ενηλίκων και τις Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες και παρουσιάζουμε συνοπτικά τις βασικές θεωρίες εκπαίδευσης ενηλίκων.

Στο επόμενο κεφάλαιο (Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών) περιγράφουμε τις γενικές θεωρίες και προσεγγίσεις στην έννοια της ανάγκης. Επίσης προσπαθούμε να προσδιορίσουμε τα κίνητρα και τα εμπόδια που σχετίζονται με την εκπαίδευση ενηλίκων.

Το κεφάλαιο 4 πραγματεύεται τις διαφορετικές εκφάνσεις του αποκλεισμού των Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων και το ρόλο που μπορεί να παίζει η εκπαίδευση ενηλίκων στη άμβλυνση ή στην όξυνση του φαινομένου του αποκλεισμού.

Στο πρώτο κεφάλαιο του ερευνητικού μέρους της εργασίας (Κεφάλαιο 5: Ερευνητικό πλαίσιο – Οι υπό εξέταση ομάδες) περιγράφουμε τα γενικά χαρακτηριστικά των τριών ομάδων που επιλέξαμε για την έρευνά μας, παραθέτοντας ορισμούς και στοιχεία για την κάθε μία.

Στο κεφάλαιο 6 (Μεθοδολογία Έρευνας) περιγράφουμε αναλυτικά την έρευνά μας

σε όλα τα στάδιά της: καθορισμός στόχων, επιλογή μεθοδολογίας και τρόπου δειγματοληψίας και, τέλος, την πλήρη διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας για κάθε μία από τις ομάδες-στόχους.

Στο κεφάλαιο 7 (Αποτελέσματα έρευνας) περιγράφεται η μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας με τη βοήθεια γραφημάτων και ακολουθεί σχολιασμός των βασικών ευρημάτων για κάθε θεματικό μέρος του ερωτηματολογίου.

Στο κεφάλαιο 8 (Συμπεράσματα) αφού εντοπίσουμε τις κοινές ανάγκες των τριών ομάδων-στόχου, συνδυάζουμε κριτικά τα ερευνητικά αποτελέσματα με τις θέσεις του θεωρητικού μέρους της εργασίας, παρουσιάζουμε τις δυσκολίες και τους περιορισμούς της έρευνας και παραθέτουμε κάποιες σκέψεις-προτάσεις για τα επόμενα βήματα στη διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών ενηλίκων μελών Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων.

Μέρος Πρώτο: Θεωρητικό μέρος

Κεφάλαιο 2: Θεωρίες Εκπαίδευσης Ενηλίκων

2.1 Βασικοί όροι – Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις

Αρχικά γίνεται μία προσπάθεια εννοιολογικής αποσαφήνισης και ταυτόχρονα ένας όσο γίνεται πιο σαφής προσδιορισμός βασικών εννοιών του πεδίου της εκπαίδευσης ενηλίκων, ενός πεδίου διαρκώς αναπτυσσόμενου όπου συγκεντρώνει το ενδιαφέρον ολοένα και περισσότερων ανθρώπων.

Ο γενικός όρος μάθηση αναφέρεται στην πολύπλοκη εκείνη διαδικασία που μετέχουμε πάντοτε σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Είναι μία συνεχής διεργασία στην οποία το άτομο χρησιμοποιεί διάφορους τρόπους και μέσα προκειμένου να επιτευχθούν αλλαγές και να επεκτείνει το μαθησιακό του πεδίο. Οι αλλαγές αυτές στο γνωστικό δυναμικό βοηθούν τα άτομα να ανακαλύψουν περισσότερες πτυχές του εαυτού τους, να αντιλαμβάνονται και να επεξεργάζονται όσα συμβαίνουν στο ευρύτερο περιβάλλον και να προσαρμόζονται στη μεταβαλλόμενη και εξελισσόμενη πραγματικότητα.

Η διά βίου μάθηση περιλαμβάνει κάθε είδους μάθηση, αναφέρεται σε όλους τους τύπους της εκπαίδευσης και τυπικά ορίζεται σύμφωνα με το Νόμο 3879 / άρθρο 2 του 2010, ως: *όλες οι μορφές μαθησιακών δραστηριοτήτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, που αποσκοπούν στην απόκτηση ή την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, στην επαγγελματική ένταξη και εξέλιξη του ατόμου, στην κοινωνική συνοχή, στην ανάπτυξη της ικανότητας ενεργούς συμμετοχής στα κοινά και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη.*

Η μάθηση συγγέεται συχνά με την εκπαίδευση. Ωστόσο είναι διαφορετικές έννοιες. Η εκπαίδευση αφορά τις σχεδιασμένες μαθησιακές δραστηριότητες που αποσκοπούν στην απόκτηση συγκροτημένης γνώσης. Οι μορφές της εκπαίδευσης οφείλουν να περιέχουν μάθηση, ενώ η μάθηση δεν αποτελεί πάντοτε εκπαίδευση. Η

μάθηση είναι μία ευρύτερη έννοια: μια συνεχής διαδικασία που δεν πραγματώνεται μόνο μέσα σε εκπαιδευτικές αίθουσες και χώρους, αλλά απλώνεται και εκτυλίσσεται σε όλες τις ανθρώπινες πτυχές και δραστηριότητες (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 225). Ο Rogers (όπως αναφέρεται Κόκκος, 2008) θεωρεί ότι η έννοια της εκπαίδευσης έχει επάλληλη σχέση με τη μάθηση, αλλά η ταύτιση με αυτήν θεωρείται εσφαλμένη. Χαρακτηριστικά ορίζει τη μάθηση ως διεργασία με την οποία μαθαίνουμε περιστασιακά μέσα από τις εμπειρίες μας και τις αντιλήψεις μας και η οποία αφήνει ίχνη στη συμπεριφορά μας. Την εκπαίδευση την ορίζει ως σχεδιασμένη και συγκροτημένη μάθηση, που έχει σαφή στόχο και αποβλέπει σε συγκεκριμένο αποτέλεσμα.

Ο όρος διά βίου εκπαίδευση έχει επικρατήσει να αναφέρεται σε όλους τους τύπους της εκπαίδευσης (τυπική, μη-τυπική και άτυπη), ταυτόχρονα όμως παραπέμπει και σε «μια φιλοσοφική έννοια, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση θεωρείται ως μια μακροχρόνια διαδικασία που αρχίζει κατά τη γέννηση και διαρκεί καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής» (CEDEFOP).

Η διά βίου εκπαίδευση όταν αναφέρεται στην οργανωμένη μαθησιακή δραστηριότητα ενηλίκων ατόμων τότε προσδιορίζεται με τον όρο εκπαίδευση ενηλίκων.

Στην προσπάθεια να αποδοθεί ένας κατά το δυνατόν ακριβέστερος προσδιορισμός της έννοιας της εκπαίδευσης ενηλίκων, η οποία ως διακριτό επιστημονικό πεδίο περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικές συνθήκες, έχουν προταθεί κατά καιρούς αρκετοί, ιδιαίτερα εκτενείς ορισμοί.

Ενδεικτικά, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) αναφέρει ότι «Η εκπαίδευση ενηλίκων αφορά οποιαδήποτε μαθησιακή δραστηριότητα ή πρόγραμμα σκόπιμα σχεδιασμένο από κάποιον εκπαιδευτικό φορέα, για να ικανοποιήσει οποιαδήποτε ανάγκη κατάρτισης ή ενδιαφέρον, που ενδέχεται να πραγματοποιηθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου που έχει υπερβεί την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η κύρια δραστηριότητά του δεν είναι πλέον η εκπαίδευση. Η “σφαίρα” της, επομένως, καλύπτει μη επαγγελματικές, επαγγελματικές, γενικές, τυπικές και μη τυπικές σπουδές, καθώς επίσης και την εκπαίδευση που έχει

συλλογικό κοινωνικό σκοπό.” (ΟΟΣΑ, 1977, όπως αναφέρεται Rogers, 1999, σελ. 55).

Επίσης ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO) θεωρεί ότι “Εκπαίδευση ενηλίκων είναι κάθε εκπαιδευτική διεργασία, κάθε περιεχομένου, επιπέδου ή μεθόδου, είτε πρόκειται για τυπική εκπαίδευση είτε όχι, είτε για διεργασία που επεκτείνει χρονικά ή αντικαθιστά την αρχική εκπαίδευση στα σχολεία, κολέγια και πανεπιστήμια, καθώς και για μαθητεία, μέσω των οποίων άτομα που θεωρούνται ενήλικα από την κοινωνία στην οποία ανήκουν αναπτύσσουν τις ικανότητές τους, εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους, βελτιώνουν τα τεχνικά και επαγγελματικά τους προσόντα ή τα προσανατολίζουν προς άλλη κατεύθυνση και επιφέρουν αλλαγές στις στάσεις ή τη συμπεριφορά τους με τη διπλή προοπτική της πλήρους προσωπικής ανάπτυξης και της συμμετοχής σε μία εναρμονισμένη και αυτοδύναμη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη.” (UNESCO, 1976 όπως αναφέρεται Rogers, 1999, σελ. 56).

Οι όροι τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση προσδιορίστηκαν από τους Coombs και Ahmed. Σύμφωνα λοιπόν με την τυπολογία Coombs, οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες κατατάσσονται στους τρεις αυτούς τύπους (Coombs & Ahmed, 1974):

(α) *Τυπική εκπαίδευση*, δηλαδή το ιεραρχικά δομημένο και χρονικά διαβαθμισμένο εκπαιδευτικό σύστημα που περιλαμβάνει όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, από την προσχολική έως την τριτοβάθμια, καθώς και όλα τα περιεχόμενα σπουδών αυτών των βαθμίδων (γενική και επαγγελματική εκπαίδευση).

(β) *Μη-τυπική εκπαίδευση*: στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνεται οποιαδήποτε οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα, εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, που έχει συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους και προσδιορισμένο κοινό (για παράδειγμα, τα προγράμματα συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, τα μαθήματα ξένων γλωσσών, κ.α.).

(γ) *Άτυπη εκπαίδευση*, που περιλαμβάνει όλα τα πλαίσια στα οποία οι πολίτες αποκτούν γνώσεις, δεξιότητες και διαμορφώνουν στάσεις και αξίες, μέσα από την επίδραση του περιβάλλοντος και την καθημερινή εμπειρία (οικογένεια, εργασία,

διαδίκτυο, βιβλιοθήκες, κλπ).

Χρησιμοποιώντας τον όρο “**Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες**” (ΕΚΟ) αναφερόμαστε σε όλες εκείνες τις πληθυσμιακές ομάδες που αποκλείονται ή έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε σημαντικά και θεμελιώδη κοινωνικά και δημόσια αγαθά όπως την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, την στέγη, την εργασία, την εκπαίδευση. Τα μέλη των ομάδων αυτών αντιμετωπίζουν συχνά δυσκολίες σε διάφορους τομείς της ζωής τους, ενώ η ένταξή τους στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο είναι πολλές φορές αδύνατη με αποτέλεσμα να υφίστανται αποκλεισμό. Στις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες εντάσσονται όπως θα δούμε παρακάτω πάρα πολλές ομάδες πληθυσμού με διαφορετικά χαρακτηριστικά γνώρισμα και επομένως διαφορετικές ανάγκες. Το εύρος των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η κάθε ομάδα ή ακόμα και τα μέλη της ίδιας ομάδας είναι σε πολλά σημεία κοινό, όμως και σε πολλά άλλα, διαφοροποιείται, ανάλογα βέβαια με την χρονική στιγμή και την κοινωνική πραγματικότητα που αυτές λαμβάνουν χώρα. Κατ' επέκταση και η μορφή του αποκλεισμού που βιώνουν τα άτομα αυτά δεν είναι ίδια.

Σύμφωνα λοιπόν, με τον ορισμό που δίνει ο πρόσφατος νόμος (4019/2011) για την Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα στις Ευπαθείς Κοινωνικά Ομάδες ανήκουν *«οι ομάδες του πληθυσμού, των οποίων η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή δυσχεραίνεται, είτε εξαιτίας κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων, είτε εξαιτίας σωματικής ή ψυχικής ή νοητικής ή αισθητηριακής αναπηρίας, είτε εξαιτίας απρόβλεπτων γεγονότων, τα οποία επηρεάζουν την εύρυθμη λειτουργία της τοπικής ή ευρύτερα περιφερειακής οικονομίας»*.

Ο ίδιος νόμος χωρίζει τις Ευπαθείς Κοινωνικά Ομάδες σε δύο κατηγορίες:

Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού: Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς (Άτομα με Αναπηρίες, άτομα εξαρτημένα από ουσίες ή σε διαδικασία απεξάρτησης, οροθετικοί, φυλακισμένοι/ αποφυλακισμένοι, ανήλικοι παραβάτες)

Ειδικές ομάδες Πληθυσμού: Ως ειδικές ομάδες πληθυσμού περιγράφονται οι

ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξη τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Εδώ κατατάσσονται ενδεικτικά οι άνεργοι (νέοι, γυναίκες, άνω των πενήντα ετών, μακροχρόνια άνεργοι), οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών και τα μέλη πολύτεκνων οικογενειών, γυναίκες θύματα κακοποίησης, οι αναλφάβητοι, οι κάτοικοι απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών, τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες.

2.2 Κριτικός Στοχασμός

Η πρώτη σχετικά σύγχρονη προσέγγιση του κριτικού στοχασμού έγινε από τον Jonh Dewey (1933, όπως αναφέρεται στο Κόκκος, 2010), ο οποίος στο βιβλίο του “How we think” όρισε τον κριτικό στοχασμό ως: *«ενεργητική, επίμονη και προσεκτική διερεύνηση κάθε πεποίθησης ή υποτιθέμενης μορφής γνώσης υπό το φως των θεμελίων επάνω στα οποία βασίζεται, καθώς και των συνεπειών που τείνει να επιφέρει, η οποία περιέχει τη συνειδητή και ηθελημένη προσπάθεια να εδραιωθεί μια πεποίθηση επάνω σε στερεή βάση αποδεικτικών στοιχείων και στη χρήση του ορθού λόγου»*.

Ο κριτικός στοχασμός ως μαθησιακή διεργασία δεν είναι απλά ένας μηχανισμός ελέγχου αντιλήψεων και αξιών αλλά είναι η κινητήριος δύναμη για την κριτική στάση και ενεργό συμμετοχή του ανθρώπου σ' όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Παγιωμένοι θεσμοί και πρότερες γνώσεις θα πρέπει να ανατοποθετούνται, όχι επιπόλαια και άκριτα, αλλά μετά από ενδελεχή επισκόπηση και έρευνα, μετά από σφαιρική προσέγγιση και ανάλυση. Οι ενήλικοι θα πρέπει να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσωπική τους εξέλιξη και πορεία και αυτό επιτυγχάνεται όταν οι ίδιοι συνειδητά αξιολογούν, κρίνουν εποικοδομητικά και διεκδικούν αυτό που θέλουν, δεχόμενοι βέβαια και τις αντίστοιχες συνέπειες.

Θα θέλαμε να τονίσουμε ότι ο κριτικός στοχασμός αποτελεί μία θεμελιώδη έννοια και βασική μαθησιακή διεργασία για πολλές από τις υπόλοιπες θεωρίες.

2.3 Η Θεωρία της Ανδραγωγικής – M. Knowles

Η ανδραγωγική θεωρία η οποία θεμελιώθηκε στο πλαίσιο της θεωρίας για τη

μάθηση ενηλίκων από τον Lindeman το 1926 αλλά αναπτύχθηκε και τελειοποιήθηκε από τον Knowles από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως τις αρχές του 1990 , βασίζεται στην άποψη ότι η ενηλικότητα επιτυγχάνεται τη στιγμή που οι ενήλικοι αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ουσιαστικά αυτομορφωνόμενους. (Rogers, 1999, σελ. 93). Επηρεασμένος από την ιδέα της τάσης για αυτοκαθορισμό του ατόμου, όπως υποστηρίζει ο Rogers, δίνει έμφαση στην αυτοκατευθυνόμενη μάθηση.

Επιλέγοντας ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία θεωρούσε ότι συναντώνται στους περισσότερους ενήλικες εκπαιδευόμενους, όπως για παράδειγμα ότι οι ενήλικες εισέρχονται στην εκπαιδευτική διαδικασία κουβαλώντας ένα απόθεμα εμπειριών και γνώσεων, οδηγήθηκε στη δημιουργία έξι παραδοχών αναφορικά με την εκπαίδευση ενηλίκων (Κόκκος, 2008:63-64):

- Οι ενήλικοι διακατέχονται από την ανάγκη να γνωρίζουν τους λόγους για τους οποίους πρέπει να μάθουν κάτι, πριν εμπλακούν με την εκπαιδευτική διαδικασία.
- Οι ενήλικοι χαρακτηρίζονται από αυτοδιάθεση, ανεξαρτησία και αυτοκαθορισμό. Οι εκπαιδευτές πρέπει πάντα να έχουν υπόψιν τους το γεγονός αυτό.
- Κάθε ενήλικας φέρει ένα μακρύ κατάλογο εμπειριών και βιωμάτων, που δε μπορούν να αγνοηθούν από την εκπαιδευτική διαδικασία.
- Οι ενήλικοι επιθυμούν να αποκτούν γνώσεις πάνω σε αντικείμενα που σχετίζονται με τις συνθήκες που αντιμετωπίζουν.
- Οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι δεν αναζητούν την απόκτηση αφηρημένης γνώσης, αλλά εφαρμοσμένες γνώσεις και δεξιότητες σε σχέση με ένα πρόβλημα ή αντικείμενο.
- Τα εσωτερικά (ικανοποίηση, αυτοεκτίμηση, κτλ) αποτελούν περισσότερο ισχυρά κίνητρα από τα εξωτερικά (βελτίωση μισθού, προαγωγή, κτλ).

Αν και η βασική θέση του Knowles για την αυτονομία και την αυτοκατεύθυνση των ενηλίκων μπορεί να θεωρηθεί ιδεαλιστική (υπάρχουν μελέτες που δείχνουν πως

κάποιοι ενήλικες ετεροκατευθύνονται ή κατευθύνονται από την παράδοση), κανείς δεν αμφισβητεί τη θεμελιώδη σημασία της ανδραγωγικής στην εκπαίδευση ενηλίκων (Jarvis, 2007, σελ. 224-225).

2.4 Η Θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης – J. Mezirow

Ο Mezirow ήταν αυτός που στην προσπάθεια του να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο δομείται η ενήλικη μάθηση, ανέπτυξε και παρουσίασε τη θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης που αναφέρεται στη διεργασία κατά την οποία *“μετασχηματίζουμε προβληματικά πλαίσια αναφοράς (νοητικές συνήθειες, νοηματοδοτικές προοπτικές, νοητικά σύνολα)- σύνολα πεποιθήσεων και προσδοκιών-, έτσι ώστε αυτά να γίνουν περισσότερα περιεκτικά, πολυσχιδή, ανοικτά, στοχαστικά και συναισθηματικά έτοιμα για αλλαγή. Τέτοια πλαίσια αναφοράς είναι καλύτερα γιατί είναι πιθανότερο να παραγάγουν πεποιθήσεις και απόψεις που θα αποδειχθούν περισσότερο αληθινές ή ικανές να δικαιολογήσουν την ανάληψη δράσης”* (Mezirow, 2009, σελ. 129).

Ο συλλογισμός του Mezirow βασίζεται λοιπόν στην άποψη ότι οι ενήλικοι θα πρέπει να μετασχηματίζουν την ήδη υπάρχουσα γνώση έτσι ώστε παλιές παραδοχές πιθανόν δυσλειτουργικές καθώς και διαστρεβλωμένες αξίες και πεποιθήσεις να αναπροσαρμόζονται και να επαναπροσδιορίζονται. Το μέσο για την επίτευξη της μετασχηματιστικής αυτής διεργασίας υποστηρίζει πως είναι ο “στοχασμός” που τον ορίζει ως την *“διεργασία επανεξέτασης των αντιλήψεων και αξιών με βάση τις οποίες κατανοούμε την πραγματικότητα και δρούμε”* (Κόκκος, 2008, σελ. 78). Τον διακρίνει στο “στοχασμό” που αφορά τον εντοπισμό και την διερεύνηση των δεδομένων του περιεχομένου ενός προβλήματος και στον “κριτικό στοχασμό” που αφορά την εις βάθος διεργασία εξέτασης και ελέγχου του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τα εκάστοτε προβλήματα. Μάλιστα ο “κριτικός στοχασμός” στη θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης συνδέεται με την αναζήτηση των αιτίων των γεγονότων, την αμφισβήτηση πρότερων γνώσεων και παραδοχών, με αποτέλεσμα έτσι την επανεκτίμηση πολλές φορές αλλά και τον επαναπροσδιορισμό των πεποιθήσεων και των αξιών μας.

Άμεση συνέπεια της επανεξέτασης και της υπέρβασης των υπάρχουσών

παραδοχών και υποθέσεων είναι ο “κριτικός αυτο-στοχασμός” δηλαδή μιας διαδικασίας διαφορετικής οπτικής αποτύπωσης, εκτίμησης, αξιολόγησης και επανατοποθέτησης των αντιλήψεων μας. Πρόκειται για ανατροπή του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύουμε την πραγματικότητα και ουσιαστικά για αναπλαισίωση των προσωπικών οικοδομημένων παραδοχών και συναισθημάτων μας. Ο Mezirow υποστηρίζει ότι ο “κριτικός στοχασμός” και ο “κριτικός αυτο-στοχασμός” είναι διεργασίες που συμβαίνουν στην πλήρη τους διάσταση μόνο στην ενήλικη ζωή και αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα και σημαντικότερες εμπειρίες της ενήλικης μάθησης (Κόκκος, 2008, σελ. 78).

2.5 Θεωρία για την Κοινωνική Αλλαγή – P. Freire

Στο έργο του Freire αποτελεί κεντρική ιδέα ο βασικός ρόλος που επιτελεί η εκπαίδευση στις διεργασίες κοινωνικού μετασχηματισμού. Οι εκπαιδευόμενοι αλλάζουν τον τρόπο που βλέπουν τον κόσμο και απελευθερώνονται από προηγούμενες στρεβλωμένες αντιλήψεις, που τυπικά τους έχουν επιβληθεί από κυρίαρχες τάξεις. Οι απόψεις του Freire είναι επίκαιρες και για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, η οποία βρίσκεται σε περίοδο έντονων αλλαγών και ζυμώσεων και έχει αρχίσει να αντιλαμβάνεται ψήγματα από τους περιορισμούς που έχουν επιβληθεί στη σκέψη της.

Στο μοντέλο του Freire ο εκπαιδευτής δεν έχει το ρόλο της γνωστικής αποθήκης, από την οποία θα μεταφέρει γνώσεις σε κάθε έναν εκπαιδευόμενο, αλλά παίζει το ρόλο του καταλύτη: δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες και υποκινεί το διάλογο και τη συνεργασία, έτσι ώστε να ξεκινήσει μία εκπαιδευτική διαδικασία όπου συμμετέχουν όλοι οι εκπαιδευόμενοι (Κόκκος, 2008:69). Στη διαδικασία αυτή ο εκπαιδευτής μετατρέπεται σε εκπαιδευόμενο και συμμετέχει ως μέλος της ομάδας, χωρίς να επιβάλλει τις δικές του απόψεις. Οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν ενώ ασχολούνται με θέματα που πηγάζουν άμεσα από τις κοινωνικές τους εμπειρίες (Jarvis, 2007, σελ. 367).

2.6 Εμπειρική Μάθηση – Κύκλος μάθησης – D. Kolb

Η εμπειρική εκπαίδευση βασίζεται στις εμπειρίες που έχουν συγκεντρώσει οι

εκπαιδευόμενοι και προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τις εμπειρίες αυτές για να δημιουργήσει γνώση και νέες ιδέες, μέσω της διεργασίας του στοχασμού πάνω στις εμπειρίες (Κόκκος, 2008, σελ. 50-51). Οι νέες ιδέες και απόψεις προκαλούν δράση του ατόμου, με αποτέλεσμα να προστίθενται νέες εμπειρίες. Τη κυκλική αυτή άποψη την τυποποίησε ο Kolb σε αυτό που ονομάζει “κύκλο της μάθησης”, ο οποίος αποτελείται από τέσσερα στάδια:

1. Στάδιο προετοιμασίας για δράση. Το άτομο σχεδιάζει τις επόμενες δράσεις του, βασιζόμενο στις γνώσεις και στις εμπειρίες του.
2. Στάδιο συμμετοχής σε εμπειρία. Το άτομο ενεργεί και βιώνει νέες εμπειρίες.
3. Στάδιο επεξεργασίας της εμπειρίας. Το άτομο επεξεργάζεται και αναλύει τις νεοαποκτηθείσες εμπειρίες πολύπλευρα και εξάγει τα συμπεράσματά του.
4. Στάδιο γενίκευσης και θεωρητικοποίησης. Τα ατομικά συμπεράσματα ταξινομούνται και συνδέονται με τις υπάρχουσες γνώσεις και το άτομο αναδιαμορφώνει τις ιδέες και τις στάσεις του, και αρχίζει να καταστρώνει τις επόμενες κινήσεις του (στάδιο 1), κλείνοντας τον κύκλο μάθησης.

Η εμπειρική εκπαίδευση υιοθετήθηκε ιδιαίτερα στην επαγγελματική κατάρτιση (Κόκκος, 2008, σελ. 52), και παρόλο που το μοντέλο του κύκλου μάθησης του Kolb έχει δεχτεί αρκετές κριτικές, κυρίως για το ότι είναι υπερβολικά απλό για να καταφέρει να μοντελοποιήσει ικανοποιητικά την πολύπλοκη διαδικασία της ανθρώπινης μάθησης (Jarvis, 2009, σελ. 40-41), αποτελεί μέρος σχεδόν κάθε εγχειριδίου ή βιβλίου για την εκπαίδευση ενηλίκων.

2.7 Συνθετική προσέγγιση – P. Jarvis

Ο Jarvis έχει αναπτύξει μία συνθετική θεώρηση της εκπαίδευσης ενηλίκων, όπου διατείνεται πως η εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι ουδέτερη, αλλά οι εκπαιδευτές αναμεταδίδουν και κομμάτια του προσωπικού τους αξιοκρατικού και πολιτισμικού συστήματος, και οι εκπαιδευόμενοι αξιολογούν το περιεχόμενο αυτό συνολικά (Κόκκος, 2008, σελ. 74). Ο κριτικός στοχασμός επιτελείται πάνω στα δεδομένα που έχουν λάβει οι εκπαιδευόμενοι, όμως τα δεδομένα αυτά περιέχουν και την

κοινωνικοπολιτισμική επίδραση των εκπαιδευτών.

Οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να απορρίψουν ή να υιοθετήσουν τις επιρροές των εκπαιδευτών, αλλά όταν έχουν παρόμοιο πολιτισμικό υπόβαθρο, τότε αυτό καθίσταται αρκετά απίθανο. Για να αποφευχθεί η πολιτισμική επιβολή των εκπαιδευτών, θα πρέπει αυτοί να έχουν συνείδηση του κινδύνου αυτού και να προσαρμόσουν την εκπαιδευτική τους κατάλληλα, έτσι ώστε να υποστηρίζουν τη χειραφέτηση και την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού στους εκπαιδευόμενους (Κόκκος, 2008, σελ. 75). Έτσι οι εκπαιδευτές θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από εξαιρετικές κοινωνικές ικανότητες και να επιδεικνύουν ενσυναίσθηση ως προς τις ανάγκες των εκάστοτε εκπαιδευομένων.

Κεφάλαιο 3: Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών

3.1 Προσδιορισμός της έννοιας “ανάγκη” και “εκπαιδευτική ανάγκη”

Λαμβάνοντας υπόψη τις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης διαπιστώνουμε ότι είναι επιτακτική ανάγκη η επικαιροποίηση των γνώσεών μας. Η συμμετοχή μας σε δομές και δράσεις που εντάσσονται στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων μας δίνει την δυνατότητα να έχουμε πρόσβαση σε νέες γνώσεις και δεξιότητες, ενώ ταυτόχρονα θεωρείται αναγκαία, προκειμένου να ανταποκριθούμε στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας.

Ο προσδιορισμός της έννοιας “ανάγκη” είναι αρκετά δύσκολο να καθοριστεί καθώς είναι μία πολυδιάστατη έννοια που επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Κάποιες φορές η λέξη αναφέρεται σε οτιδήποτε επιβάλλεται ως υποχρέωση και είναι αναπόφευκτο, άλλες νοείται ως έντονη επιθυμία για κάτι και άλλοτε ως μία κρίσιμη κατάσταση που χρήζει αντιμετώπισης. Ωστόσο η αποσαφήνιση και ο σαφής προσδιορισμός του περιεχομένου ειδικά της έννοιας “επιμορφωτικής ανάγκης” κρίνεται απαραίτητος καθώς αποτελεί το καίριο ζητούμενο της εργασίας αυτής, παράλληλα δε, έχει πρωτεύουσα σημασία στο σχεδιασμό και την υλοποίηση διαφόρων εκπαιδευτικών – επιμορφωτικών προγραμμάτων. Λέγοντας λοιπόν “εκπαιδευτικές – επιμορφωτικές ανάγκες” εννοούμε την επίγνωση μιας έλλειψης στο επίπεδο γνώσεων, στάσεων και δεξιοτήτων. Οι ανάγκες μπορούν να αφορούν άτομα, φορείς, θεσμούς ή την αγορά εργασίας, αλλά στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, μας ενδιαφέρουν οι εκπαιδευτικές ανάγκες κοινωνικών ομάδων συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία τις καθιστούν ευάλωτες κοινωνικά.

Οι εκπαιδευτικές ανάγκες μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις γενικές κατηγορίες:

- συνειδητές και ρητές.
- συνειδητές και μη ρητές.

- λανθάνουσες.

Με τον όρο *συνειδητές* εννοούμε τις εκπαιδευτικές ανάγκες τις οποίες τα ίδια τα άτομα της κοινωνικής ομάδας-στόχου τις καταλαβαίνουν συνειδητά ως εκπαιδευτικές ελλείψεις που θα πρέπει να καλυφθούν μέσω κάποιας τυπικής, μη τυπικής ή άτυπης εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σε κάποιες περιπτώσεις οι εκπαιδευτικές ανάγκες δεν εκφράζονται ρητά, είτε γιατί τα άτομα φοβούνται την κοινωνική απαξίωση (π.χ. αναλφαβητισμός), είτε γιατί το άμεσο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον έχει διαφορετικές παγιωμένες αντιλήψεις για την εκπαίδευση που θα πρέπει να επιδιώκει κάθε άτομο (“Είσαι πολύ μεγάλος για να επιστρέψεις στα θρανία.”, “Την τελευταία φορά δεν τα κατάφερες, πώς θα τα καταφέρεις τώρα;”), είτε ακόμα και στην περίπτωση που ο εκπαιδευόμενος επιδιώκει μόνο την κατάκτηση ενός τυπικού προσόντος και όχι ουσιαστική γνώση, επειδή πιστεύει πως το συγκεκριμένο τυπικό προσόν είναι απαραίτητο για την επαγγελματική ή κοινωνική του εξέλιξη (π.χ. Δεν θέλει πραγματικά να μάθει Γερμανικά, αλλά επιδιώκει την απόκτηση του τίτλου). Έτσι μπορούμε να διαχωρίσουμε τις συνειδητές εκπαιδευτικές ανάγκες σε *ρητές* και *μη ρητές*, αλλά και να ομαδοποιήσουμε τις υπόλοιπες ανάγκες στην κατηγορία *λανθάνουσες*, οι οποίες είναι οι εκπαιδευτικές ανάγκες τις οποίες τα ίδια τα άτομα δεν γνωρίζουν πως τις έχουν (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 33).

3.2 Προσεγγίσεις

3.2.1 Ψυχολογική προσέγγιση

Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στο διαχωρισμό των αναγκών από τον Maslow σε μία ιεραρχική δομή η οποία ονομάζεται και “*πυραμίδα του Maslow*”. Κάθε επίπεδο αντιπροσωπεύει μια ομαδοποίηση αναγκών, και η βασική ιδέα είναι πως μόνο όταν κάθε άνθρωπος καλύψει σε μεγάλο ποσοστό τις ανάγκες ενός επιπέδου, είναι σε θέση να ξεκινήσει την αναζήτηση και την προσπάθεια για να καλύψει τις ανάγκες που περιγράφονται στο επόμενο επίπεδο (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 29).

Φυσικά η προσέγγιση αυτή δεν αφορά μόνο τις εκπαιδευτικές ανάγκες, αλλά όλες τις ανάγκες του ατόμου. Έτσι μας βοηθά να πλαισιώσουμε τον προσδιορισμό των εκπαιδευτικών αναγκών, αλλά και των προγραμμάτων εκπαίδευσης, σε σχέση με τη

ζωή και την εξέλιξη έξω από την εκπαιδευτική διαδικασία.

Τα επίπεδα της πυραμίδας, από το χαμηλότερο και πιο βασικό στο υψηλότερο, είναι τα ακόλουθα:

1. *Βιολογικές ανάγκες και ανάγκη για ασφάλεια.* Αποτελούν το βασικότερο επίπεδο και περιλαμβάνουν ανάγκες όπως σίτιση, στέγη, ρουχισμός, αλλά και την ανάγκη της ασφάλειας από φυσικούς κινδύνους, εγκληματικές πράξεις, επαγγελματική ασφάλεια, ασφάλεια της περιουσίας, κ. α.
2. *Κοινωνικές ανάγκες.* Πρόκειται για την ανάγκη για αποδοχή και ένταξη είτε στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον είτε σε κάποια κοινωνική ομάδα. Οι υγιείς κοινωνικές σχέσεις, όπως αυτό ορίζεται για τον καθέναν ατομικά, είναι θεμελιώδεις για την ικανοποίηση αναγκών του υψηλότερου επιπέδου.
3. *Ανάγκες αυτοεκτίμησης.* Η ανάπτυξη του αυτοσεβασμού και της αυτοεκτίμησης του ατόμου είναι ένα πολύ βασικό εφόδιο, που επιτρέπει στους ανθρώπους να επιδιώκουν την κάλυψη των αναγκών των ανώτερων επιπέδων.
4. *Γνωστικές ανάγκες.* Είναι το άμεσο αντικείμενο των εκπαιδευτών ενηλίκων. Εκτός από τις γνώσεις και δεξιότητες που διδάσκονται, θα πρέπει να δοθεί βάρος και στην ανάπτυξη θετικών στάσεων και συμπεριφορών στις εκπαιδευτικές διαδικασίες.
5. *Ανάγκες αυτοπραγμάτωσης.* Πρόκειται για το υψηλότερο επίπεδο αναγκών και αποτελείται από την ανάγκη πλήρους έκφρασης της δημιουργικότητας και αξιοποίησης του εσωτερικού δυναμικού του κάθε ατόμου.

3.2.2 Ψυχο-κοινωνιολογική προσέγγιση

Η προσέγγιση αυτή αναφέρεται στη συνειδητοποίηση των ελλείψεων από έναν ικανό αριθμό μελών μιας κοινωνικής ομάδας. Τα άτομα αντιλαμβάνονται την ύπαρξη συγκεκριμένων αναγκών σε σύγκριση με ένα πρότυπο ή κανόνα που ισχύει για την υπόλοιπη κοινωνία (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 29). Έτσι η προσέγγιση αυτή αφορά μόνο συνειδητές ανάγκες που προκύπτουν στα πλαίσια μιας σύγκρισης των χαρακτηριστικών ή κερκτημένων της κοινωνικής ομάδας με κάτι που ισχύει γενικότερα

στο κοινωνικό σύνολο, είτε πρόκειται για τυπικές, θεσμοθετημένες δομές (π.χ. δίπλωμα οδήγησης, υποχρεωτική εκπαίδευση, πτυχία ξένων γλωσσών, γνώσης υπολογιστών, κτλ), είτε για κοινωνικά πρότυπα που κυριαρχούν στον τόπο και στο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου, όπως τα μαθήματα χορού, μουσικής, ζωγραφικής ή η μελέτη για την υγιεινή διατροφή και τη βελτίωση φυσικής κατάστασης.

3.2.3 Πολιτιστική προσέγγιση

Σύμφωνα με την πολιτιστική προσέγγιση οι ανάγκες διαμορφώνονται σύμφωνα με τον τρόπο ζωής μιας κοινωνικής ομάδας. Σε αυτόν περιλαμβάνονται οι παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα, οι πεποιθήσεις και οι αξίες που διέπουν τα μέλη της ομάδας (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 29-30).

Η πολιτιστική προσέγγιση γίνεται εξαιρετικά χρήσιμη, ως και υποχρεωτική θα λέγαμε, στην περίπτωση της προσπάθειας καθορισμού των αναγκών ειδικών κοινωνικών ομάδων, όπως μειονότητες ή κάτοικοι απομακρυσμένων περιοχών. Θα πρέπει να τη λάβουμε υπόψη και στην περίπτωση ορισμένων ευάλωτων κοινωνικά ομάδων που παρουσιάζουν μεγάλη συνεκτικότητα, δηλαδή αναπτύσσουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ των μελών της ομάδας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν κοινές διαφοροποιήσεις στον τρόπο ζωής, στις αξίες και στις πεποιθήσεις τους από την υπόλοιπη κοινωνία, σχηματίζοντας μια γνήσια υποκουλτούρα.

Έτσι τα χαρακτηριστικά αυτά θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον καθορισμό των εκπαιδευτικών αναγκών τους. Ένα παράδειγμα διαφοροποιημένης κουλτούρας αποτελεί η κοινότητα των κωφών, για την οποία μπορεί κάποιος να αντιληφθεί αρκετές διαφορές μόλις τους γνωρίσει από κοντά. Ακόμα και οι ίδιοι έχουν αναγνωρίσει και καταγράψει κάποια από τα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά της κοινωνίας τους, και τα ομαδοποιούν κάτω από τον όρο “κουλτούρα των κωφών”.

3.2.4 Οικονομική προσέγγιση

Με την οικονομική προσέγγιση προσπαθούμε να καθορίσουμε τις εκπαιδευτικές ανάγκες σε σχέση με τις απαιτήσεις που έχει το τρέχον οικονομικό σύστημα από τις ικανότητες και δεξιότητες του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού. Οι απαιτήσεις αυτές

είναι ανάλογες με το επίπεδο παραγωγής και προσφοράς αγαθών και δεξιοτήτων και μεταβάλλονται στο χρόνο, ακολουθώντας τις αλλαγές στα χαρακτηριστικά της οικονομίας (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 30).

Έτσι η οικονομική προσέγγιση είναι χρήσιμη στον καθορισμό των εκπαιδευτικών αναγκών επαγγελματικής κατάρτισης και εξειδίκευσης των εργαζομένων. Φυσικά για τον βέλτιστο προσδιορισμό, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στοιχεία από όλες τις πλευρές, αλλά κυρίως από τους επαγγελματικούς φορείς (ιδιωτικές εταιρείες, οργανισμούς, επιμελητήρια) που είναι και οι περισσότεροι αρμόδιοι να εκτιμήσουν και να εκφράσουν τις απαιτήσεις της αγοράς.

3.2.5 Δομολειτουργική και συστημική προσέγγιση

Η δομολειτουργική προσέγγιση λαμβάνει υπόψη τις δομές του συστήματος όπου ζουν και κινούνται τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες και προσπαθεί να προσδιορίσει τις ανάγκες τους μέσω των χαρακτηριστικών και των αλλαγών των δομών αυτών. Οι μεταβολές των συστημάτων αυτών προκαλούν ανισορροπίες είτε στον εσωτερικό κόσμο των ατόμων, είτε στις σχέσεις τους με τις δομές και το υπόλοιπο περιβάλλον, και οι ανισορροπίες αυτές εκφράζονται ως εκπαιδευτικές ανάγκες, αφού η εκπαίδευση αποτελεί μία μέθοδο προσαρμογής στις αλλαγές (Βεργίδης & Καραλής, 2008, σελ. 30-31).

Ουσιαστικά μιλάμε για τη διαρκή προσαρμογή των ατόμων και των ομάδων στο συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον τους, με εργαλείο την εκπαίδευση. Έτσι, θα πρέπει να προσπαθούμε να εντοπίζουμε τις αλλαγές στις δομές και στα συστήματα, για να μπορούμε να προβλέπουμε και να ικανοποιούμε έγκαιρα τις εκπαιδευτικές ανάγκες ατόμων και κοινωνικών ομάδων. Για την περίπτωση των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τις αλλαγές στη στάση του κράτους και στη νοοτροπία των υπολοίπων πολιτών σε σχέση με την εκάστοτε ευάλωτη κοινωνικά ομάδα, αλλά και τις τεχνολογικές εξελίξεις που διαφοροποιούν το επίπεδο προσβασιμότητας διαφόρων ομάδων σε διάφορους τομείς της ζωής και της κοινωνίας.

3.3 Κίνητρα

Σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δράσης και δραστηριότητας γίνεται προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης των παραγόντων εκείνων που αποτελούν τους βασικότερους λόγους παρώθησης των ατόμων. Σε κάθε διαδικασία ενεργοποιούνται κάποιοι μηχανισμοί που επηρεάζουν και καθοδηγούν την ανθρώπινη στάση και συμπεριφορά. Κατά συνέπεια και η μαθησιακή διαδικασία κατευθύνεται και ενισχύεται από διάφορους παράγοντες. Στη συγκεκριμένη εργασία μας ενδιαφέρει να εντοπίσουμε τα κίνητρα που οδηγούν έναν ενήλικα εκπαιδευόμενο που ανήκει στις υπό εξέταση ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, να συμμετάσχει σε διάφορες εκπαιδευτικές δράσεις Διά Βίου Μάθησης. Θέλουμε ουσιαστικά να μάθουμε το “γιατί” αποφασίζει να εκπαιδευτεί περαιτέρω ή να επιμορφωθεί.

Βέβαια η απάντηση πολλές φορές δεν είναι ξεκάθαρη και διάφανη. Και αυτό γιατί κάθε ομάδα εκπαιδευομένων συμμετέχει σε μαθησιακές δραστηριότητες για συγκεκριμένους λόγους, οι οποίοι μάλιστα μπορεί να τροποποιούνται ανάλογα με το στάδιο της ζωής που βρίσκεται ο καθένας. Και μάλιστα ο λόγος για να μάθουν κάτι, πολλές φορές δεν είναι ένας, αλλά πολλοί και διαφορετικοί (Cross,1981, όπως αναφέρεται στο Jarvis,1999, σελ. 266).

Τα κίνητρα συμμετοχής ταξινομούνται σε δύο βασικές κατηγορίες: τα εξωτερικά και τα εσωτερικά. Τα εξωτερικά ωθούν τα άτομα σε δράση λόγω εξωτερικών συνεπειών. Είναι δηλαδή εξωγενείς οι παράγοντες υποκίνησης και παρέχονται συνήθως από τους άλλους, όπως για παράδειγμα η προαγωγή, η αύξηση στο μισθό, το κύρος και η κοινωνική θέση. Τα εσωτερικά κίνητρα προκαλούν την δραστηριοποίηση του ατόμου χωρίς εξωτερική ανταμοιβή, παρωθούνται από μία εσωτερική επιθυμία και ένα βαθύτερο ενδιαφέρον και του προσφέρουν ικανοποίηση και απόλαυση, όπως για παράδειγμα η μελέτη ενός λογοτεχνικού βιβλίου (Πλατσίδου & Γωνίδα, 2009, σελ. 2). Στην περίπτωση αυτή, οι παράγοντες υποκίνησης είναι εγγενείς, και αποτελούν ένα σύνολο εσωτερικών πιέσεων ή αποφάσεων που διεγείρουν την ανάγκη του ατόμου για μαθησιακές αλλαγές (Rogers, 1999, σελ. 125).

Τα κίνητρα, είτε εξωτερικά είτε εσωτερικά, πολλές φορές κατά την μαθησιακή διαδικασία μπορεί να συνυπάρχουν και να λειτουργούν ταυτόχρονα σε έναν ενήλικα

εκπαιδευόμενο (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 35). Οι εγγενείς βέβαια παράγοντες είναι πιο ισχυροί, μακροβιότεροι και είναι αυτοί που οδηγούν σε συνειδητές μαθησιακές επιλογές (Rogers, 1999, σελ. 125).

Τα κίνητρα των ατόμων που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες είναι ανάλογα με αυτά των άλλων ενηλίκων εκπαιδευομένων, όμως σίγουρα τα μέλη των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων απαιτούν περισσότερη ενθάρρυνση, έτσι ώστε τα κίνητρά τους να έρθουν στη επιφάνεια και να ενισχύσουν την αποφασιστικότητα και τη συμμετοχικότητά τους. Πολλές φορές, για παράδειγμα, τα άτομα αυτά έχουν εγκαταλείψει πρόωρα το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, γεγονός που τα αποθαρρύνει να εμπλακούν εκ νέου σε διάφορες μορφές εκπαίδευσης. Για να πάρουν λοιπόν την απόφαση να συμμετάσχουν ενεργά και αυτοβούλως σε οργανωμένες εκπαιδευτικές δράσεις, χρειάζεται ενίσχυση των κινήτρων τους, πρωτίστως των εσωτερικών. Η ενδυνάμωση και ενεργοποίηση των κινήτρων τους προκαλείται όταν αντιληφθούν ότι οι παρεχόμενες εκπαιδευτικές ευκαιρίες θα διευκολύνουν την ζωή τους, θα εξαλείφουν κάθε μορφή ανισότητας και θα ικανοποιήσουν τα δικαιώματά τους επαρκώς.

3.4 Εμπόδια

Ο χώρος της εκπαίδευσης ενηλίκων θα πρέπει να είναι ένας χώρος παροχής ίσων ευκαιριών πρόσβασης στην εκπαίδευση για όλους ανεξαρτήτως τους πολίτες. Πιθανά εμπόδια όπως προφανώς θα υπάρχουν στις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ή τουλάχιστον να ελαχιστοποιούνται και ταυτόχρονα να αποτελούν προκλήσεις και πυξίδα για το σχεδιασμό και την υλοποίηση νέων επιμορφωτικών προγραμμάτων, προσαρμοσμένων στις ανάγκες και τις γνωστικές απαιτήσεις των μελών των ομάδων αυτών.

Μολονότι, λοιπόν η συμμετοχή των ενηλίκων εκπαιδευομένων έχει εθελοντικό χαρακτήρα, υπάρχουν αρκετά εμπόδια ή πιέσεις που επηρεάζουν αρνητικά την εμπλοκή τους σε εκπαιδευτικές διεργασίες. Οι ανασταλτικοί αυτοί παράγοντες είτε προϋπάρχουν του προγράμματος είτε προκύπτουν στην εν εξελίξει πορεία του, λειτουργούν αποτρεπτικά για τους εκπαιδευομένους και καλούνται να τους

υπερπηδήσουν προκειμένου να κατακτήσουν τους στόχους τους. Η δυσκολία που προκύπτει ως προς την αποδυνάμωσή και την αντιμετώπιση των εμποδίων αυτών, είναι ότι δεν μπορούν να εντοπιστούν εύκολα και άμεσα. Ούτε και παρουσιάζονται στον ίδιο βαθμό σε όλους τους ανθρώπους. Εξαρτάται από τον χαρακτήρα του κάθε εκπαιδευόμενου και από τις εκάστοτε υφιστάμενες συνθήκες.

Η Patricia Cross στη μελέτη της "Οι Ενήλικοι ως Εκπαιδευόμενοι" (Adults as Learners, 1981) αναφέρεται στα πιθανά αυτά εμπόδια που αφορούν τους φραγμούς στη συμμετοχή σε μαθησιακές διαδικασίες. Συγκεκριμένα, τα ομαδοποιεί σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α. στα καταστασιακά β. στα θεσμικά και γ. στα προδιαθετικά.

Η πρώτη, σχετίζεται με τα εμπόδια που συναντά ο άνθρωπος στη ζωή του, ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Για παράδειγμα η κακή υγεία, η έλλειψη χρόνου λόγω φροντίδας προσώπων του οικογενειακού περιβάλλοντος, ή η περιορισμένη όρεξη και ενέργεια λόγω υπερβολικού φόρτου εργασίας.

Η δεύτερη περιλαμβάνει τα εμπόδια που προκύπτουν από τα ίδια τα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως η έλλειψη προσβασιμότητας εξαιτίας κακών ή ανεπαρκών υλικοτεχνικών υποδομών, η ελλιπής ενημέρωση και πληροφόρηση για τα προσφερόμενα προγράμματα.

Η τρίτη αφορά τα εσωτερικά εμπόδια που σχετίζονται με την προσωπικότητα του κάθε ατόμου. Είναι αυτά που καθορίζονται από την ιδέα που έχουμε εμείς οι ίδιοι για τον εαυτό μας ως εκπαιδευόμενοι (Cross, 1981, όπως αναφέρεται στο Rogers, 1999, σελ. 274). Για παράδειγμα ο φόβος της συναναστροφής που μπορεί να νιώθει ένας ενήλικας εκπαιδευόμενος με πρόσωπα που δε γνωρίζει.

Από τις παραπάνω κατηγορίες τα εσωτερικά εμπόδια είναι αυτά που ασκούν την μεγαλύτερη ίσως επιρροή στις επιλογές του ανθρώπου και στη λήψη των αποφάσεών του. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι και τα καταστασιακά και τα θεσμικά δεν διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μάθηση. Κάποιες φορές, ίσως και φραγμοί καταστασιακοί και θεσμικοί ενισχύουν τα εμπόδια που προτάσσει και θέτει η προσωπικότητα.

Τα εσωτερικά εμπόδια χωρίζονται σε δύο υποκατηγορίες: Η πρώτη αναφέρεται σε αυτά που σχετίζονται με τις ήδη δομημένες και προϋπάρχουσες γνώσεις και αξίες. Κάθε ενήλικας εισέρχεται στην εκπαιδευτική διαδικασία έχοντας ήδη οικοδομήσει ένα σύνολο γνώσεων, στάσεων και αντιλήψεων, που γι' αυτόν είναι το σημείο αναφοράς του, το πρότυπό του. Ο γνωστικός του χάρτης δεν αποτελεί πλέον *tabula rasa*. Έχοντας διαμορφώσει τα δικά του μοντέλα μάθησης και απόκτησης γνώσης αρνείται να δεχθεί το διαφορετικό και προσκολλάται σε ό,τι γνωρίζει (Κόκκος,2008, σελ. 85). Επίσης είναι διστακτικός στην υιοθέτηση νέων μαθησιακών αντικειμένων και εκπαιδευτικών μεθόδων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο εκπαιδευόμενος μπαίνει με μεγαλύτερη πιθανότητα στη διαδικασία μάθησης σε γνωστικό αντικείμενο στο οποίο έχει ήδη κάποια εμπειρία (Rogers,1999, σελ. 277).

Η άρνηση και η αντίσταση στην υιοθέτηση νέων μαθησιακών αλλαγών εξαρτάται και από το συναισθηματικό κεφάλαιο που έχει αφιερώσει και επενδύσει ο κάθε ενήλικας στην απόκτηση και θεμελίωση των προηγούμενων αξιών και γνώσεων. Στην περίπτωση που αυτές τεθούν υπό αμφισβήτηση, ο ενήλικας εκπαιδευόμενος αντιδρά, υπερασπιζόμενος τις γνώσεις του. Στόχος του είναι η διατήρηση και η προστασία των υιοθετημένων γνώσεων, στάσεων και συμπεριφορών (Rogers, 1999, σελ. 277,291).

Η δεύτερη υποκατηγορία εσωτερικών εμποδίων αναφέρεται σε εκείνα που είναι απόρροια ψυχολογικών παραγόντων. Κάποια από αυτά σχετίζονται με μόνιμα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και κάποια άλλα που ονομάζονται “συναισθηματικές μεταβλητές” και τροφοδοτούνται από το άγχος (Rogers, 1999, σελ. 281 και Κόκκος, 2008, σελ. 85). Το άγχος αποτελεί ένα συναίσθημα γνώριμο σε κάθε εκπαιδευόμενο και πολλές φορές λειτουργεί θετικά και εποικοδομητικά στις μαθησιακές καταστάσεις. Όταν όμως ο εκπαιδευόμενος δεν μπορεί να το ελέγξει, αποτελεί τροχοπέδη στις προσπάθειές του. Το άγχος συνίσταται από δύο βασικά συστατικά: από το φόβο απέναντι στην απειλή των εξωτερικών άγνωστων απαιτήσεων και από την αγωνία και την ανησυχία μήπως δεν καταφέρει να ανταποκριθεί σε ορισμένες συνθήκες και καταστάσεις (Κόκκος,2008, σελ. 85).

Οι πηγές του άγχους ως εμπόδιο μάθησης είναι πολλές και διαφορετικές. Άλλοτε αναπτύσσεται από την έλλειψη εμπιστοσύνης στον εαυτό μας και τη μειωμένη

αυτοπεποίθηση. Κάποιες άλλες φορές, γεννάται στον ενήλικα από την ανασφάλεια και το φόβο που βιώνει για το αν είναι ικανός ως μαθητής να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της μαθησιακής διεργασίας (Κόκκος, 2008, σελ. 85). Αν πιστεύσει ο εκπαιδευόμενος ότι δε θα μπορέσει να ικανοποιήσει τόσο τις προσωπικές φιλοδοξίες όσο και τις προσδοκίες των άλλων, είτε αυτοί είναι οι εκπαιδευτές του, είτε η υπόλοιπη ομάδα αποθαρρύνεται και δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στα μαθησιακά του καθήκοντα. Φοβάται μήπως εξαιτίας της μεγάλης του απουσίας από τα μαθησιακά περιβάλλοντα δεν μπορέσει να προσαρμοστεί και έτσι εκτεθεί.

Ένας άλλος φραγμός είναι ο "χαμηλός αυτοόριζοντας" που έχουν ορισμένοι εκπαιδευόμενοι. Πιστεύουν ότι δεν είναι ικανοί να ασχοληθούν με κάτι και μερικές φορές αυτό τους οδηγεί να καθορίσουν εκ των προτέρων την απόφασή τους να μην συμμετάσχουν σε μαθησιακές διαδικασίες. Η αμφισβήτηση αυτή των ικανοτήτων τους οφείλεται σε ορισμένες περιπτώσεις στις φυσικές σωματικές αδυναμίες τους, όπως για παράδειγμα μειωμένη όραση ή ακοή. Σε κάποιες άλλες, ο προσδιορισμός της χαμηλής αυτοεικόνας βασίζεται σε αμιγώς ψυχολογικούς παράγοντες (Rogers, 1999, σελ. 286).

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες επηρεάζουν και πολλές φορές εμποδίζουν τους ενήλικες να πάρουν την απόφαση να στραφούν και να συμμετάσχουν σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Στις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες τα μέλη τους μοιράζονται τους ίδιους φραγμούς με τα μέλη άλλων εκπαιδευτικών ομάδων. Ωστόσο στις περιπτώσεις ενηλίκων μελών ομάδων των ομάδων αυτών οι φραγμοί αυτοί μεγεθύνονται και έρχονται στην επιφάνεια ευκολότερα. Μάλιστα με κάποια από τα προαναφερθέντα εμπόδια τα άτομα των ομάδων αυτών έρχονται συχνά αντιμέτωπα. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε καταστασιακούς παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα τη συμμετοχή τους σε διάφορες μορφές διά βίου εκπαίδευσης, όπως για παράδειγμα η έλλειψη κατάλληλα διαμορφωμένης αίθουσας, εξοπλισμένης με την απαραίτητη υποστηρικτική τεχνολογία για άτομα με προβλήματα όρασης. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στη μάθηση εξαιτίας των σωματικών τους ιδιοτεροτήτων, θα πρέπει να αίρονται με την είσοδό τους σε μαθησιακές διαδικασίες στην Εκπαίδευση Ενηλίκων και θα πρέπει να αναδεικνύονται και να αξιοποιούνται

όλες οι προϋπάρχουσες γνώσεις και ικανότητές τους.

Κεφάλαιο 4: Διαστάσεις Αποκλεισμού

4.1 Αποκλεισμός Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων

Τα ενήλικα μέλη των “Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων” (ΕΚΟ) έρχονται αντιμέτωπα συχνά με μια σειρά από προβλήματα που καθιστούν την καθημερινή τους ζωή ιδιαίτερα δύσκολη. Τα δικαιώματά τους είναι πολλές φορές περιορισμένα έως και ανύπαρκτα. Η προσπάθειά τους για ανεύρεση εργασίας συναντά συνήθως φραγμούς και οι εργασιακές ευκαιρίες που τους παρέχονται σε τομείς συμβατούς με τις δεξιότητές τους, είναι ελάχιστες. Η συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικές διαδικασίες είναι μειωμένη, ενώ πολλές φορές στερούνται ακόμα και της δέουσας ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής φροντίδας. Η έλλειψη όλων αυτών των αγαθών οδηγεί στην οικονομική ανέχεια και στην περιθωριοποίηση των ατόμων αυτών και ως αλυσιδωτή συνέπεια ακολουθεί η διατάραξη και η αποδυνάμωση του κοινωνικού ιστού. Καταπατούνται λοιπόν και καταργούνται στοιχειώδη δικαιώματα για τις ομάδες αυτές οι οποίες αντιμετωπίζονται ανισότιμα και αποκλείονται από το κοινωνικό δίκτυο.

4.2 Κοινωνικός αποκλεισμός

Ο “κοινωνικός αποκλεισμός” είναι μία έννοια η οποία σημασιολογικά παρουσιάζει πολλαπλές προσεγγίσεις και ερμηνείες, γι' αυτό και είναι δύσκολο να οριστεί σαφώς και ξεκάθαρα. Ως όρος πρωτοεμφανίστηκε και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία το 1974 και αναφερόταν στις κατηγορίες των πολιτών στους οποίους δεν χορηγούνταν κοινωνική ασφάλεια και προστασία. Στην Ευρώπη η χρήση του έγινε σε επίσημο κείμενο το 1989 με ευρύτερο περιεχόμενο και αφορούσε την στέρηση κοινωνικών δικαιωμάτων όπως στέγαση, υγεία, προστασία και εκπαίδευση (Τσιάκαλος, 1999, όπως αναφέρεται στο Παπασταμάτης, 2010).

Οι μορφές και οι διαστάσεις που μπορεί να εκλάβει ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ποικίλες και διαμορφώνονται ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές δυναμικές μέσα στο εκάστοτε ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο. Σύμφωνα λοιπόν με τον Παπασταμάτη (2010) “η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού παραπέμπει στην

αδυναμία του ατόμου να εξασφαλίσει τα κοινωνικά αγαθά που δικαιούται. Ανάλογα με τα κοινωνικά αγαθά που το άτομο στερείται υπάρχουν οι αντίστοιχοι προσδιορισμοί του αποκλεισμού, όπως για παράδειγμα ο γεωγραφικός, ο οικονομικός, ο επαγγελματικός και ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός”.

4.3 Οικονομικός – Επαγγελματικός αποκλεισμός

Η εργασία αποτελεί για όλους του ανθρώπους αναφαίρετο και πολύ σημαντικό κοινωνικό αγαθό. Μέσω αυτής ο εργαζόμενος όχι μόνο εξασφαλίζει τα απαραίτητα υλικά αγαθά για τη επιβίωσή του, αλλά ταυτόχρονα του δίνεται η δυνατότητα να ασχοληθεί με το αντικείμενο και τον τομέα που τον ενδιαφέρει, καλλιεργώντας έτσι τις κλίσεις και τις ικανότητές του. Η εργασία οπλίζει τον άνθρωπο με αυτοπεποίθηση και τον απαλλάσσει από διάφορα συμπλέγματα κατωτερότητας, αφού του γεννά συναισθήματα χαράς, ικανοποίησης και δημιουργίας. Και αυτό γιατί βλέπει ότι το καθημερινό έργο που παρέχει, βελτιώνει τόσο τον ίδιο, όσο και την κοινωνία.

Αν και όπως φαίνεται από τα παραπάνω η προσφορά της εργασίας είναι ανεκτίμητη, ωστόσο πολλοί άνθρωποι βιώνουν τον εργασιακό αποκλεισμό. Ειδικά, άτομα που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες φαίνεται ότι επηρεάζονται περισσότερο. Για παράδειγμα ένα άτομο με πρόβλημα όρασης ή ακοής, ενώ πολλές φορές διαθέτει τις απαραίτητες γνώσεις και τις κατάλληλες επαγγελματικές δεξιότητες που απαιτούνται για τη κάλυψη μίας θέσης εργασίας, δεν επιλέγεται και αποκλείεται από την εργασία αυτή, επειδή ο επαγγελματικός χώρος δεν είναι προσβάσιμος ή δεν διαθέτει την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή (Καραλής, 2010). Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι δυσκολίες εργασιακής ένταξης ή επανένταξης των ατόμων ευάλωτων κοινωνικά ομάδων δεν συνδέονται πάντα με τη φυσική ιδιαιτερότητα των ανθρώπων (Γιαβρίμης, 2001, όπως αναφέρεται στο Παπάνης, 2007), αλλά είναι αποτέλεσμα της ανελαστικότητας των κοινωνικών δομών καθώς και της ελλιπούς κοινωνικής πολιτικής και μέριμνας.

4.4 Εκπαιδευτικός αποκλεισμός

Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός αποτελεί μία από τις βασικότερες εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού. Ταυτόχρονα όμως είναι και μία από τις σημαντικότερες

πηγές τροφοδότησής του. Η μόρφωση και η εκπαίδευση αποτελεί αυτονόητο αναφαίρετο δικαίωμα όλων των ανθρώπων στο οποίο πρέπει να έχουν πρόσβαση σε όλη την περίοδο της ζωής τους (άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ). Όταν όμως το αγαθό αυτό παρέχεται σε ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες και όχι σε όλους ανεξαρτήτως τους πολίτες μιας χώρας, και όταν από δημόσιο και κοινωνικό αγαθό μετατρέπεται σε προνόμιο των ολίγων τότε η εκπαίδευση λειτουργεί ως μηχανισμός ενίσχυσης και πυροδότησης κάθε μορφής αποκλεισμού.

4.5 Συμβολή εκπαίδευσης ενηλίκων στον περιορισμό του αποκλεισμού

Σε διάφορους τομείς των σύγχρονων δυστυχώς κοινωνιών παρατηρείται συχνά το φαινόμενο άτομα με ειδικές ικανότητες ή άτομα ευάλωτων κοινωνικά ομάδων γενικότερα, να περιθωριοποιούνται και να τίθενται σε απομόνωση. Έτσι λοιπόν για ένα διευρυμένο φάσμα ατόμων και κοινωνικών ομάδων οι κοινωνικές αντιθέσεις οξύνονται με αποτέλεσμα να δομείται το κατάλληλο υπόβαθρο για την χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού και τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών που οδηγούν αναπόφευκτα στον αποκλεισμό των ατόμων αυτών.

Στην προσπάθειά τους λοιπόν τα μέλη των ευπαθών ομάδων για την αντιμετώπιση των προσωπικών τους ιδιαιτεροτήτων προστίθενται και οι δυσκολίες που προκύπτουν από την άνιση παροχή ευκαιριών και την αδιάφορη στάση των συμπολιτών και του κράτους. Ενός κράτους που οφείλει να είναι κράτος πρόνοιας και να υπερασπίζεται τα συμφέροντα των αδύναμων ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό οι υπεύθυνοι πρέπει να προσδώσουν ιδιαίτερη έμφαση στην κοινωνική πολιτική και να εξασφαλίζουν σε όλους τους πολίτες τις καλύτερες κατά το δυνατόν συνθήκες διαβίωσης. Όταν συμβαίνει αυτό, οι πολίτες νιώθουν ασφάλεια και σταθερότητα, δεν αποκόπτονται από το κοινωνικό περιβάλλον αλλά αντίθετα συμμετέχουν στις κοινωνικές διεργασίες και διεκδικούν τα δικαιώματά τους.

Ο ρόλος λοιπόν της κοινωνίας στην υποστήριξη αυτών των ομάδων είναι καταλυτικός. Απαιτείται συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική από την πλευρά της πολιτείας και ουσιαστικός κοινωνικό-πολιτικός σχεδιασμός με στόχο την

αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, όπως για παράδειγμα την ανεπαρκή εκπαίδευση ή υποεκπαίδευση που λαμβάνουν ή και την μειωμένη απασχολησιμότητα των ατόμων των Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων.

Μία από τις βασικές πολιτειακές επιδιώξεις θα πρέπει να είναι η ομαλή ενσωμάτωση των προαναφερθεισών ομάδων και ο περιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού. Πρωταρχικό ρόλο σε αυτό κατέχει η παιδεία και όλοι οι θεσμοθετημένοι φορείς της. Και αυτό γιατί στόχος της εκπαίδευσης εκτός από τη μετάδοση γνώσεων είναι να βοηθήσει το άτομο να ενταχθεί ομαλά στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα η Εκπαίδευση Ενηλίκων μέσα από τα διάφορα προγράμματα εκπαίδευσης δίνει τη δυνατότητα για ενεργητική συμμετοχή των ενηλίκων μελών των ΕΚΟ σε πολυποίκιλες δομές και δράσεις παρέχοντας ταυτόχρονα την ευκαιρία να αποκτήσουν δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στην επίλυση των προβλημάτων τους.

Τα εκπαιδευτικά αυτά προγράμματα μπορούν να συμβάλλουν στην πνευματική αφύπνιση των ενηλίκων πολιτών και στη δημιουργία θετικής στάσης τους ως προς τη μάθηση και την μαθησιακή διαδικασία. Επιπρόσθετα, ευελπιστούν και προσδοκούν να τους παροτρύνουν να συμμετάσχουν σε οργανωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι θα πρέπει να ενισχυθούν και να αναπτυχθούν περαιτέρω όλες εκείνες οι στρατηγικές της εκπαίδευσης ενηλίκων για την αντιμετώπιση κάθε μορφής αποκλεισμού των ατόμων που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες. Είναι βέβαια αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα ακολουθώντας και την γενικότερη προσπάθεια εφαρμογής και υλοποίησης των στρατηγικών δράσεων που υιοθετήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, υπήρξε πρόοδος στην στήριξη των πρωτοβουλιών και την ενδυνάμωση των δομών και των δράσεων που αφορούν την απασχόληση και την εκπαίδευση των ευάλωτες κοινωνικά ομάδων.

Άλλωστε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, το 2000 το οποίο επιβεβαίωσε τις αποφάσεις της Λισσαβόνας και ψήφισε την «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ατζέντα», όλα τα Κράτη-Μέλη δεσμεύτηκαν, να αναπτύξουν πολιτικές για την καταπολέμηση

της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στο πλαίσιο τεσσάρων κοινά συμφωνημένων στόχων:

1. τη διευκόλυνση συμμετοχής στην απασχόληση και πρόσβαση όλων σε πόρους, δικαιώματα, αγαθά και υπηρεσίες,
2. τη πρόληψη των κινδύνων αποκλεισμού,
3. την υποστήριξη των ευπαθών ομάδων,
4. τη κινητοποίηση όλων των αρμόδιων φορέων.

Οι στρατηγικές δράσεις των φορέων εκπαίδευσης ενηλίκων, που συμβάλλουν κατά κύριο λόγο στον περιορισμό ή και στην αντιμετώπιση του αποκλεισμού είναι σύμφωνα με τον Βεργίδη (2008, σελ. 17):

(α) η στρατηγική της συμπληρωματικής εκπαίδευσης

(β) η στρατηγική της κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης και

(γ) η στρατηγική της προσωπικής και κοινωνικό-πολιτιστικής ανάπτυξης

Η συμπληρωματική εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί βοηθά στην παροχή νέων γνώσεων ή στην καλλιέργεια των ήδη αποκτηθεισών, καθώς και στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και δεξιοτήτων ενός ανθρώπου. Η στρατηγική της κοινωνικής ένταξης μέσω της εκπαίδευσης ενηλίκων λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικής πρόνοιας και εστιάζει στην επαγγελματική αποκατάσταση ή ανέλιξη των ατόμων που ανήκουν σε ΕΚΟ. Βασικό μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου αποτελούν πρώτον τα επιδοτούμενα προγράμματα συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, δεύτερον τα προγράμματα κοινωνικής κατάρτισης και τρίτον τα προγράμματα που απευθύνονται σε ειδικές κατηγορίες ατόμων και κοινωνικών ομάδων (Βεργίδη, σελ. 18). Τέλος η στρατηγική της προσωπικής και κοινωνικό-πολιτιστικής ανάπτυξης επικεντρώνεται στην ενίσχυση της επιθυμίας των ατόμων για συμμετοχή σε μαθησιακές δράσεις, αφού η γνώση αποτελεί την βασική προϋπόθεση ενεργητικής συμμετοχής στην κοινωνικό-οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή (Βεργίδη, σελ. 18).

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν την σπουδαιότητα της διά βίου εκπαίδευσης και τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει στην κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση των

μελών των ΕΚΟ στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτιστικό σύνολο. Ο θεσμός της διά βίου εκπαίδευσης μπορεί να αποτελέσει σημαντικό μέσο πρόληψης και αντιμετώπισης του εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού και καταπολέμησης κάθε μορφής διακρίσεων.

Ωστόσο η εκπαιδευτική πολιτική στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα φαίνεται ότι δυστυχώς τροφοδοτεί την ανισομερή κατανομή εκπαιδευτικών ευκαιριών, αφού ίσως δίνει προτεραιότητα στην υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού που έχουν ήδη υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ για κάποιες άλλες που φαίνονται ότι αντιμετωπίζουν έντονο το πρόβλημα αποκλεισμού και χρειάζονται να ανανεώσουν ή και να αναβαθμίσουν τις γνώσεις τους να μην τους παρέχονται οι κατάλληλες εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Η Patricia Cross διατείνεται ότι η εκπαίδευση ενηλίκων πρόσφερε υπηρεσίες στους ήδη μορφωμένους και καλλιεργημένους της κοινωνίας μας, αφού στρατολόγούσε συνήθως αυτοκινητοποιούμενους και μορφωμένους (Jarvis, 2007, σελ. 267). Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και στις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων των ΕΚΟ, οι οποίες δυστυχώς είναι περιορισμένες.

Αυτό αναδεικνύει, όπως προαναφέραμε την αναγκαιότητα υποστήριξης και προώθησης των προαναφερθεισών στρατηγικών για τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, προκειμένου να εξασφαλιστεί η καθολική και αδιάλειπτη πρόσβαση όλων, σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης.

Μέρος Δεύτερο: Ερευνητικό μέρος

Κεφάλαιο 5: Ερευνητικό πλαίσιο – Οι υπό εξέταση ομάδες

5.1 Άτομα με προβλήματα όρασης

Μία από τις αισθητηριακές διαταραχές του ανθρώπινου οργανισμού αποτελούν τα προβλήματα όρασης.

Τα άτομα με προβλήματα όρασης ομαδοποιούνται σε δύο κατηγορίες:

- στα τυφλά άτομα ή άτομα με ολική απώλεια όρασης. Σύμφωνα με την Ελληνική Νομοθεσία (Ν.958/1979) τυφλό νοείται κάθε άτομο του οποίου η οπτική οξύτητα είναι μικρότερη από το 1/20 της φυσιολογικής στον οφθαλμό που βλέπει καλύτερα και με την καλύτερη δυνατή διόρθωση. Επίσης τυφλό θεωρείται το άτομο που, ακόμα κι αν έχει ικανοποιητική οπτική οξύτητα, η περιφερική του όραση είναι περιορισμένη στις 10 μοίρες κεντρικά ή λιγότερο.
- στα άτομα με μειωμένη ή με μερική απώλεια όρασης. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα άτομα που ακόμα και αν χρησιμοποιούν διορθωτικούς φακούς έχουν οπτική οξύτητα μεταξύ του 1/20 και του 1/10 της φυσιολογικής (Ιστοσελίδα του Athens Eye Hospital).

Στο εκπαιδευτικό πλαίσιο τα άτομα με προβλήματα όρασης διαχωρίζονται με βάση το πόσο μπορούν να χρησιμοποιούν την όρασή τους για εκπαιδευτικούς σκοπούς και λόγους.

Έτσι τυφλά θεωρούνται τα άτομα που αδυνατούν να διαβάσουν ένα κείμενο με συμβατική μορφή, αλλά χρειάζεται να χρησιμοποιούν μη οπτικά μέσα. Οι αισθήσεις οι οποίες παίζουν τον κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία της μάθησης είναι η ακοή και η αφή. Για παράδειγμα η χρήση του κώδικα Braille στηρίζεται στην αφή.

Μερικώς βλέποντα ή αμβλύωπα άτομα είναι τα άτομα, τα οποία αν και έχουν σοβαρές οπτικές διαταραχές ή μειονεξίες μπορούν να διαβάσουν το έντυπο υλικό σε

συμβατική μορφή, κάνοντας χρήση βοηθημάτων χαμηλής όρασης, όπως για παράδειγμα μεγεθυντικούς φακούς ή κάνοντας χρήση ηλεκτρονικών βοηθημάτων, όπως τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 126).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) εκτιμά πως ο παγκόσμιος αριθμός των ατόμων με ολική απώλεια όρασης είναι 39 εκατομμύρια, ενώ τα άτομα με μερική απώλεια όρασης αριθμούν περίπου 246 εκατομμύρια (WHO Fact Sheet N°282).

Σε πανελλαδικό επίπεδο τα άτομα με προβλήματα όρασης εκπροσωπούνται από διάφορους θεσμοθετημένους φορείς, όπως συλλόγους, σωματεία, οργανώσεις, ομοσπονδίες και ιδρύματα. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε τους παρακάτω φορείς τυφλότητας, όπως αυτοί ανακτήθηκαν από την ιστοσελίδα: http://www.chiourea.gr/2009/03/blog-post_3021.html στις 27/8/2014:

- Πανελλήνιος Σύνδεσμος Τυφλών
- Εθνική Ομοσπονδία Τυφλών
- Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (Κ.Ε.Α.Τ.)
- Φάρος Τυφλών της Ελλάδος
- Ίδρυμα προστασίας Τυφλών Βορείου Ελλάδος «Ο ΗΛΙΟΣ» - Σχολή Τυφλών
- Πανελλήνιος Σύλλογος Γονέων, Κηδεμόνων και Φίλων Ατόμων με Προβλήματα Όρασης και Πρόσθετες Αναπηρίες "Η ΑΜΥΜΩΝΗ"
- Σύλλογος Γονέων, Κηδεμόνων & Φίλων Ατόμων με Προβλήματα Όρασης & Πρόσθετες Αναπηρίες «Η ΑΜΥΜΩΝΗ – ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»
- «Πανελλήνιος Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων ατόμων με σοβαρά προβλήματα όρασης «ΗΡΑ». “Panhellenic Parents and Guardians’ Union of Children with severe sight problems HERA ”.
- Παγκρήτιος Σύλλογος Γονέων & Φίλων Παιδιών Τυφλών ή με Μειωμένη Όραση
- Ίδρυμα συλλόγου φίλων των τυφλών "Ειρήνη Λασκαρίδου – Μανούλα των τυφλών"

5.2 Άτομα με προβλήματα ακοής

Ο πληθυσμός των ατόμων με προβλήματα ακοής παρουσιάζει ανομοιογένεια. Ο προσδιορισμός των εννοιών που σχετίζονται με την ακουστική απώλεια ενός ανθρώπου είναι δύσκολο να αποδοθεί επ' ακριβώς και αυτό γιατί η απώλεια της ακοής διαφοροποιείται και ποικίλλει από άνθρωπο σε άνθρωπο.

Σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε στη συνάντηση των διευθυντών σχολείων κωφών της Αμερικής (Conference of Educational Administrators Serving the Deaf CEASD) το 1974 στη Frisina (Moore, 1996, όπως αναφέρεται στο Κουρμπέτης κ.ά., 2007, σελ. 9) και είναι κατά κύριο λόγο αποδεκτός στον εκπαιδευτικό χώρο:

Κωφό είναι το άτομο, το οποίο εξαιτίας της ακουστικής απώλειας (ο βαθμός απώλειας της ακοής είναι συνήθως μεγαλύτερος από 70 dB στις βασικές και στις υψηλές συχνότητες) αδυνατεί να κατανοήσει την ομιλία μέσω του ακουστικού καναλιού με ή χωρίς ακουστικά βαρηκοΐας ή άλλα τεχνικά βοηθήματα.

Βαρήκοο είναι το άτομο, το οποίο εξαιτίας της ακουστικής απώλειας (ο βαθμός απώλειας της ακοής του κυμαίνεται συνήθως στα 35 – 69 dB σε όλες τις συχνότητες) δυσκολεύεται αλλά κατανοεί την ομιλία μέσω του ακουστικού καναλιού χρησιμοποιώντας με ή χωρίς ακουστικά βαρηκοΐας ή άλλα τεχνικά βοηθήματα.

Τα κωφά άτομα χρησιμοποιούν κύρια την αίσθηση της όρασης για να αντιληφθούν τους συνομιλητές τους (μέσω χειλανάγνωσης, νοηματικής γλώσσας, γραπτής γλώσσας). Τα βαρήκοα άτομα αντιλαμβάνονται το μεγαλύτερο ποσοστό των πληροφοριών της ομιλίας με την ακοή τους (Βαρδακαστάνης κ.ά., 2008, σελ. 27). Γίνεται επίσης από τα άτομα αυτά χρήση ακουστικών ή τοποθέτηση κοχλιακών εμφυτευμάτων (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 128).

Επιπρόσθετα οι κωφοί ανάλογα με την ηλικία που παρουσιάστηκε η απώλεια στην ακοή τους, χωρίζονται σε προγλωσσικούς κωφούς και μεταγλωσσικούς κωφούς. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα άτομα που έχασαν την ακοή τους πριν από τα 2-3 χρόνια τους μέσα στα οποία αποκτάται η βασική δομή της γλώσσας. Στην δεύτερη ομάδα ανήκουν τα άτομα που χάνουν την ακοή τους σε μεγαλύτερη ηλικία όπου έχουν ήδη αναπτύξει και κατακτήσει το λόγο και την ομιλία (Λαμπροπούλου, 2004,

σελ. 2).

Σύμφωνα με την Ομοσπονδία Κωφών Ελλάδος (ΟΜ.Κ.Ε) σήμερα στη χώρα μας υπάρχουν οι παρακάτω φορείς που σχετίζονται με τα άτομα με προβλήματα ακοής:

- Ένωση Κωφαλάλων Ελλάδος
- Σωματείο Κωφαλάλων «Η Μέριμνα»
- Ορθόδοξος Χριστιανική Αδελφότητα Κωφών και Βαρηκόων Ελλάδος «ΕΦΦΑΘΑ»
- Πανελλήνια Ένωση Κωφών
- Σύλλογος Κωφών Πειραιώς και Νήσων
- Ένωση Κωφών Βορείου Ελλάδος
- Σύλλογος Κωφών Θεσσαλονίκης
- Μορφωτικός Σύλλογος Κωφών Σερρών
- Σύλλογος Κωφών Νομού Δράμας «Ελευθερία»
- Σύλλογος Κωφών Νομού Χανίων Κρήτης «Σαμαριά»
- Σύλλογος Κωφών Νομού Ρεθύμνου «Το Αρκάδι»
- Σωματείο Κωφών Νομού Ηρακλείου «Κάντια»
- Σωματείο Κωφών και Βαρηκόων Νοτιοδυτικής Ελλάδος
- Σύλλογος Κωφών και Βαρηκόων Θεσσαλίας
- Πολιτιστικός - Επιμορφωτικός Σύλλογος Κωφών - Βαρηκόων Ηπείρου και Ιονίων Νήσων Ελλάδας
- Σύλλογος Κωφών και Βαρηκόων Κεντρικής Μακεδονίας
- Σύλλογος Κωφών και Βαρηκόων Νομού Μαγνησίας «Αργώ»
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών – Βαρηκόων Τρικάλων «Η Δύναμη της Έκφρασης»

- Σωματείο Κωφών και Βαρηκόων Νομού Αιτωλοακαρνανίας «Η Αλληλεγγύη»
- Επιμορφωτικός – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών και Βαρηκόων Μεσσηνίας
- Θρακικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κωφών – Βαρηκόων (Θ.Ε.Σ.Κ.Β.)

5.3 Άτομα τρίτης ηλικίας

«γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος» Σόλων (640-560 π.Χ.)

Ο προσδιορισμός του όρου ηλικιωμένου αποτελείται από πολλαπλές εννοιολογικές συνιστώσες. Είναι μια υποκειμενική κατασκευή που διαφοροποιείται από άνθρωπο σε άνθρωπο και καθορίζεται όχι μόνο από καθαρά βιολογικούς χρονικούς προσδιορισμούς αλλά και από άλλους αλληλοεπιδρώμενους παράγοντες ψυχολογικούς, ιστορικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και γεωγραφικούς.

Το γήρας αποτελεί δηλαδή μία διαδικασία ατομική κατά την οποία ο οργανισμός παρουσιάζει σημαντικές φυσιολογικές μεταβολές. Οι αλλαγές αυτές δεν εμφανίζονται στην ίδια ηλικία σε όλους τους ανθρώπους, ούτε στον ίδιο ρυθμό και βαθμό. Γι' αυτό το λόγο, ο προσδιορισμός της γήρανσης με βασικό κριτήριο την ηλικία και μόνο είναι επισφαλής και γενικεύσιμος (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 46).

Ο όρος “τρίτη ηλικία” χρησιμοποιείται για να δηλώσει την περίοδο της ζωής του ανθρώπου κατά την οποία οι βασικές ασχολίες και δεσμεύσεις της δεύτερης ηλικίας, όπως για παράδειγμα η πλήρης απασχόληση, εγκαταλείπονται (Παπασταμάτης, 2010, σελ. 46). Ως όριο μετάβασης στην τρίτη ηλικία καθορίζεται συνήθως ο χρόνος κατά τον οποίο το άτομο συνταξιοδοτείται και αυτό συμβαίνει περίπου στην ηλικία των 65 ετών. Με βάση τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO) τα άτομα που ανήκουν ηλικιακά στα έτη 75-90 αντιστοιχούν στην 4η ηλικία, ενώ τα άτομα που είναι πάνω από 90 και πάνω στην 5η ηλικία. Επίσης, ως πραγματικά υπερήλικες (aged) χαρακτηρίζονται οι ηλικιωμένοι που είναι πάνω των 75 ετών, ενώ ως νεώτεροι υπερήλικες (elderly) αυτοί που βρίσκονται στην ηλικία 65-74 ετών (Χανιώτης Φ.Ι., 1998, όπως αναφέρεται στο Γιόφτσος κ.ά., 2006).

Αξίζει να τονιστεί ότι στο πλαίσιο της παρούσης έρευνας δεν ελήφθη υπόψιν αυτός ο διαχωρισμός του συνόλου των ηλικιωμένων σε υποσύνολα 4ης και 5ης

ηλικίας. Όλο το δείγμα του υπό εξέταση πληθυσμού, ακόμα και αυτοί που ήταν πάνω από 75 ετών, θεωρήθηκαν ότι ανήκουν σε μία ενιαία ευάλωτη κοινωνικά ομάδα, στα άτομα 3ης ηλικίας. Αυτό συνέβη γιατί θεωρήσαμε σημαντικό να καταγράψουμε τις απόψεις και μεγαλύτερων ηλικιακά ανθρώπων, οι οποίοι ήθελαν να διατυπώσουν τις ανάγκες τους αναφορικά με την εκπαίδευση.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής που ζούμε είναι ότι ο αριθμός των ηλικιωμένων αναλογικά με το υπόλοιπο σύνολο του πληθυσμού αυξάνεται συνεχώς. Η δημογραφική αυτή γήρανση είναι αποτέλεσμα πολλαπλών παραγόντων. Ένας εξ αυτών αποτελεί το γεγονός ότι το προσδόκιμο της ζωής έχει παρουσιάσει αύξηση, λόγω της γενικότερης βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου.

Όπως είναι φυσικό η δημογραφική αλλαγή του πληθυσμού καθιστά εντονότερη την ανάγκη της υιοθέτησης πολιτικών και την ανάπτυξη στρατηγικών και πρωτοβουλιών από την πολιτεία που στόχο θα έχουν την δημιουργία κατάλληλων συνθηκών ποιοτικής διαβίωσης του γηραιού πληθυσμού. Από τη στιγμή μάλιστα που και ο ενεργός πληθυσμός μειώνεται, γεγονός που έχει αντίκτυπο και στη γενικότερη οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρας, θα ήταν χρήσιμη η ουσιαστική εμπλοκή των ατόμων της τρίτης ηλικίας, ανάλογα βέβαια με την κατάσταση της υγείας τους. Λόγω των συσσωρευμένων εμπειριών και των γνώσεων που διαθέτουν, θα μπορούσαν να προσφέρουν σημαντική βοήθεια σε πολλούς τομείς. Η ενθάρρυνση για συνέχιση ίσως της απασχόλησης ή της παροχής εθελοντικής βοήθειας αποτελεί μέρος της στρατηγικής της ενεργούς γήρανσης (Trek Consulting, 2012, σελ. 11). Η συνεισφορά των ατόμων της τρίτης ηλικίας δεν είναι επωφελής μόνο για την κοινωνία. Και τα ίδια τα άτομα νιώθουν ενεργά μέλη, δεν νιώθουν απομονωμένα και παραγκωνισμένα. Ο ρόλος της διά βίου μάθησης σε όλες αυτές τις κοινωνικές αλλαγές και σε αυτό το σημείο είναι καθοριστικός. Αποτελεί ίσως το μέσο να ξεπεράσουν τα άτομα της τρίτης ηλικίας το σκόπελο της αδράνειας, του φόβου και του δισταγμού που αναπόφευκτα έρχεται με την συνταξιοδότηση και την έξοδο από την παραγωγική ηλικία. Η διαρκής συμμετοχή σε διαδικασίες μάθησης και εκπαίδευσης βοηθά τα άτομα αυτά να βρίσκονται σε διαρκή εγρήγορση και δράση. Επίσης τους ενισχύει την ανάγκη για ενασχόληση με τα κοινά και συγχρόνως τους

δίνει την δυνατότητα να αναβαθμίσουν τις γνώσεις τους και να ξεφύγουν από τα προβλήματα που τους απασχολούν.

Κεφάλαιο 6: Μεθοδολογία Έρευνας

6.1 Σκοπός έρευνας

Τα βασικά είδη πληροφορίας που επιχειρούμε να εντοπίσουμε με την παρούσα έρευνα είναι οι απαντήσεις στα εξής τρία ερωτήματα, για κάθε διαφορετική ευάλωτη κοινωνικά ομάδα:

1. Ποια είναι τα θέματα και οι τομείς εκπαίδευσης που τα ίδια τα μέλη θεωρούν σημαντικά και στα οποία θα ήθελαν να εκπαιδευτούν;
2. Ποια είναι τα κίνητρα που τους ωθούν, καθώς και ποια είναι τα εμπόδια που συναντούν ως προς τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικές διαδικασίες;
3. Ποια είναι τα επιθυμητά χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και του τρόπου διδασκαλίας;

Τα δεδομένα που συγκεντρώσαμε περιέχουν και άλλα στοιχεία, τα οποία βοηθούν στην ευρύτερη κατανόηση και ανάλυση των δεδομένων, όπως η κοινωνική κατάσταση των μελών της ευάλωτης κοινωνικά ομάδας, η επαγγελματική τους θέση, το εκπαιδευτικό επίπεδο και η υπάρχουσα εμπειρία σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων.

6.2 Επιλογή μεθοδολογικής προσέγγισης

Για την επίτευξη του σκοπού και των στόχων της συγκεκριμένης μελέτης και έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ποσοτική περιγραφική μεθοδολογική προσέγγιση. Η συγκεκριμένη έρευνα αποτελεί μία μελέτη επισκόπησης. Σύμφωνα με τους Cohen, Manion & Morrison (2008, σελ. 290), *“οι επισκοπήσεις συλλέγουν δεδομένα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο, αποσκοπώντας να περιγράψουν τη φύση των υπάρχουσών συνθηκών ή να εντοπίσουν σταθερές με βάση τις οποίες μπορούν να συγκριθούν οι υπάρχουσες συνθήκες ή να προσδιορίσουν τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα σε συγκεκριμένα γεγονότα. Έτσι, οι επισκοπήσεις μπορούν να ποικίλλουν ως προς τα επίπεδα πολυπλοκότητάς τους, ξεκινώντας από αυτές που παρέχουν απλές μετρήσεις συχνότητας έως εκείνες που παρουσιάζουν ανάλυση σχέσεων”*. Η παρούσα

περιγραφική έρευνα επιδιώκει την αποτύπωση των χαρακτηριστικών, των στάσεων και των αντιλήψεων των ατόμων του δείγματος των υπό εξέταση ΕΚΟ, αναφορικά με τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες στη δεδομένη χρονική περίοδο συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων.

6.3 Δειγματοληψία

Δεδομένων των περιορισμένων χρονικών περιθωρίων υλοποίησης της έρευνας αλλά κυρίως λόγω της δύσκολης πρόσβασης στα άτομα του πληθυσμού στόχου των εύαλωτων κοινωνικά ομάδων στην συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε μία μη πιθανοτήτων (non-probability) δειγματοληπτική μέθοδος. Μάλιστα όπως αναφέρουν οι Cohen, Manion & Morrison (2008, σελ. 170) *“η συγκεκριμένη επισκόπηση ανήκει σε μικρής κλίμακας επισκοπήσεις από μεμονωμένους ερευνητές, οι οποίες καταφεύγουν συνήθως στη χρήση δειγμάτων μη πιθανοτήτων”*.

Συγκεκριμένα το είδος της μη πιθανοθεωρητικής δειγματοληψίας που ακολουθήθηκε, ήταν αυτό της συμπτωματικής ή ευκαιριακής ή δειγματοληψίας ευκολίας (convenient sampling) όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται, γιατί θεωρήθηκε ότι ήταν η καταλληλότερη προκειμένου να προσεγγίσουμε τα υποκείμενα που θα αποτελούσαν το δείγμα μας στην παρούσα ερευνητική μελέτη. Σε αυτού του τύπου την δειγματοληψία ο ερευνητής επιλέγει το δείγμα του από τα διαθέσιμα άτομα που επιθυμούν να συμμετάσχουν στην έρευνα (Cohen, Manion & Morrison, 2008, σελ. 170)

6.4 Ερευνητικά εργαλεία

6.4.1 Μέσο συλλογής δεδομένων

Η τεχνική συγκέντρωσης των δεδομένων που επιλέχθηκε για αυτή την έρευνα επισκόπησης είναι το ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο είναι *“ένα ευρέως διαδεδομένο και εύχρηστο εργαλείο συλλογής δεδομένων για επισκοπήσεις, που παρέχει αριθμητικά δεδομένα, μπορεί να επιδοθεί χωρίς την παρουσία του ερευνητή και είναι σχετικά εύληπτο και εύκολο στην ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων”* (Cohen, Manion & Morrison 2008: 414).

6.4.2 Περιγραφή του ερωτηματολογίου που αναπτύχθηκε

Για τη διενέργεια της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ένα έντυπο ανώνυμο ερωτηματολόγιο, το οποίο διαμορφώθηκε ύστερα από προσεκτική ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας σε θέματα που αφορούν στην διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών, καθώς και των χαρακτηριστικών των υπό εξέταση ευάλωτων κοινωνικά ομάδων. Κατά το σχεδιασμό του δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στην αποφυγή διατύπωσης δυσνόητων, περίπλοκων ή ερωτήσεων με ευαίσθητο περιεχόμενο, καθώς και προσωπικών ερωτήσεων που πιθανότατα θα έφερναν σε δύσκολη θέση τους ερωτώμενους. Αντίθετα, κατεβλήθη κάθε δυνατή προσπάθεια οι ερωτήσεις να είναι απλές, κατανοητές και σαφείς, χωρίς να αφήνουν το περιθώριο διπλής ερμηνείας.

Το διαμορφωμένο ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει ερωτήσεις κλειστού τύπου με δυνατότητα απαντήσεων μίας ή περισσότερων επιλογών, με περιορισμό όμως ως προς τον αριθμό. Κάποιες άλλες είναι κλειστού τύπου διχοτομικές ερωτήσεις με αλληλοαποκλείομενες δηλαδή απαντήσεις, καθώς και μερικώς κλειστές ερωτήσεις με απαντήσεις πολλαπλής επιλογής και δυνατότητα προσδιορισμού του «άλλο». Και σε αυτές ακολουθείται η εφαρμογή ενός μέγιστου ορίου στις επιλογές. *“Εξαιρετικά δομημένες, κλειστές ερωτήσεις είναι χρήσιμες, καθώς μπορούν να παράγουν συχνότητες απαντήσεων που επιδέχονται στατιστικούς χειρισμούς και ανάλυση. Επίσης, δίνουν τη δυνατότητα συγκρίσεων μεταξύ ομάδων του δείγματος”* (Oppenheim, 1992, όπως αναφέρεται στο Cohen, Manion, Morrison σελ. 417). Επιπλέον, υπάρχουν ερωτήσεις διατυπωμένες με απαντήσεις σε διαβαθμιστική κλίμακα (κλίμακα ιεράρχησης Likert). Μάλιστα για την αποτύπωση συμπεριφορών, αντιλήψεων και απόψεων των συμμετεχόντων οι κλίμακες ιεράρχησης είναι ιδιαίτερα χρήσιμες. (Cohen, Manion, Morrison σελ. 430). Στο τέλος το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει και μία ανοικτού τύπου ερώτηση, η απάντηση της οποίας είναι σχετικά σύντομη. Η αυτοσυμπληρούμενη αυτή ερώτηση στόχο έχει την καταγραφή των αυθόρμητων σκέψεων των συμμετεχόντων, των απόψεών τους σχετικά με τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες, προοπτικές και φιλοδοξίες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι (Cohen, Manion, Morrison σελ. 432) οι ερωτήσεις τέτοιου τύπου είναι ένα παράθυρο, μια ευκαιρία που δίνεται στον απαντώντα. Όμως αποφεύχθηκε η παρουσία περισσότερων ανοιχτών ερωτήσεων επειδή είναι δύσκολη η επεξεργασία και η ανάλυση των

απαντήσεων και ελλοχεύει μεγάλος κίνδυνος αδυναμίας κατάταξης των απαντήσεων σε κάποια συγκεκριμένη κατηγορία.

Το ερωτηματολόγιο είναι δομημένο σε πέντε βασικούς θεματικούς πυλώνες. Στο πρώτο μέρος οι ερωτήσεις έχουν σχέση με τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων στην έρευνα όπως το φύλο, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση, την ύπαρξη παιδιών, το εκπαιδευτικό επίπεδο, τους διάφορους τίτλους σπουδών, την εργασιακή τους κατάσταση. Είναι τα στοιχεία αυτά που μας βοηθούν να διαμορφώσουμε μια εικόνα για το δείγμα μας. Η τελευταία ερώτηση του πρώτου μέρους ζητά από τα άτομα της έρευνας να αποδώσουν ένα χαρακτηρισμό στην τωρινή οικονομική κατάστασή τους. Στόχος των ερωτήσεων του πρώτου μέρους είναι η σκιαγράφηση του προφίλ των συμμετεχόντων και κυρίως η καταγραφή του μορφωτικού τους υπόβαθρου και γενικότερα των γνώσεών τους και κατά πόσο εκείνες επηρεάζουν τις μελλοντικές τους επιλογές σε σχέση με την εκπαίδευσή τους.

Το δεύτερο μέρος περιέχει ερωτήσεις που σχετίζονται με την πρότερη παρακολούθηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων από τους συμμετέχοντες. Σε περίπτωση συμμετοχής τους, ακολουθεί μία ερώτηση που αποτυπώνει το βαθμό ικανοποίησης από την παρακολούθησή τους. Η δεύτερη διαρθρωτική ενότητα του ερωτηματολογίου κλείνει με μία ερώτηση που προσπαθεί να εντοπίσει τους λόγους που οδήγησαν τους ερωτώμενους να πάρουν μέρος στο παρελθόν σε διάφορες εκπαιδευτικές διαδικασίες.

Στο τρίτο μέρος, οι διατυπωθείσες ερωτήσεις έχουν στόχο την συγκέντρωση στοιχείων που αφορούν στη στάση των συμμετεχόντων απέναντι στην εκπαίδευση καθώς και την διερεύνηση των πεδίων των επιμορφωτικών αναγκών τους. Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να δώσουν τις απαντήσεις τους αναφορικά με τις ανάγκες τους χωρίς όμως να ζητείται ο ιεραρχικός τους προσδιορισμός.

Στο τέταρτο μέρος τα δύο ερωτήματα που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο προσπαθούν να εκμαιεύσουν από τη μία πλευρά τα ειλικρινή κίνητρα, τους προσωπικούς λόγους που ωθούν τους ερωτώμενους να συμμετάσχουν σε εκπαιδευτικές διαδικασίες και από την άλλη, να αποτυπώσουν τις πραγματικές δυσκολίες που καλούνται να υπερκεράσουν, προκειμένου να πάρουν μέρος σε

εκπαιδευτικά προγράμματα. Τόσο τα αναφερόμενα κίνητρα, όσο και τα εμπόδια είναι αυτά που θεωρήθηκαν ως πιο σημαντικά, δίνοντας την δυνατότητα όμως στους συμμετέχοντες να καταγράψουν και άλλα πιθανά προσωπικά κίνητρα και αντικίνητρα.

Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος οι ερωτήσεις εστιάζουν στις προτιμήσεις των συμμετεχόντων ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Το δείγμα του υπό μελέτη πληθυσμού στόχου κλήθηκε να χτίσει μέσω των ερωτήσεων, τις τεχνικές προδιαγραφές ενός δυνητικά διαμορφωνόμενου εκπαιδευτικού προγράμματος. Αναλυτικότερα, οι ερωτήσεις αφορούν στον τόπο διεξαγωγής, στο χρόνο, στη διάρκεια που θα επιθυμούσαν να έχει η εκπαιδευτική δράση, καθώς και στο φορέα οργάνωσης και υλοποίησης. Επιπλέον, σε μια ερώτηση οι συμμετέχοντες μπορούσαν να προσδιορίσουν την επιθυμητή αναλογία θεωρητικής εκπαίδευσης και πρακτικής άσκησης, καθώς και τον τρόπο διδασκαλίας που θα ήθελαν να εφαρμοστεί σε ένα πρόγραμμα. Έμμεσα δηλαδή οι απαντώντες είχαν την ευκαιρία να συμβάλουν οι ίδιοι στο γενικό σχεδιασμό ενός προγράμματος, προσδιορίζοντας τις δικές τους ανάγκες και οριοθετώντας έτσι το πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας. Στο ίδιο δομικό μέρος του ερωτηματολογίου μία ερώτηση εξετάζει τη στάση της υπό εξέτασης ομάδας ως προς την συμμετοχή στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και ατόμων που δεν ανήκουν στην συγκεκριμένη ευάλωτη κοινωνικά ομάδα. Το ερωτηματολόγιο ολοκληρώνεται με την τελευταία ερώτηση στην οποία καλούνται οι συμμετέχοντες να απαντήσουν σε μια ανοιχτού τύπου ερώτηση και να αποτυπώσουν μία από τις πρωταρχικές τους εκπαιδευτικές ανάγκες, δηλώνοντας το θέμα ενός προγράμματος ή ενός σεμιναρίου που θα σχεδίαζαν οι ίδιοι.

Αξίζει να τονιστεί ότι συντάχθηκαν τρία ελαφρώς διαφοροποιημένα ερωτηματολόγια, που περιελάμβαναν εκτός από το σώμα των κοινών ερωτήσεων μεταξύ τους στο πρώτο μέρος και επιπρόσθετες ερωτήσεις ή μερικώς προσαρμοσμένες στα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες των ομάδων αυτών.

Το ερωτηματολόγιο για τα άτομα με προβλήματα όρασης περιέχει επιπλέον ερωτήσεις που αφορούν την οπτική αδυναμία των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα

αντλήθηκαν πληροφορίες που σχετίζονταν με τον χρόνο εμφάνισης του προβλήματος, καθώς και το βαθμό απώλειας της όρασης, κατατάσσοντας τους ερωτηθέντες σε άτομα ολικώς τυφλά ή άτομα με μερική/μειωμένη όραση. Επίσης μία ερώτηση έχει στόχο να εντοπίσει την γνώση του συστήματος γραφής και ανάγνωσης Braille, είτε της ελληνικής, είτε κάποιας άλλης ξένης γλώσσας καθώς και την γνώση του συστήματος Nemeth, που είναι ένα σύστημα κωδικοποίησης μαθηματικών συμβόλων και εκφράσεων.

Το ερωτηματολόγιο για τα άτομα με προβλήματα ακοής αντίστοιχα, περιέχει επιπλέον ερωτήσεις που αφορούν την ακουστική αδυναμία των συμμετεχόντων. Ζητήθηκε λοιπόν να προσδιορίσουν αρχικά το βαθμό ακουστικής απώλειάς τους, δηλώνοντας αν είναι κωφοί ή βαρήκοοι και εν συνεχεία να αναφέρουν αν το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν, υπάρχει εκ γενετής ή εμφανίστηκε μεταγενέστερα. Επίσης ρωτήθηκαν αν οι γονείς τους αντιμετωπίζουν κάποιο παρόμοιο πρόβλημα ή αν είναι ακούοντες, καθώς και εάν οι συμμετέχοντες στην έρευνα φορούν ακουστικά βαρηκοΐας ή έχουν κοχλιακό εμφύτευμα. Στον ίδιο θεματολογικό άξονα του ερωτηματολογίου υπάρχουν ερωτήσεις που αναφέρονται στην γνώση της ελληνικής νοηματικής γλώσσας ή κάποιας άλλης ξένης καθώς και στη γνώση της ελληνικής ή άλλων ξένων ομιλούμενων γλωσσών. Τέλος μία ερώτηση έχει ως στόχο να ανιχνεύσει την ικανότητά τους στη χειλανάγνωση.

Στο ερωτηματολόγιο επισυνάπτεται και μία συνοδευτική επιστολή στην οποία αναφέρεται ο σκοπός διεξαγωγής της έρευνας, καθώς επίσης και η σημασία που έχει η συμμετοχή των ερωτώμενων στη διεκπεραίωση της έρευνας. Επίσης, τονίζεται η διασφάλιση της ανωνυμίας και της μη ανιχνευσιμότητας των συμμετεχόντων καθώς και της εμπιστευτικότητας των δεδομένων. Στην ίδιο συνοδευτικό κείμενο υπάρχουν και οδηγίες για τη σωστή και ολοκληρωμένη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

6.4.3 Μέθοδος συμπλήρωσης ερωτηματολογίου

Ο τρόπος χορήγησης και η μέθοδος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου που ακολουθήθηκε στα πλαίσια της παρούσης έρευνας είχε διάφορες μορφές. Σε μερικές περιπτώσεις η συμπλήρωση έγινε άμεσα από τον ερωτώμενο (αυτό-συμπληρούμενο

ερωτηματολόγιο) με φυσική παρουσία της ερευνήτριας για την παροχή, όπου ήταν απαραίτητη, διευκρινήσεων και περαιτέρω επεξηγήσεων επί της διαδικασίας. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, η συμπλήρωση έγινε από την ερευνήτρια, με τη μέθοδο των επί τόπου συνεντεύξεων (πρόσωπο μέ πρόσωπο) ή μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας. Τέλος έγινε και αποστολή του ερωτηματολογίου είτε μέσω ταχυδρομείου (με ταχυδρομική επιστολή) είτε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) και επεστράφη κατά τον ίδιο τρόπο συμπληρωμένο.

6.5 Διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Στο πρώτο στάδιο της έρευνας έγινε προσπάθεια ανεύρεσης των επίσημων φορέων και οργανισμών που σχετίζονται με τα άτομα των πληθυσμών στόχου. Ακολούθως υπήρξε τηλεφωνική επικοινωνία με πολλούς και διαφορετικούς από αυτούς, προκειμένου να ενημερωθούν για την διεξαγωγή της έρευνας και ταυτόχρονα για να με κατευθύνουν κατάλληλα ως προς τον τρόπο προσέγγισης των δυνητικά υποψηφίων ατόμων του δείγματος της έρευνας. Σε μερικές περιπτώσεις η επικοινωνία υπήρξε αδύνατη ή απέβη άκαρπη, ενώ σε κάποιες άλλες ήταν επιτυχής.

6.5.1 Άτομα με προβλήματα όρασης

Η επίδοση και η συγκέντρωση των ερωτηματολογίων από τα άτομα της ομάδας στόχου με προβλήματα όρασης απεδείχθη αρκετά χρονοβόρα και απαιτητική. Καταλυτικό ρόλο σε αυτό, έπαιξε το γεγονός ότι οι εμπλεκόμενοι στην έρευνα προέρχονταν από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της χώρας.

Η αρχική επικοινωνία έγινε τηλεφωνικά με τη γραμματέα της Περιφερειακής Ένωσης Τυφλών Δυτικής Ελλάδας με έδρα την Πάτρα που αποτελεί παράρτημα του Πανελλήνιου Συνδέσμου Τυφλών. Αφού ενημερώθηκε για την εκπαιδευτική έρευνα και τους σκοπούς της, μου παραχώρησε την άδεια να αφήσω μερικά ερωτηματολόγια στην ένωση, τα οποία και με δική της βοήθεια και καθοδήγηση συμπληρώθηκαν από τα άτομα που προσήλθαν στο γραφείο της ένωσης και είχαν τη διάθεση και την προθυμία να συμμετάσχουν στην έρευνα κατά την χρονική περίοδο υλοποίησής της.

Ένα άλλο δείγμα του πληθυσμού στόχου αποτέλεσαν κάποια άτομα που ανήκουν

στο Σωματείο Ατόμων με Αναπηρία Όρασης "ΜΑΓΝΗΤΕΣ ΤΥΦΛΟΙ" του Νομού Μαγνησίας. Αφού επικοινωνήσα τηλεφωνικά με τον υπεύθυνο του σωματείου και εξήγησα αναλυτικά το πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας, απέστειλα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου το ερωτηματολόγιο, το οποίο εκτυπώθηκε και συμπληρώθηκε από όσους επιθυμούσαν. Η γραμματέας του σωματείου μετά από λίγες μέρες, απέστειλε με εταιρεία ταχυμεταφορών ένα φάκελο με συμπληρωμένα δέκα ερωτηματολόγια.

Την τρίτη υπο-ομάδα του δείγματος αποτέλεσαν τα άτομα-μέλη της Περιφερειακής Ένωσης Τυφλών Ανατολικής Πελοποννήσου με έδρα το Ναύπλιο. Και σε αυτή την περίπτωση υπήρξε καταρχάς τηλεφωνική επικοινωνία και ενημέρωση με τη γραμματέα της Ένωσης, η οποία δέχθηκε να υλοποιηθεί η έρευνα. Κατόπιν εστάλη το ερωτηματολόγιο μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, και αφού εκτυπώθηκε από την γραμματέα, συμπληρώθηκε από τέσσερα άτομα και απεστάλησαν τα απαντημένα ερωτηματολόγια με ταχυδρομική υπηρεσία.

Τέλος, μετά από τηλεφωνική συνεννόηση με έναν από τους υπευθύνους της Ένωσης Τυφλών Βορείου Ελλάδος με έδρα τη Θεσσαλονίκη, μου επιτράπη η πρόσβαση σε μία λίστα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (mailing list) η οποία ονομάζεται "Orasi" και χρησιμοποιείται από τα εγγεγραμμένα μέλη ως χώρος ηλεκτρονικής επικοινωνίας. Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε στην λίστα με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, στο οποίο αναφέρθηκαν οι δυνατοί τρόποι συλλογής των απαντημένων ερωτηματολογίων.

Τα μέλη που επιθυμούσαν να λάβουν μέρος στην έρευνα είχαν την επιλογή είτε να συμπληρώσουν ένα ηλεκτρονικό αρχείο τύπου .doc και να το αποστείλουν με email, είτε να επικοινωνήσουμε τηλεφωνικά και να το συμπληρώσουμε μαζί. Ένα θετικό στοιχείο της δεύτερης επιλογής ήταν ότι δυνόταν η ευκαιρία της άμεσης, από την πλευρά μου, αποσαφήνισης σε αυτούς ορισμένων εννοιών καθώς και η δυνατότητα για περαιτέρω συζήτηση γύρω από τα ερευνητικά ερωτήματα. Μέσω της τηλεφωνικής επικοινωνίας, η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έπαιρνε τη μορφή δομημένης συνέντευξης, αφού οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να δώσουν απαντήσεις σε προκαθορισμένες ερωτήσεις.

Η ανταπόκριση ήταν άμεση από έξι άτομα, με τα τέσσερα από τα οποία η συμπλήρωση έγινε τηλεφωνικά. Σε όλους τους συμμετέχοντες υπήρξε διαβεβαίωση διασφάλισης της προστασίας των πληροφοριών και της ανωνυμίας.

Στο επόμενο γράφημα μπορούμε να δούμε την τελική σύσταση του δείγματος για την περίπτωση των ατόμων με προβλήματα όρασης.

Εικόνα 1: Σύσταση δείγματος της έρευνας στα άτομα με προβλήματα όρασης

6.5.2 Άτομα με προβλήματα ακοής

Η διαδικασία συλλογής των ερευνητικών δεδομένων από τα άτομα με προβλήματα ακοής διεξήχθη εξ ολοκλήρου στην Πάτρα και συγκεκριμένα στο Σωματείο Κωφών και Βαρηκόων Νοτιοδυτικής Ελλάδος. Αφού προηγήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία, προγραμματίστηκαν επισκέψεις στο Σωματείο. Εκεί με φυσική παρουσία της ερευνήτριας συμπληρώθηκαν τα ερωτηματολόγια από διάφορα ενήλικα άτομα που δέχθηκαν να λάβουν μέρος στην έρευνα, αφού βέβαια πρώτα δόθηκαν στον καθένα ξεχωριστά οι απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με την

ερευνητική διαδικασία, ενώ δεν παρελήφθη να τονιστεί η διασφάλιση της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας. Ο τελικός αριθμός των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων είναι 17.

6.5.3 Άτομα τρίτης ηλικίας

Για τη διεξαγωγή της έρευνας στο χώρο των ΚΑΠΗ και τη συμπλήρωση του απαιτούμενου αριθμού των ερωτηματολογίων προηγήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία με την κοινωνική λειτουργό του ενός εκ των τριών ΚΑΠΗ, η οποία με παρέπεμψε στον προϊστάμενο της υπηρεσίας. Εν συνεχεία, χρειάστηκε η παροχή έγγραφης έγκρισης από τον Κοινωνικό Οργανισμό του δήμου Πατρέων, ο οποίος έχει την εποπτεία των τριών ΚΑΠΗ που βρίσκονται στην πόλη της Πάτρας. Συγκεκριμένα το πρώτο Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων στην Πάτρα λειτουργεί από το 1994 στην οδό Βοσπόρου 7, στα Προσφυγικά. Στη συνέχεια, το 2001, ξεκίνησε να λειτουργεί το Β΄ ΚΑΠΗ στην οδό Ν. Καζαντζάκη στην Αγυιά και το 2010 δημιουργήθηκε το Γ΄ ΚΑΠΗ στην οδό Αιδηψού 2 και Αγίου Ιωάννη Πράτσικα στα Ζαρουχλέικα. Αφότου μου χορηγήθηκε η άδεια, επικοινωνήσα τηλεφωνικώς, εκ νέου, με τον προϊστάμενο των ΚΑΠΗ και προγραμματίσαμε συγκεκριμένες επισκέψεις στα προαναφερθέντα Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η συμπλήρωση και η συγκέντρωση των σχετικών ερωτηματολογίων.

Η έρευνα διεξήχθη στο εκάστοτε ΚΑΠΗ σε μεμονωμένο ήσυχο χώρο που μου παραχωρήθηκε για την πραγματοποίηση της έρευνας. Στόχος τόσο προσωπικός, όσο και των υπαλλήλων των ΚΑΠΗ ήταν η διασφάλιση στο μέγιστο δυνατό βαθμό των κατάλληλων συνθηκών προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλή και απρόσκοπτη διεξαγωγή της έρευνας. Συγκεκριμένα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση σε διάφορα δεοντολογικά ζητήματα όπως για παράδειγμα η συνειδητή συναίνεση των συμμετεχόντων καθώς και η απόλυτη εχεμύθεια και εμπιστευτικότητα.

Η συμπλήρωση κάθε ερωτηματολογίου έγινε με τη μορφή συνέντευξης από την ερευνήτρια και διαρκούσε περίπου 15 λεπτά. Ωστόσο, πολλές ήταν οι φορές που για την συμπλήρωσή του χρειάστηκε, να εκμεταλλευτούμε πολύ περισσότερο χρόνο,

αφού οι συμμετέχοντες ήθελαν να μιλήσουν πιο ενδελεχώς για τη ζωή τους, τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους.

Για την υλοποίηση της έρευνας στο “Κωνσταντοπούλειο ευγηρείο Πατρών” και στο Αγάπης Μέλαθρον "Ο Άγιος Χαράλαμπος" που είναι ένα ίδρυμα αγάπης και προστασίας ηλικιωμένων στο Αίγιο, η έγκριση της άδειας για την αυτοπρόσωπη παρουσία μου και τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από άτομα που φιλοξενούνται στο χώρο τους, δόθηκε από τους προϊσταμένους των ιδρυμάτων κατόπιν τηλεφωνικής μας επικοινωνίας και συνεννόησης. Η έρευνα διεξήχθη κατά παρόμοιο τρόπο με τη συμπλήρωση που ακολουθήθηκε στα Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων.

Στο γράφημα που ακολουθεί αναφέρεται η σύσταση του τελικού δείγματος των 126 ατόμων για την περίπτωση της τρίτης ηλικίας.

Εικόνα 2: Σύσταση δείγματος της έρευνας στα άτομα τρίτης ηλικίας

Κεφάλαιο 7: Αποτελέσματα έρευνας

7.1 Μέθοδος ανάλυσης

Για την επεξεργασία των στοιχείων των ερωτηματολογίων χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ΕΛ/ΛΑΚ (Ελεύθερο Λογισμικό / Λογισμικό Ανοικτού Κώδικα – <http://mathe.ellak.gr/>). Πρόκειται για λογισμικό που ο καθένας μπορεί ελεύθερα να χρησιμοποιεί, να αντιγράφει, να διανέμει και να τροποποιεί ανάλογα με τις ανάγκες του. Τα χαρακτηριστικά αυτά το καθιστούν ιδανική επιλογή για την ανάλυση και την παρουσίαση αποτελεσμάτων ερευνητικών προσπαθειών, καθώς το κόστος είναι μηδενικό και η πρόσβαση στα εργαλεία είναι ανοιχτή σε όλους.

Στην περίπτωση της έρευνάς μας, χρησιμοποιήσαμε την εφαρμογή Calc της σουίτας εφαρμογών γραφείου LibreOffice (<http://el.libreoffice.org/>) για να κωδικοποιήσουμε τις απαντήσεις των ερωτηματολογίου σε μορφή αρχείων csv (comma-separated values). Η κωδικοποίηση έγινε αντιστοιχίζοντας έναν αριθμό σε κάθε επιλογή-απάντηση με αύξουσα σειρά από το 1 όπως συναντάμε τις απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο, π.χ. “Ναι”→1, “Όχι”→2. Οι στήλες των αρχείων είναι οι ερωτήσεις και κάθε γραμμή αντιστοιχεί σε απαντήσεις ενός ερωτηματολογίου. Στην περίπτωση των πολλαπλών επιλογών, τότε η κωδικοποίηση έγινε με την εισαγωγή στο κελί των επιλεγμένων κωδικών με κενό ανάμεσά τους, π.χ. “3 9 13 23”.

Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η γλώσσα προγραμματισμού R (<http://www.r-project.org/>) για την ανάπτυξη λογισμικού το οποίο διαβάζει τα αρχεία csv, εκτελεί τους απαραίτητους υπολογισμούς και μετατροπές και αποθηκεύει τα γραφήματα με τα αποτελέσματα της έρευνας. Η γλώσσα R προσφέρεται σαν ΕΛ/ΛΑΚ, εκτελείται σε μία πλειάδα λειτουργικών συστημάτων και χρησιμοποιείται παγκοσμίως για στατιστική ανάλυση και την παρουσίαση αποτελεσμάτων. Η ανάπτυξη του κώδικα έγινε σε συνεργασία με τον Γεώργιο Βαρελά, Μηχανικό Η/Υ και Πληροφορικής και για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε το ΕΛ/ΛΑΚ ολοκληρωμένο περιβάλλον ανάπτυξης RStudio (<http://www.rstudio.com/>). Ο R κώδικας που αναπτύχθηκε παρατίθεται στο παράρτημα Δ της εργασίας.

7.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

7.2.1 Άτομα με προβλήματα όρασης

7.2.1.1 Δημογραφικά στοιχεία

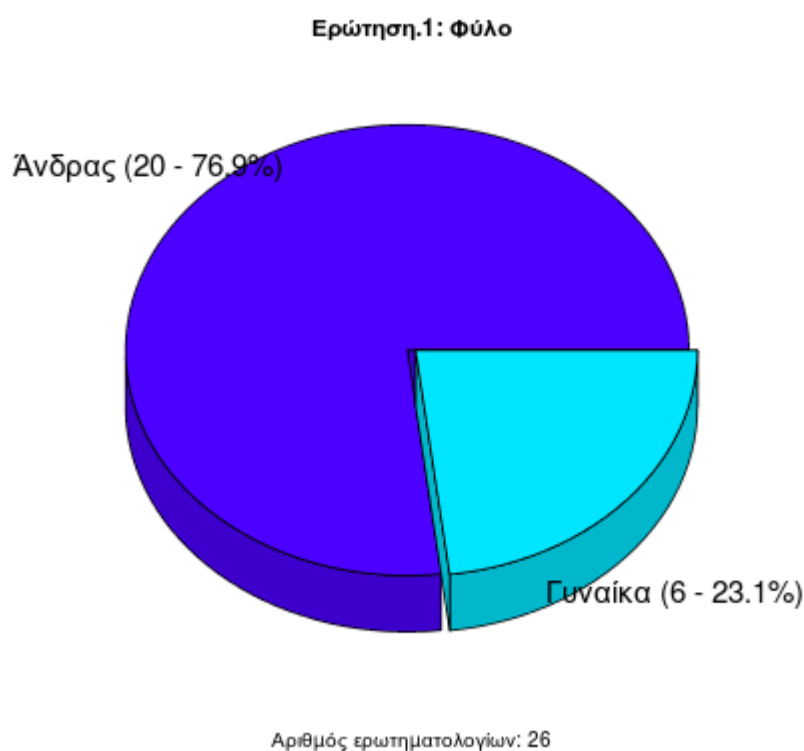
Στην έρευνα συμμετείχαν 26 άτομα, από τους οποίους 20 ήταν άνδρες και 6 γυναίκες (εικόνα 3). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να το θεωρήσουμε αρκετά αντιπροσωπευτικό του γενικού πληθυσμού των ατόμων με προβλήματα όρασης στην Ελλάδα, καθώς οι συμμετέχοντες προέρχονται από διάφορες περιοχές της χώρας (Πάτρα, Βόλος, Ναύπλιο, πανελλήνια λίστα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου – εικόνα 1) και οι ηλικίες κατανέμονται σε ολόκληρο το εύρος του ενήλικου φάσματος, με μία μεγαλύτερη συγκέντρωση στη δεκαετία 50-60 (διάγραμμα 4). Η οικογενειακή κατάσταση των ατόμων του δείγματος είναι μοιρασμένη ανάμεσα στους έγγαμους (42,3%) και στους μη-έγγαμους (57,7% – εικόνα 5), καθώς και ανάμεσα σε αυτούς που έχουν παιδιά με τους άτεκνους (50-50 – εικόνα 6). Επίσης, συμμετείχαν άτομα με ολική απώλεια όρασης και άτομα με μειωμένη όραση σε περίπου ίσα ποσοστά: 46,2% με 53,8% (γράφημα 7).

Όσον αφορά το γνωστικό επίπεδο, υπάρχουν εκπρόσωποι από όλες τις βαθμίδες τις τυπικής εκπαίδευσης (εικόνα 9) και πάνω από τους μισούς γνωρίζουν τουλάχιστον μία ξένη γλώσσα (γράφημα 12). Οι μισοί γνωρίζουν να διαβάζουν χρησιμοποιώντας τον ελληνικό κώδικα Braille (εικόνα 10), και 73% δε γνωρίζει κάποιον ξένο κώδικα Braille, αν υποθέσουμε πως η μη-συμπλήρωση της απάντησης είναι ισοδύναμη με την επιλογή “Κανένα” (εικόνα 11). Το σύστημα Nemeth το γνωρίζει μόνο το 11,5%, ποσοστό αναμενόμενο, αφού πρόκειται για μία μάλλον πιο εξειδικευμένη, επιστημονική γνώση. Το δείγμα παρουσιάζει ομοιομορφία και στη γνώση υπολογιστών, καθώς περίπου το ένα τρίτο δηλώνει πως δεν γνωρίζει H/Y, το 40% δηλώνει καλή ή άριστη γνώση, με το υπόλοιπο τρίτο να κινείται στην βασική (19,2%) και στην μέτρια γνώση (11,5% – εικόνα 14).

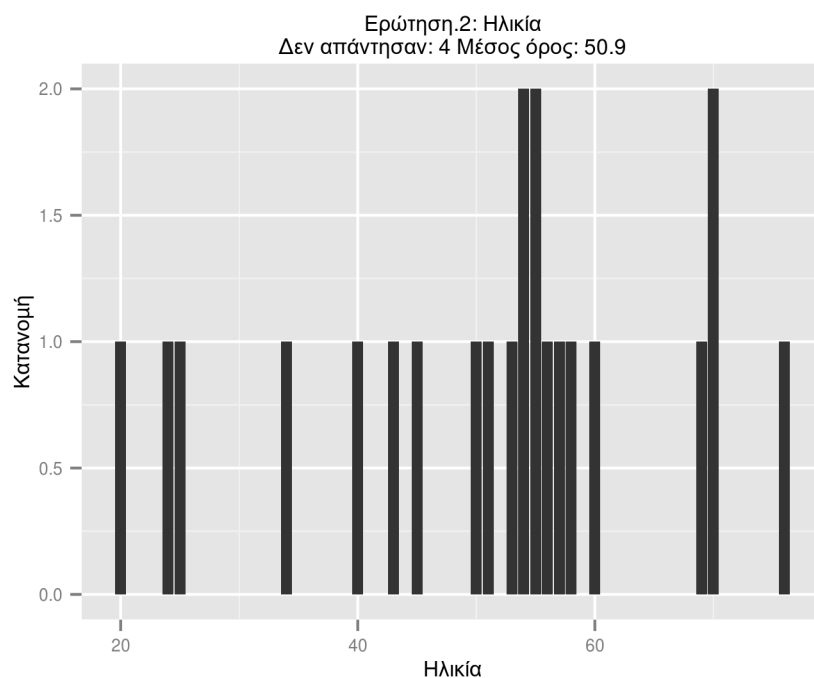
Η επαγγελματική κατάσταση του δείγματός μας είναι μονοδιάστατη, καθώς το 84,6% δεν εργάζεται (γράφημα 15), με μόνο 4 να εργάζονται, όλοι στον δημόσιο τομέα (γράφημα 16), με ένα άτομο από αυτά να είναι μερικής απασχόλησης

(διάγραμμα 17). Από τους μη-εργαζόμενους, οι περισσότεροι λαμβάνουν κάποιο είδους σύνταξης ή επιδόματος (εικόνα 18). Η εκτίμηση της προσωπικής οικονομικής κατάστασης κινείται σε θετικά επίπεδα, καθώς το 50% την εκτιμά καλή, το 26,9% μέτρια και μόνο το 23,1% δηλώνει κακή οικονομική κατάσταση (διάγραμμα 19).

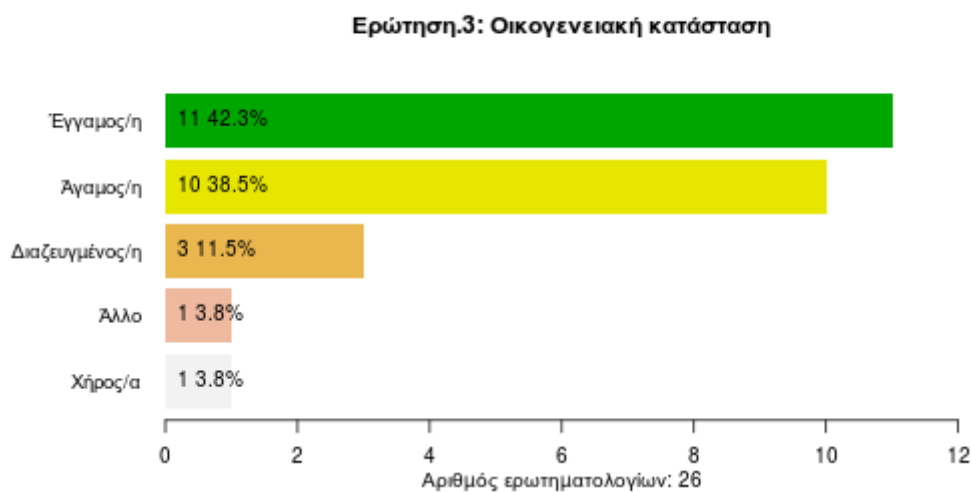
Ακολουθούν τα διαγράμματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα όρασης στις ερωτήσεις ανίχνευσης των δημογραφικών στοιχείων:

Εικόνα 3: Ερώτηση 1: Φύλο

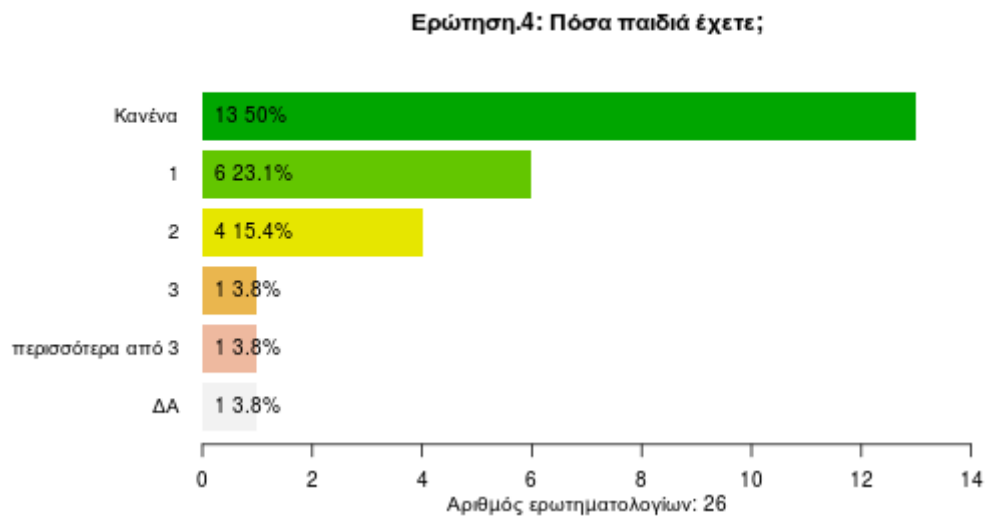

Εικόνα 4: Ερώτηση 2: Ηλικία

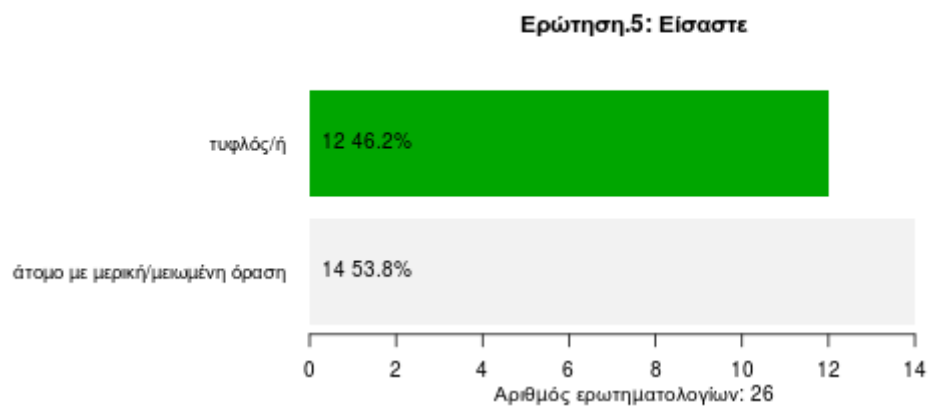

Εικόνα 5: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση

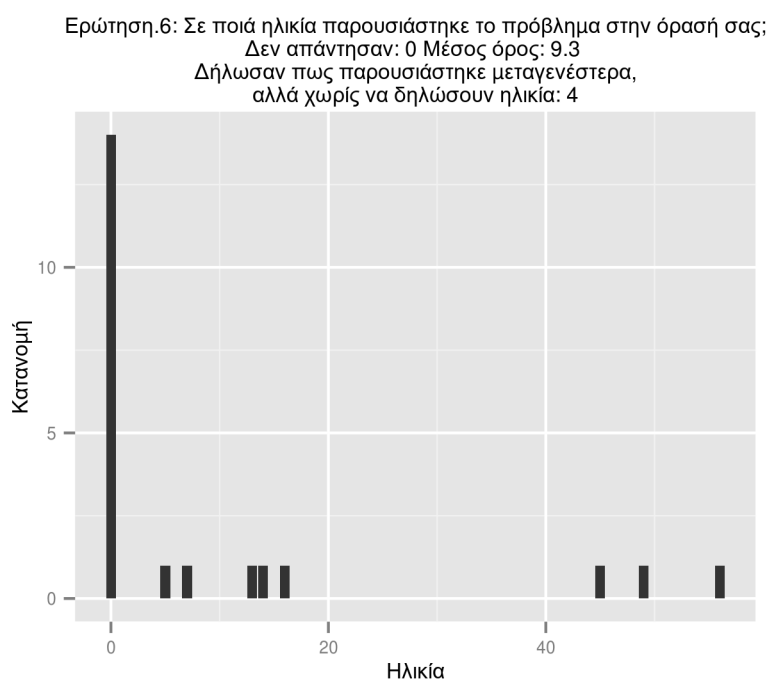

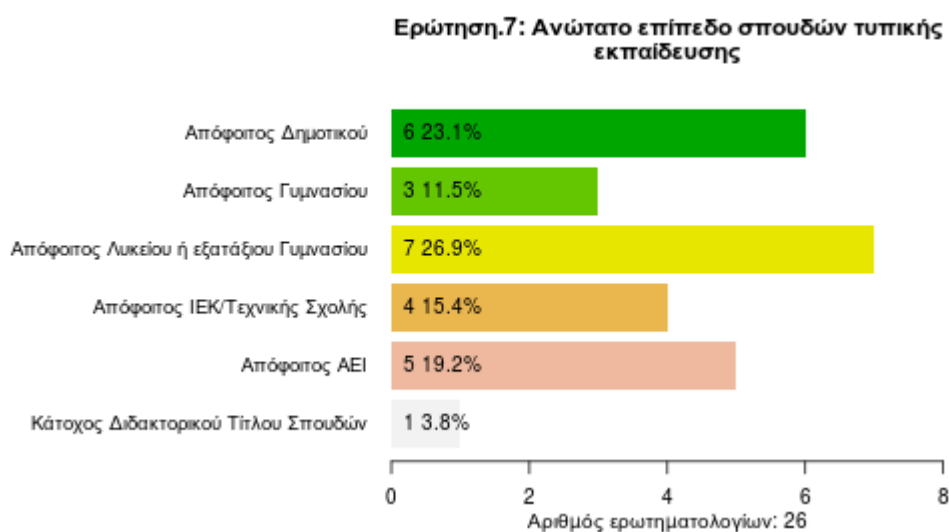
Εικόνα 6: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών

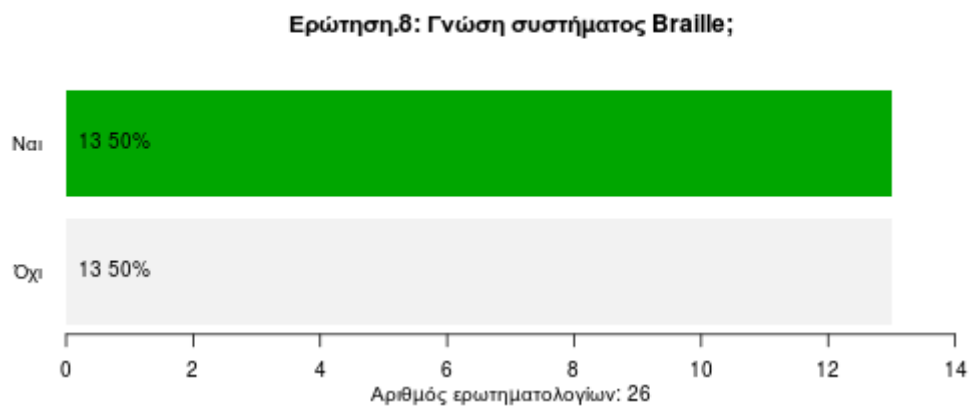
Εικόνα 7: Ερώτηση 5: Μειωμένη όραση/τυφλοί

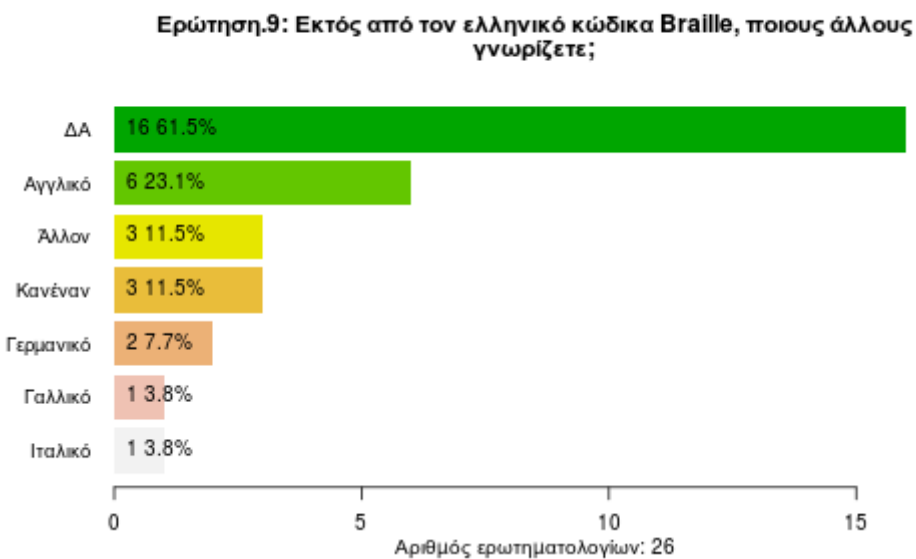
Εικόνα 8: Ερώτηση 6: Ηλικία που παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην όραση

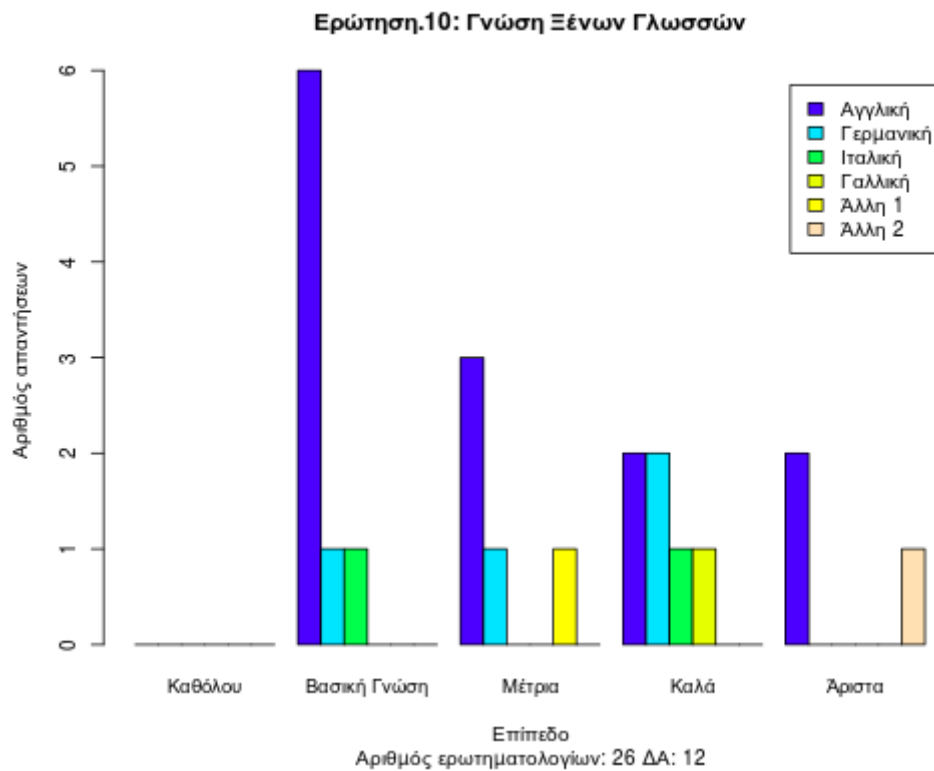
Εικόνα 9: Ερώτηση 7: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης

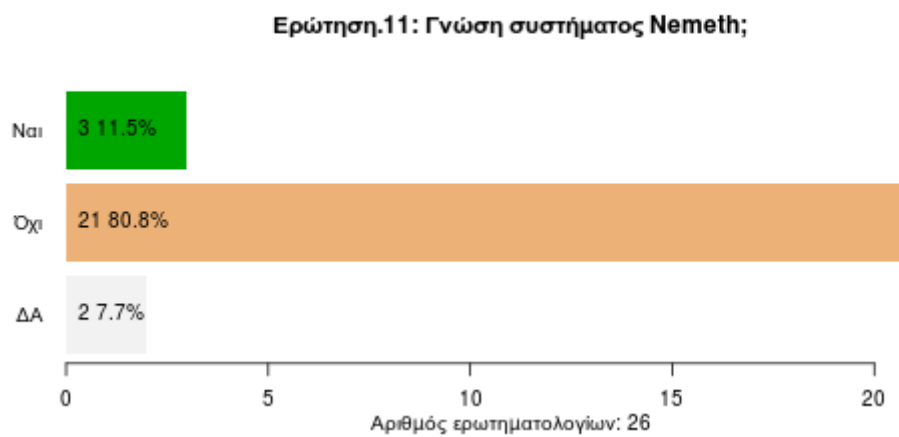
Εικόνα 10: Ερώτηση 8: Γνώση συστήματος Braille

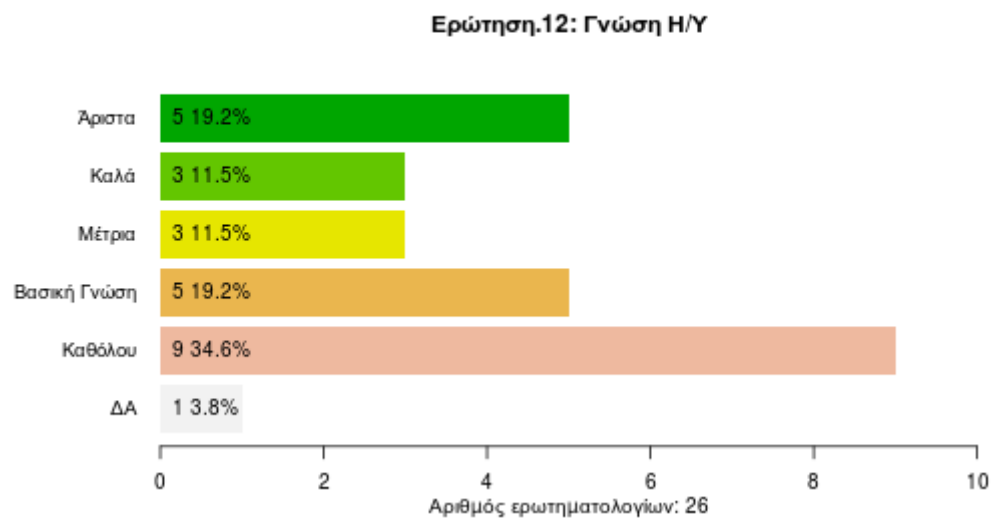
Εικόνα 11: Ερώτηση 9: Γνώση άλλων συστημάτων Braille

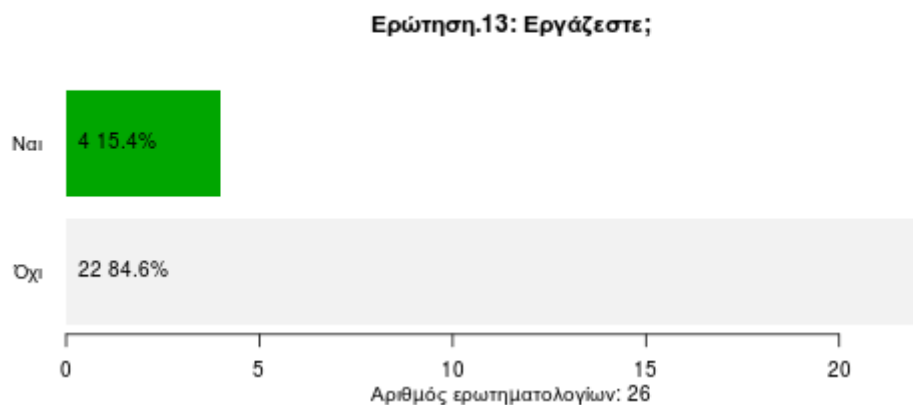
Εικόνα 12: Ερώτηση 10: Ξένες γλώσσες

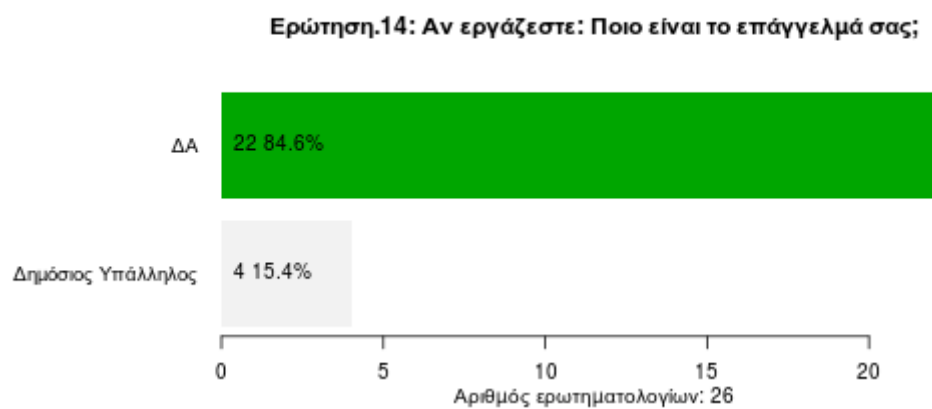
Εικόνα 13: Ερώτηση 11: Γνώση συστήματος Nemeth

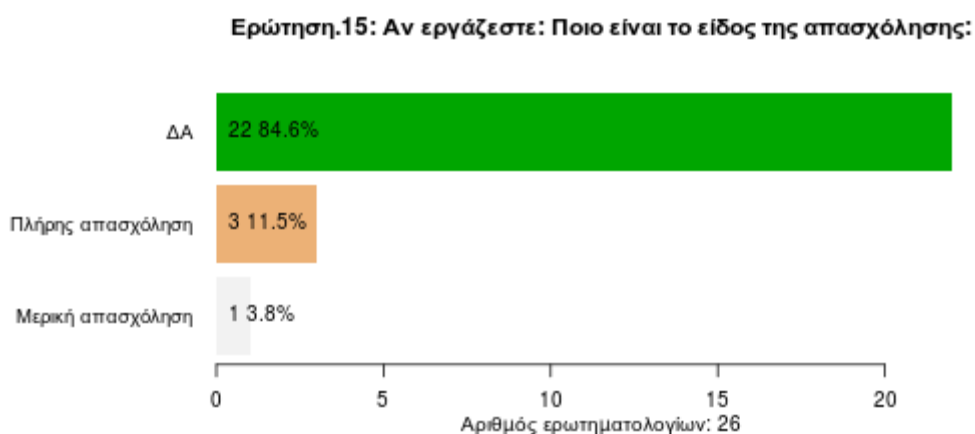
Εικόνα 14: Ερώτηση 12: Γνώση Η/Υ

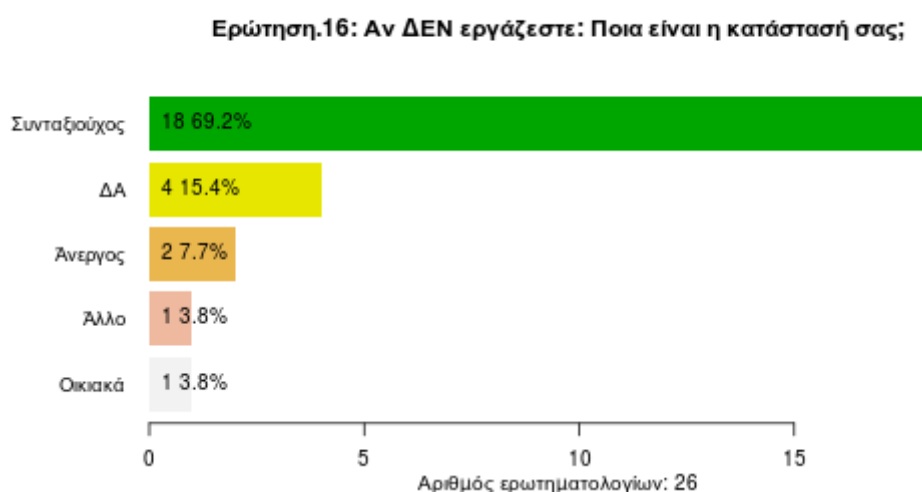
Εικόνα 15: Ερώτηση 13: Επαγγελματική κατάσταση

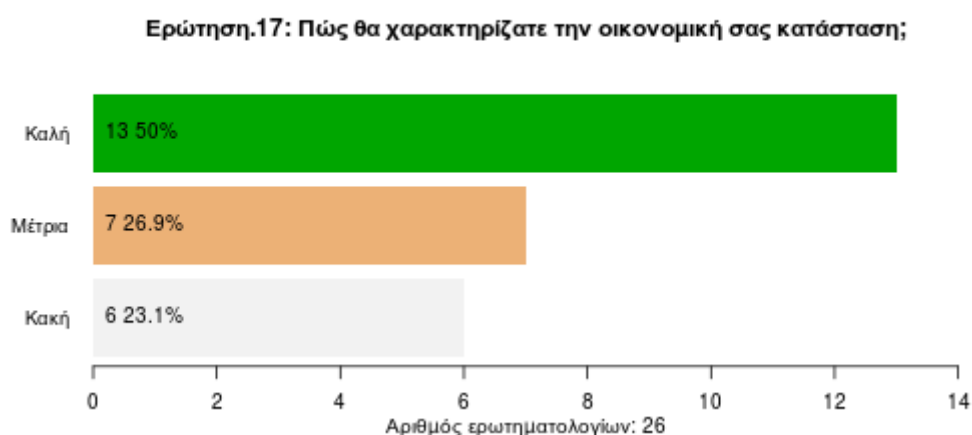
Εικόνα 16: Ερώτηση 14: Επάγγελμα

Εικόνα 17: Ερώτηση 15: Είδος απασχόλησης

Εικόνα 18: Ερώτηση 16: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;

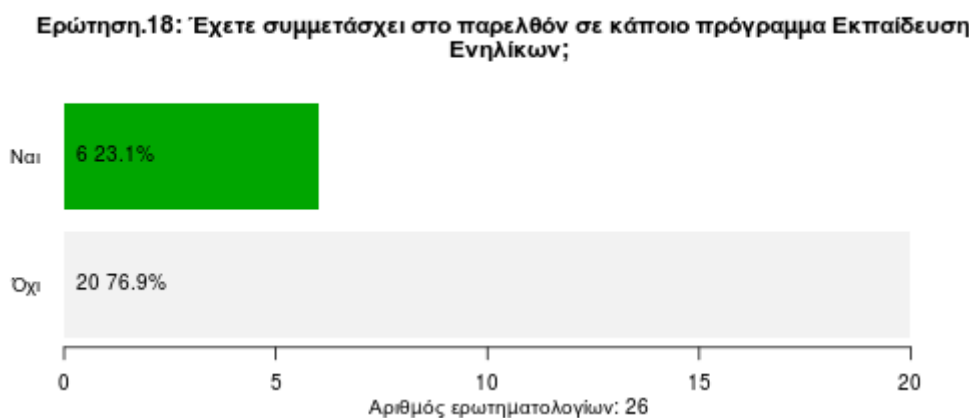
Εικόνα 19: Ερώτηση 17: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;

7.2.1.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

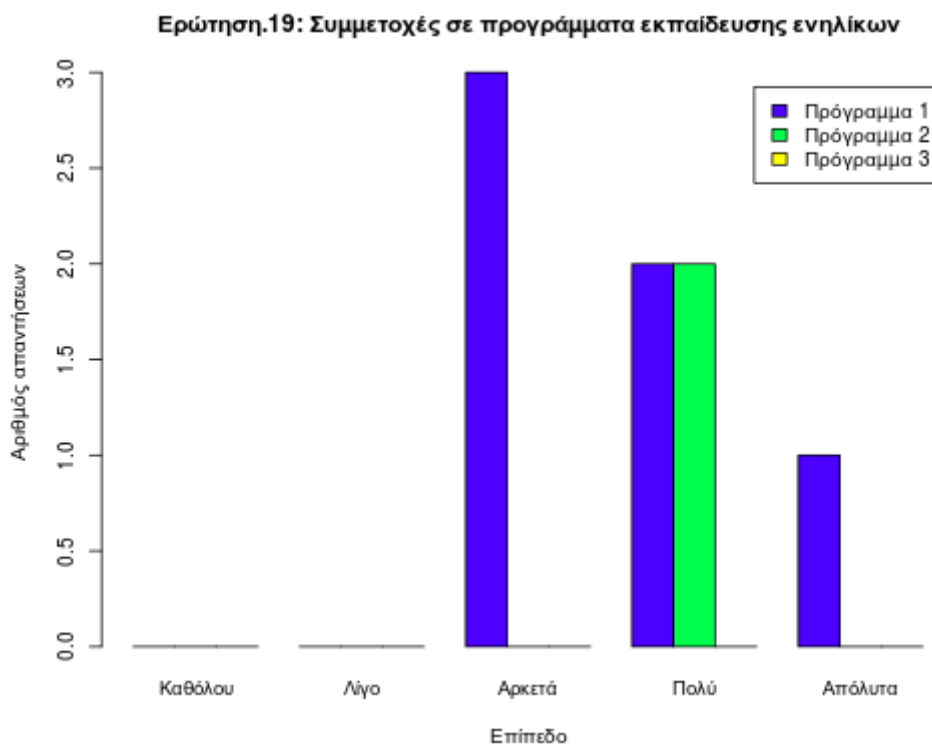
Ένα μεγάλο ποσοστό του δείγματος, σχεδόν το ένα τέταρτο των ερωτηθέντων, έχει συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων (εικόνα 20), με δύο από αυτούς να έχουν συμμετάσχει και σε δεύτερο, όπως μπορούμε να δούμε στο γράφημα 21. Στο ίδιο διάγραμμα βλέπουμε πως ήταν αρκετά έως πολύ ευχαριστημένοι από την εμπειρία τους στα προγράμματα αυτά.

Οι λόγοι συμμετοχής στα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων είναι μοιρασμένοι ανάμεσα σε 4 κατηγορίες: κοινωνικοί λόγοι, προσωπική αναζήτηση γνώσης, επαγγελματική επιμόρφωση και η απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων. Μία επιλογή πήρε και η τόνωση αυτοπεποίθησης, ενώ κανένας δεν επέλεξε λόγους ψυχαγωγίας, οικονομικούς ή απόδρασης από την καθημερινότητα.

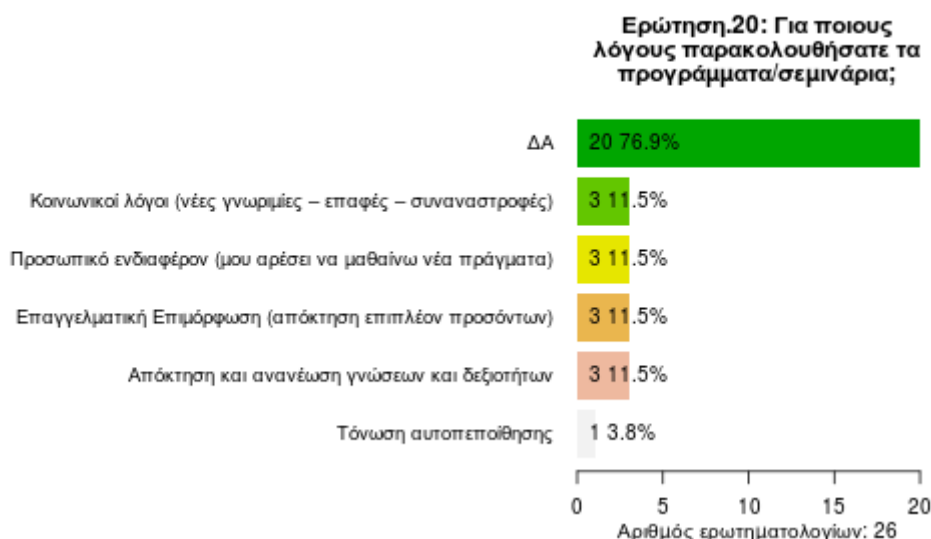
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα όρασης στις ερωτήσεις για την εμπειρία και τη συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων:

Εικόνα 20: Ερώτηση 18: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;

Εικόνα 21: Ερώτηση 19: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων

Εικόνα 22: Ερώτηση 20: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;

7.2.1.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

Φαίνεται πώς τα άτομα με προβλήματα όρασης θεωρούν πολύ απαραίτητη την

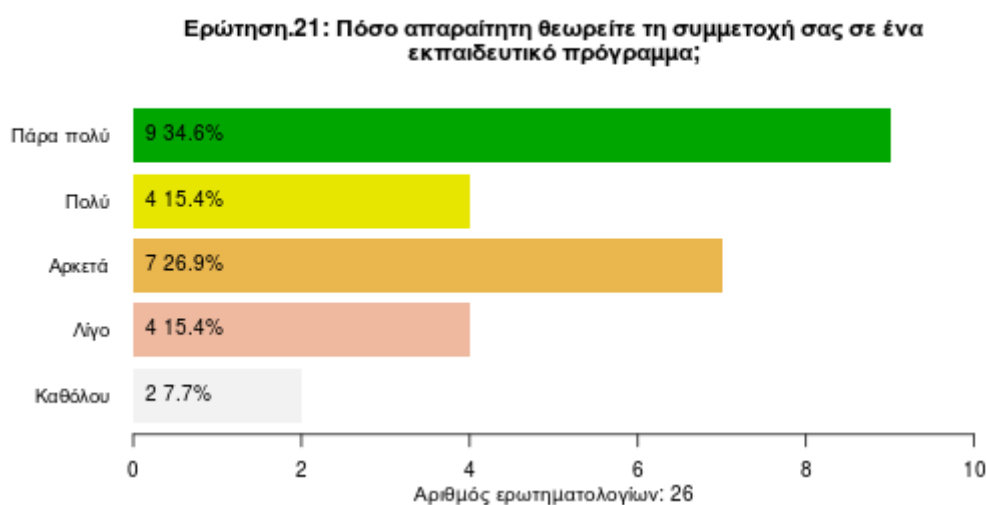

εκπαίδευσή τους, καθώς το ένα τρίτο δήλωσε “πάρα πολύ” στη σχετική ερώτηση, ενώ μόνο το 23,1% δήλωσε λίγο ή καθόλου (εικόνα 23).

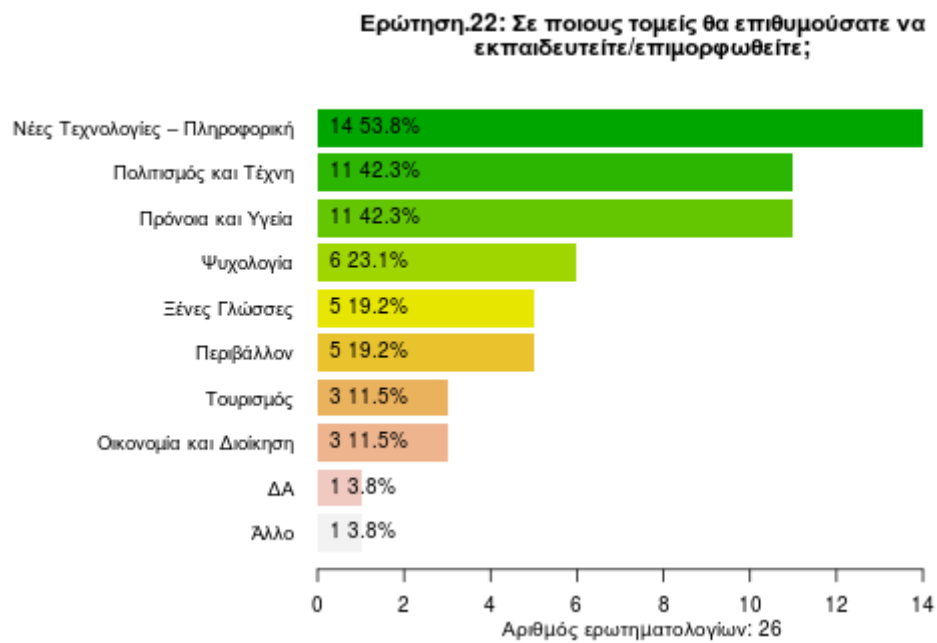
Στο διάγραμμα 24 μπορούμε να δούμε πώς οι τομείς οι οποίοι συγκεντρώνουν τις περισσότερες προτιμήσεις από τα άτομα με προβλήματα όρασης είναι οι νέες τεχνολογίες, ο πολιτισμός/τέχνη και ο τομέας της υγείας/πρόνοιας. Σε δεύτερο βαθμό επιλέγονται η ψυχολογία, οι ξένες γλώσσες και το περιβάλλον, ενώ το μικρότερο ενδιαφέρον συγκεντρώσαν οι τομείς του τουρισμού και της οικονομίας/διοίκησης.

Οι απαντήσεις για την ερώτηση σχετικά με τη συμμετοχή σε οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων επιβεβαιώνουν πως οι νέες τεχνολογίες αποτελούν στόχο των ατόμων με προβλήματα όρασης, καθώς η σχετική με πληροφορική δραστηριότητα επιλέχθηκε από το 57,7% των συμμετεχόντων. Πάνω από 30% έλαβαν οι ομαδικές δραστηριότητες “Κίνησης – Ευεξίας – Άθλησης”, “Κινητικότητα και Προσανατολισμού”, “Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων”, “Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής”. Από τις επιλογές αυτές μπορούμε να δούμε πως η ανάγκη της κίνησης και της κοινωνικής επαφής είναι από τις βασικές της ομάδας-στόχου. Όλες οι απαντήσεις παρουσιάζονται στην εικόνα 25.

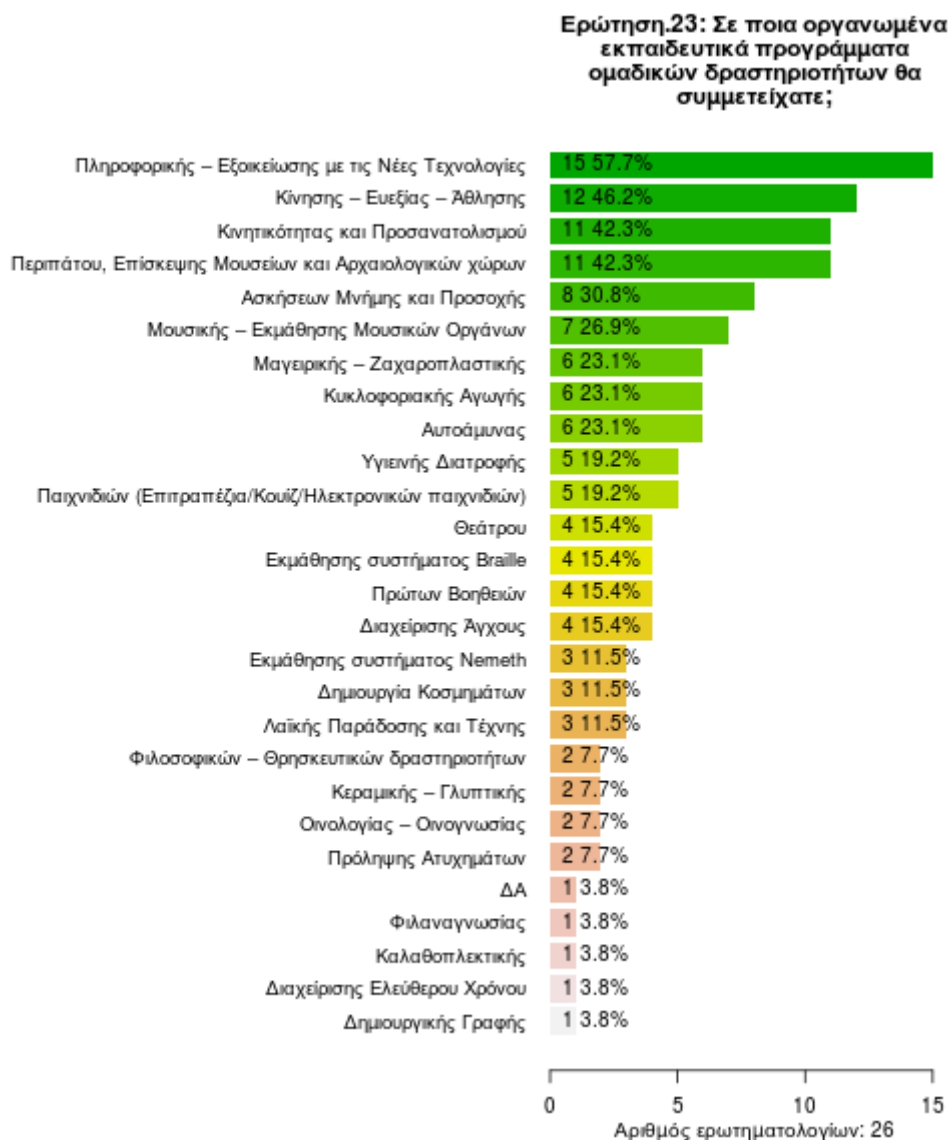
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα όρασης στις ερωτήσεις για την ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών:

Εικόνα 23: Ερώτηση 21: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 24: Ερώτηση 22: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;

Εικόνα 25: Ερώτηση 23: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;

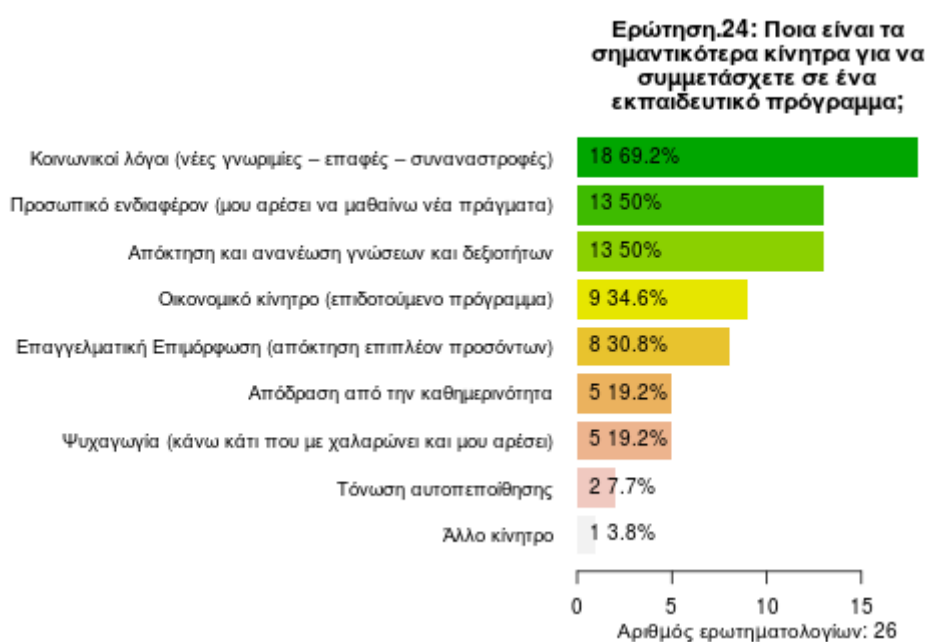
7.2.1.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

Στο γράφημα 26 μπορούμε να δούμε τις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με τα σημαντικότερα κίνητρα για τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα. Ξεχωρίζει η επιλογή για τις κοινωνικές συναναστροφές που την επέλεξε το 69,2% των συμμετεχόντων και ακολουθούν το προσωπικό ενδιαφέρον για τη γνώση και η απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων με 50% έκαστη.

Τα βασικότερα εμπόδια όπως τα αντιλαμβάνονται τα μέλη της ομάδας-στόχου,

είναι η αδυναμία μετακίνησης, η ανυπαρξία προσαρμοσμένων προγραμμάτων στις ανάγκες τους και η έλλειψη πληροφόρησης· κάθε ένα από αυτά επιλέχθηκε παραπάνω από το 40% του δείγματός μας (διάγραμμα 27).

Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα όρασης στις ερωτήσεις για τα κίνητρα και τα εμπόδια συμμετοχής:

Εικόνα 26: Ερώτηση 24: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 27: Ερώτηση 25: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;

7.2.1.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων

Σε σχέση με τη διάρκεια των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων, σχεδόν οι μισοί δήλωσαν πως δεν τους ενοχλεί η διάρκεια (εικόνα 28), και οι υπόλοιποι είναι κατανοημένοι σε όλες τις υπόλοιπες επιλογές με τα ποσοστά να φθίνουν όσο αυξάνονται οι μήνες. Αντίθετα, σε σχέση με τις ώρες που θα διέθεταν εβδομαδιαία για την παρακολούθηση ενός προγράμματος, το 46,2% προτιμά να διαθέσει μέχρι 2 ώρες την εβδομάδα (εικόνα 29). Όσον αφορά την προτιμώμενη χρονική περίοδο υλοποίησης, ο Χειμώνας και το Φθινόπωρο κυριαρχούν στις επιλογές (διάγραμμα 30).

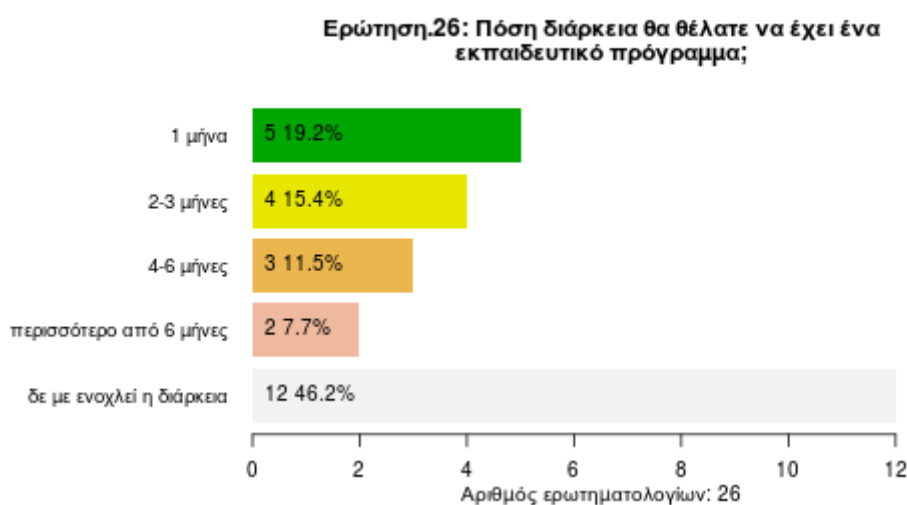
Όσον αφορά την αναλογία θεωρίας/πρακτικής άσκησης στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων (69,2%) επιζητά ισορροπία (εικόνα 31). Το ίδιο μεγάλο ποσοστό προτιμά την άμεση διδασκαλία από την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (γράφημα 32), ενώ η εμπιστοσύνη είναι μοιρασμένη ανάμεσα στους ιδιωτικούς και τους δημόσιους φορείς (εικόνα 33).

Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτών που είναι περισσότερο επιθυμητά είναι η

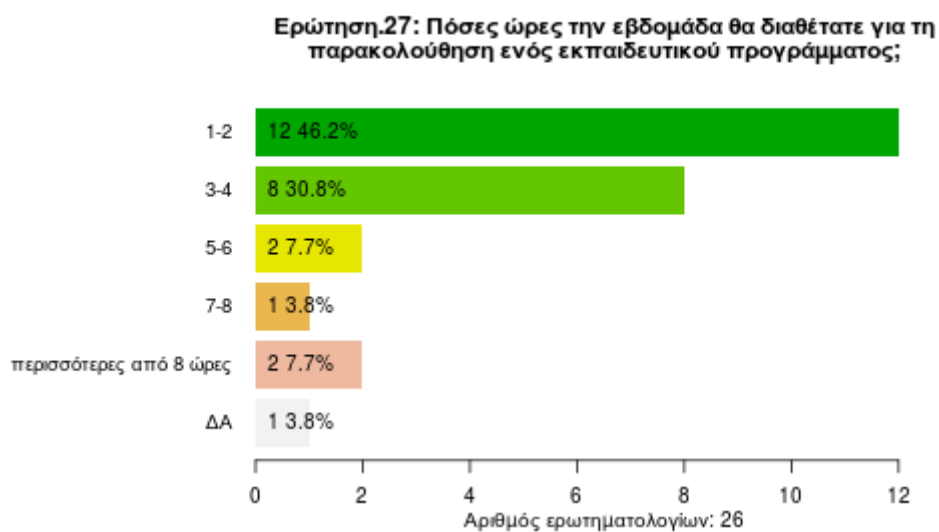
γνώση του αντικειμένου (80,8%), η επικοινωνιακή ικανότητα (65,4%) και η μεταδοτικότητα τους (53,8%), με την κατανόηση των αναγκών των ατόμων με προβλήματα στην όραση να έρχεται σε δεύτερη μοίρα (38,5% – διάγραμμα 34). Η πλειονότητα των ερωτηθέντων δε θα είχε πρόβλημα με τη συμμετοχή εκπαιδευομένων χωρίς προβλήματα όρασης (εικόνα 35) ενώ αρκετοί, το 61,5%, δήλωσε πως θα αναλάμβανε το ρόλο του εκπαιδευτή (γράφημα 36).

Στην ερώτηση ανοικτού τύπου σχετικά με το θέμα ενός προγράμματος/σεμιναρίου που θα σχεδίαζαν, απάντησαν οι 15 από τους 21. Οι προτάσεις είναι πολλές και διαφορετικές, όμως οι περισσότερες ομαδοποιούνται σε τρεις τομείς: ηλεκτρονικοί υπολογιστές, θέματα ΑμεΑ, και πολιτισμικά θέματα.

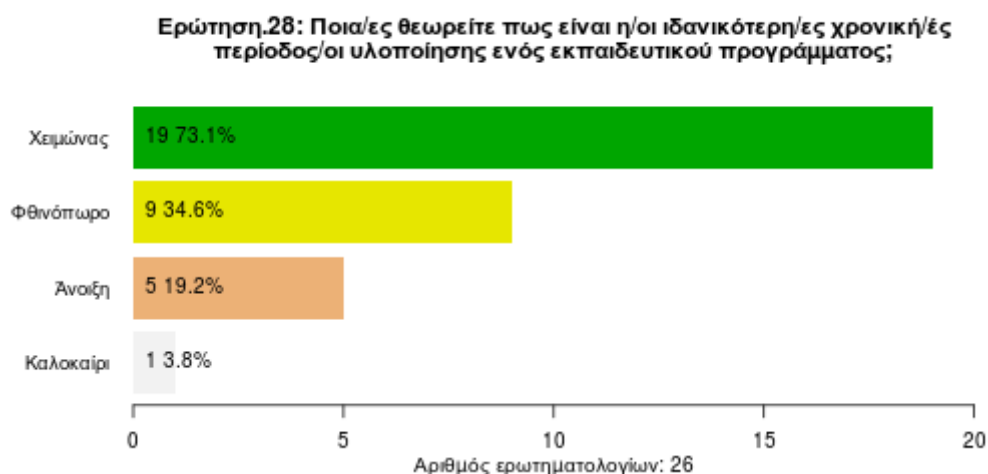
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα όρασης στις ερωτήσεις για την ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων:

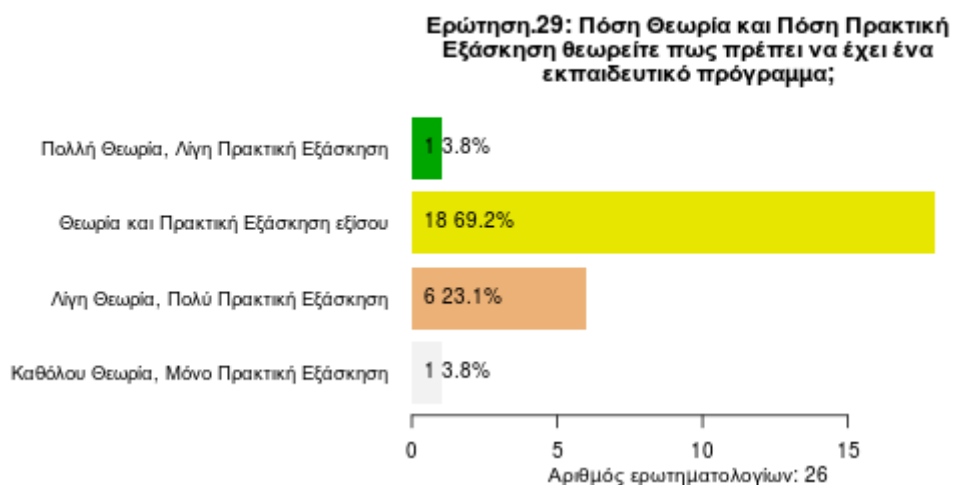
Εικόνα 28: Ερώτηση 26: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

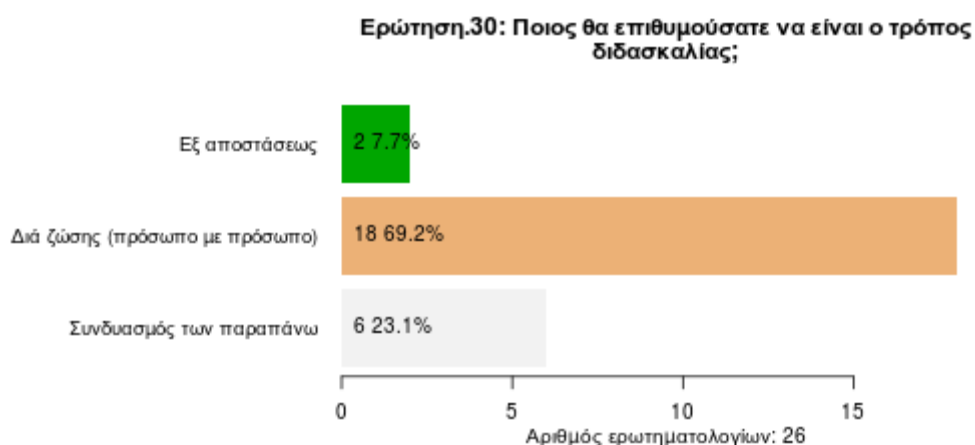
Εικόνα 29: Ερώτηση 27: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

Εικόνα 30: Ερώτηση 28: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

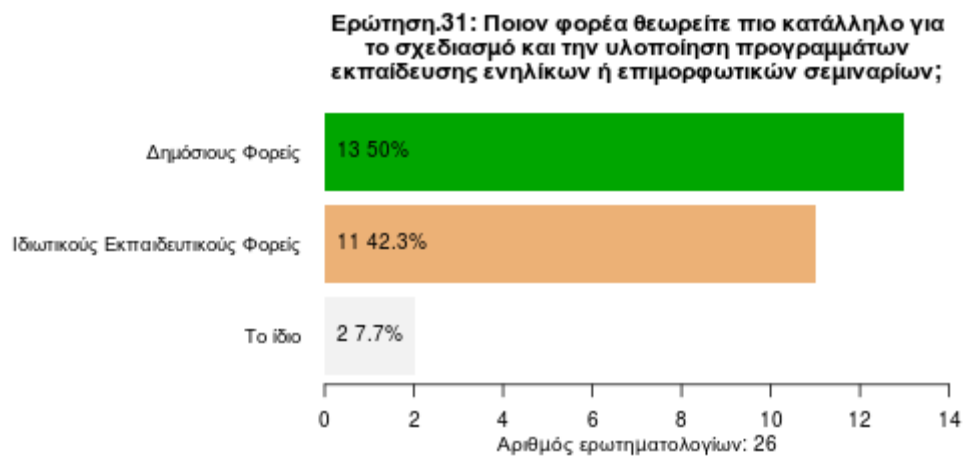

Εικόνα 31: Ερώτηση 29: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

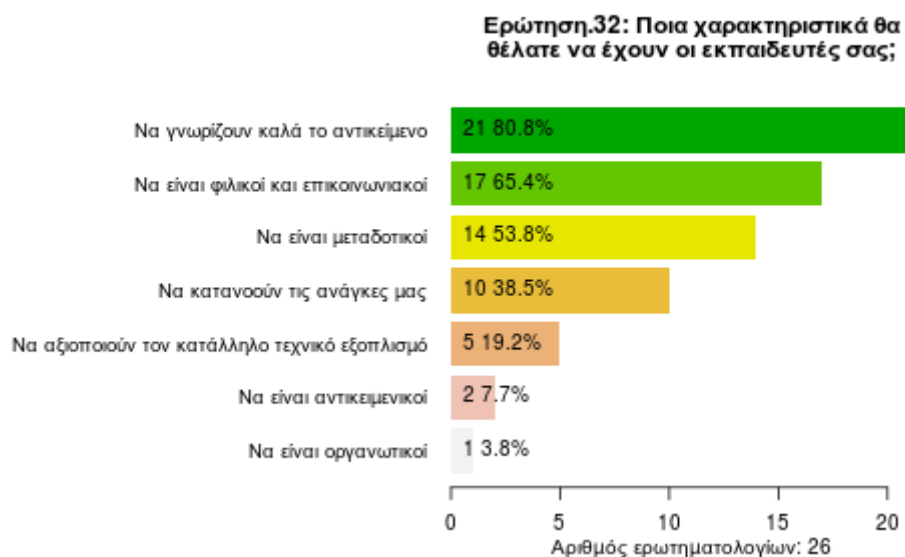

Εικόνα 32: Ερώτηση 30: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;

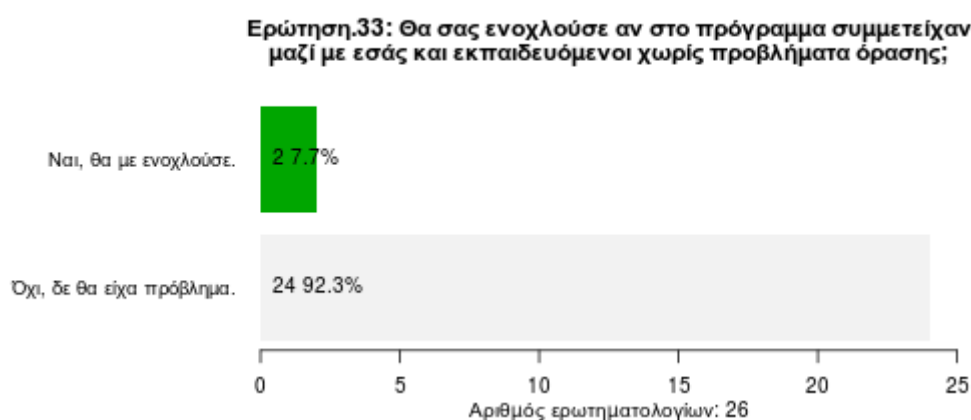

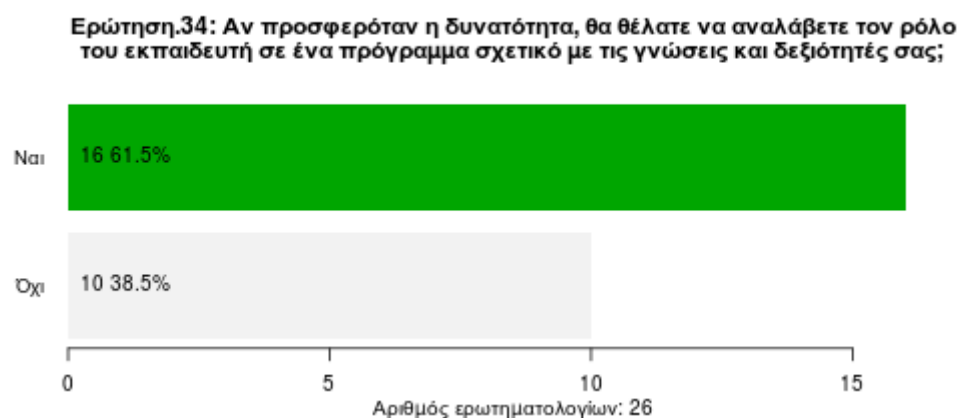
Εικόνα 33: Ερώτηση 31: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;

Εικόνα 34: Ερώτηση 32: Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;

Εικόνα 35: Ερώτηση 33: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα όρασης;

Εικόνα 36: Ερώτηση 34: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;

7.2.2 Άτομα με προβλήματα ακοής

7.2.2.1 Δημογραφικά στοιχεία

Στην έρευνα συμμετείχαν 17 άτομα, όλα από την πόλη των Πατρών, με ίση συμμετοχή ανδρών-γυναικών (8 άνδρες – 9 γυναίκες, εικόνα 37). Οι ηλικίες κατανέμονται κυρίως στο εύρος 30-50 έτη, με μέσο όρο ηλικίας 41,7 (γράφημα 38), με τους έγγαμους να αποτελούν το 41,2% του δείγματος (εικόνα 39), ενώ οι μισοί περίπου δεν έχουν παιδιά (διάγραμμα 40).

Όσον αφορά το πρόβλημα στην ακοή, τα τρία τέταρτα του δείγματος είναι κωφοί, ενώ οι βαρήκοοι αποτελούν το 23,5% (εικόνα 41). Τα πρόβλημα στην ακοή

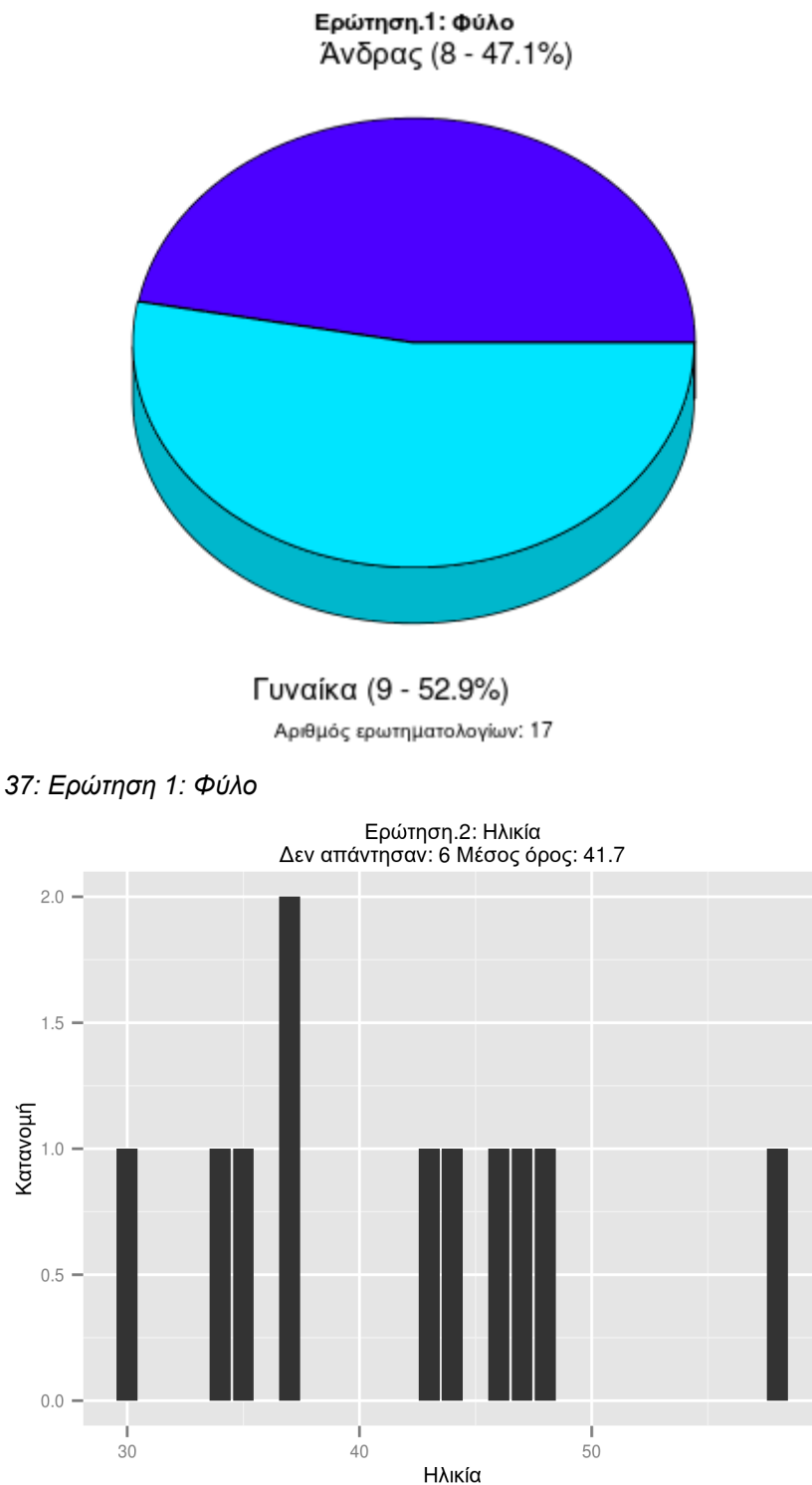
παρουσιάστηκε είτε εκ γενετής, είτε σε μικρή ηλικία μέχρι 7 ετών (κατανομή 42). Οι γονείς των περισσότερων είναι ακούοντες (εικόνες 43 και 44). Μόνο το 23,5% χρησιμοποιεί ακουστικό βοήθημα (γράφημα 45), ενώ μόνο 2 άτομα απάντησαν πως έχουν κοχλιακό εμφύτευμα (διάγραμμα 46).

Οι ερωτήσεις για τον προσδιορισμό του γνωστικού επιπέδου του δείγματος, έδειξαν πως σχεδόν όλοι (94,1%) γνωρίζουν την Ελληνική Νοηματική Γλώσσα (εικόνα 48), ενώ οι μισοί δήλωσαν πως γνωρίζουν σε κάποιο επίπεδο την Αγγλική Νοηματική Γλώσσα (γράφημα 49). Το επίπεδο της τυπικής εκπαίδευσης ισοκατανέμεται κυρίως ανάμεσα στο Δημοτικό, το Γυμνάσιο και το Λύκειο (διάγραμμα 47). Ξένες (ομιλούμενες) γλώσσες γνωρίζουν οι μισοί, κυρίως στο βασικό επίπεδο (εικόνα 51). Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος έχει καλή σχέση με τους υπολογιστές (52,9%), και μόνο το 17,6% δήλωσε πως δεν γνωρίζει καθόλου Η/Υ (εικόνα 53).

Η επαγγελματική κατανομή των συμμετεχόντων περιλαμβάνει από όλες τις περιπτώσεις: 3 δημόσιοι υπάλληλοι, 3 ιδιωτικοί, 2 αυτοαπασχολούμενοι, 4 οικιακά, 3 συνταξιούχοι και ένας άνεργος (γραφήματα 54, 55, 56 και 57). Οι περισσότεροι θεωρούν την οικονομική τους κατάσταση μέτρια (εικόνα 58).

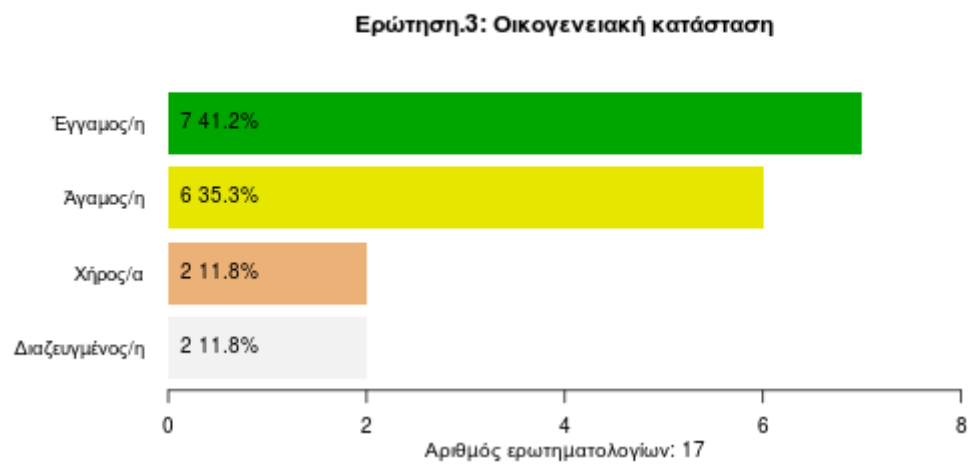
Η δυνατότητα επικοινωνίας του δείγματος με ακούοντες φαίνεται πως δεν παρουσιάζει εμπόδια, αφού το 70,6% δήλωσε πως μπορεί να χρησιμοποιήσει την ομιλούμενη γλώσσα (εικόνα 50), και το 82,4% πως διαθέτει την ικανότητα της χειλανάγνωσης (διάγραμμα 52).

Ακολουθούν τα διαγράμματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα ακοής στις ερωτήσεις ανίχνευσης των δημογραφικών στοιχείων:

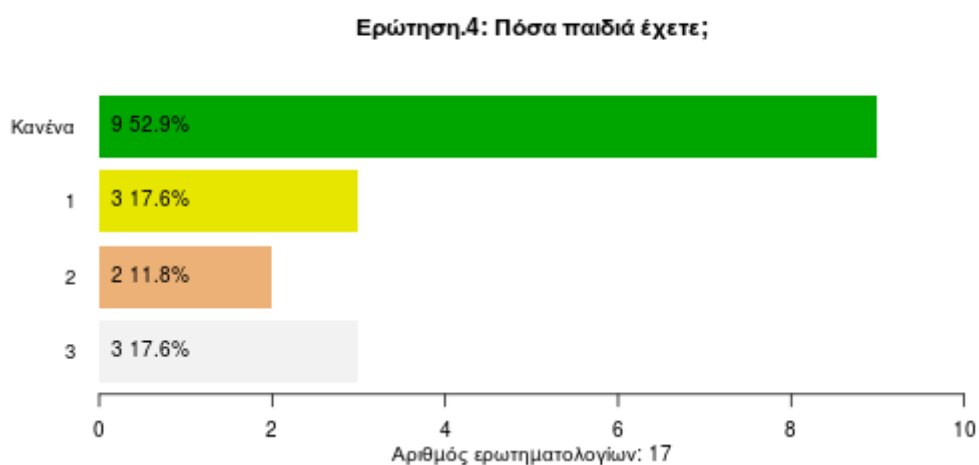

Εικόνα 37: Ερώτηση 1: Φύλο

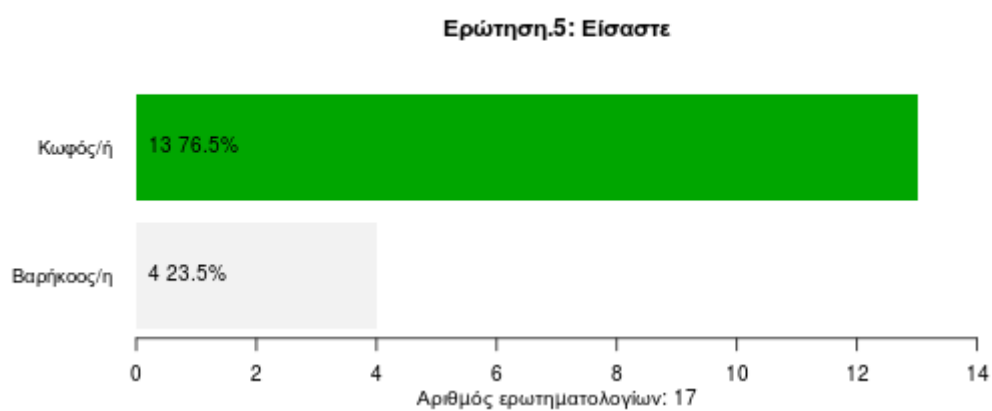
Εικόνα 38: Ερώτηση 2: Ηλικία

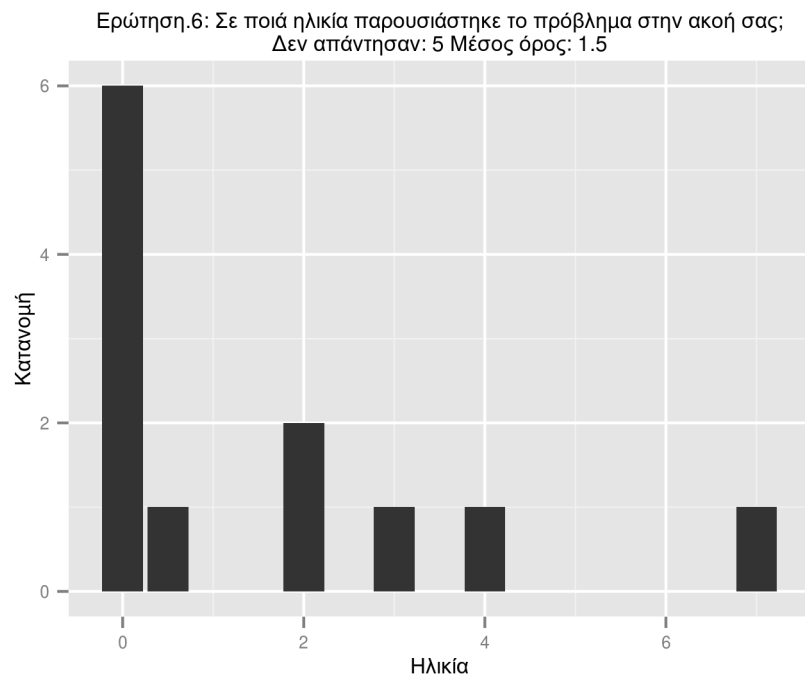
Εικόνα 39: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση

Εικόνα 40: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών

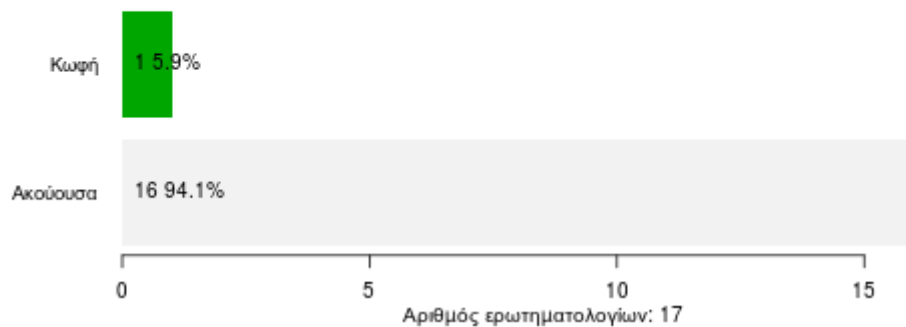

Εικόνα 41: Ερώτηση 5: Είσαστε;

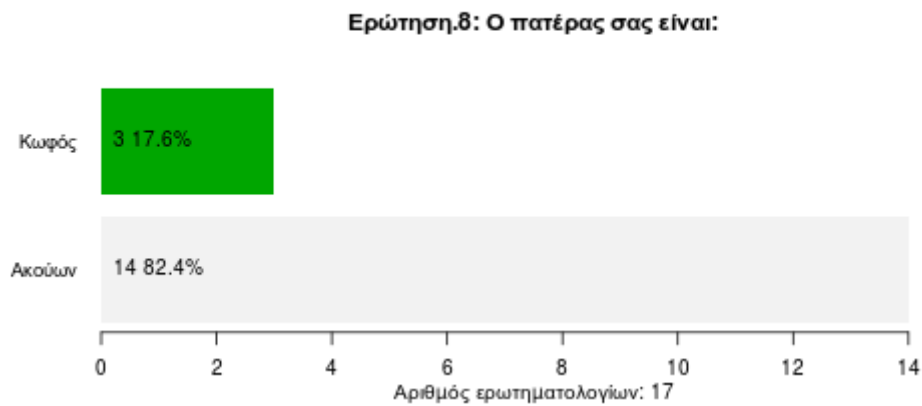

Εικόνα 42: Ερώτηση 6: Σε ποια ηλικία παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην ακοή σας;

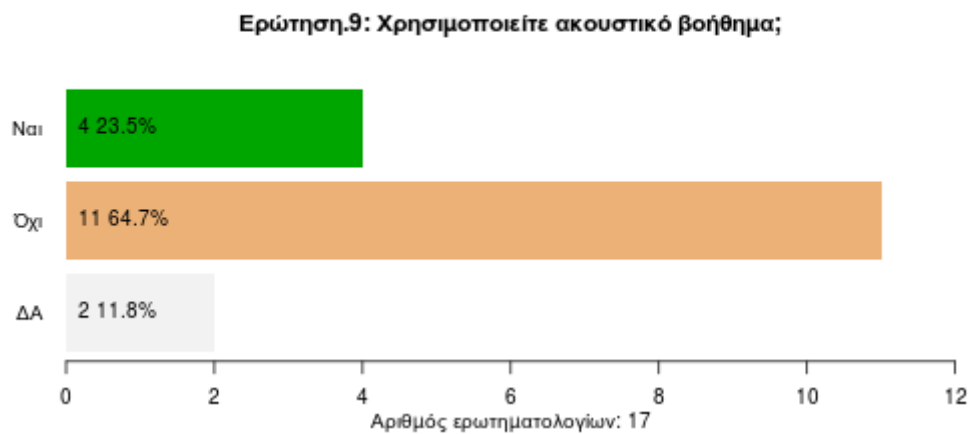
Ερώτηση.7: Η μητέρα σας είναι:

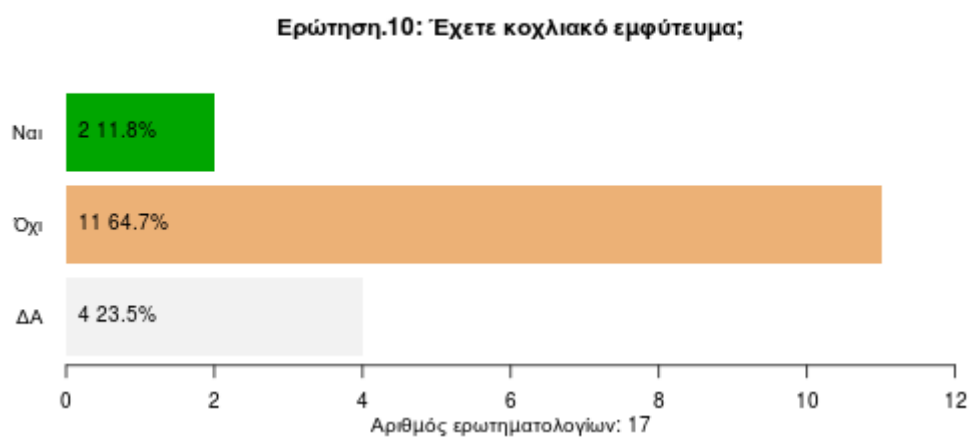
Εικόνα 43: Ερώτηση 7: Η μητέρα σας είναι:

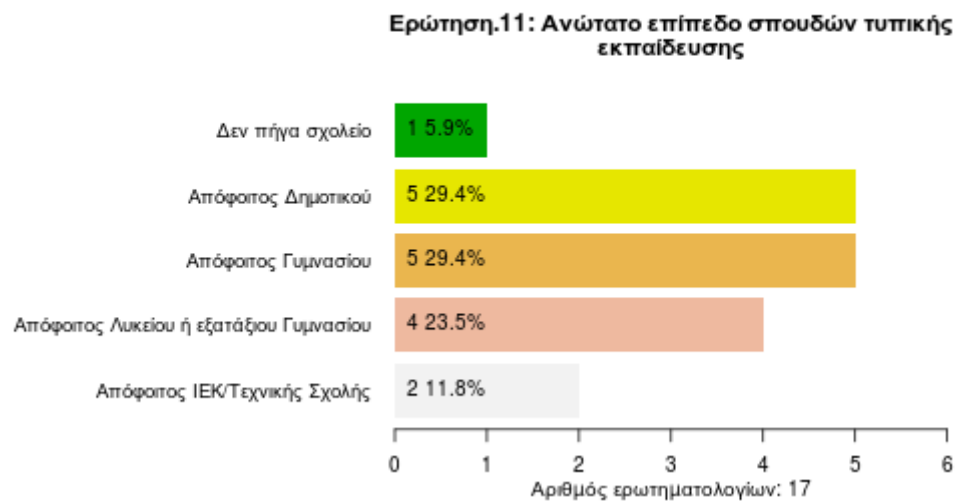
Εικόνα 44: Ερώτηση 8: Ο πατέρας σας είναι:

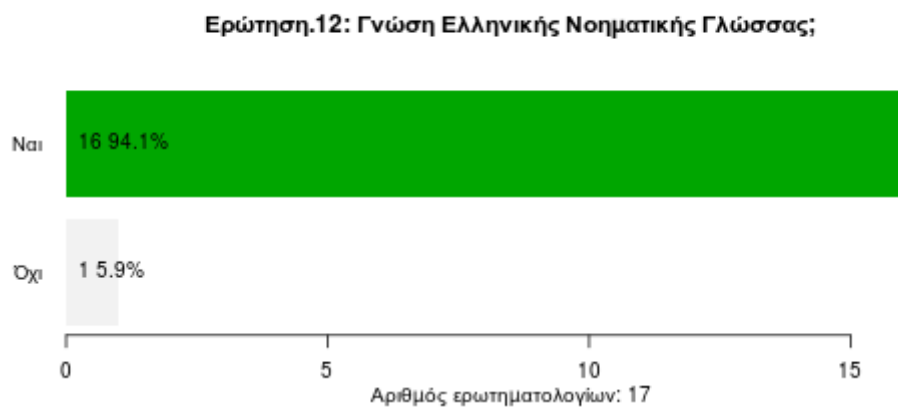
Εικόνα 45: Ερώτηση 9: Χρησιμοποιείτε ακουστικό βοήθημα;

Εικόνα 46: Ερώτηση 10: Έχετε κοχλιακό εμφύτευμα;

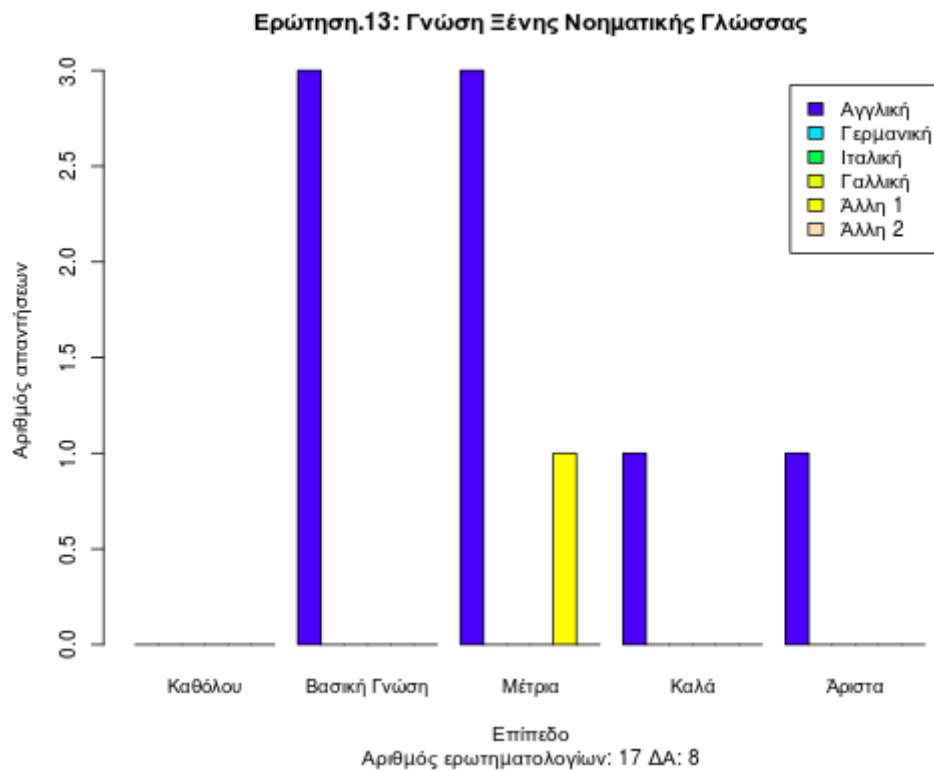

Εικόνα 47: Ερώτηση 11: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης

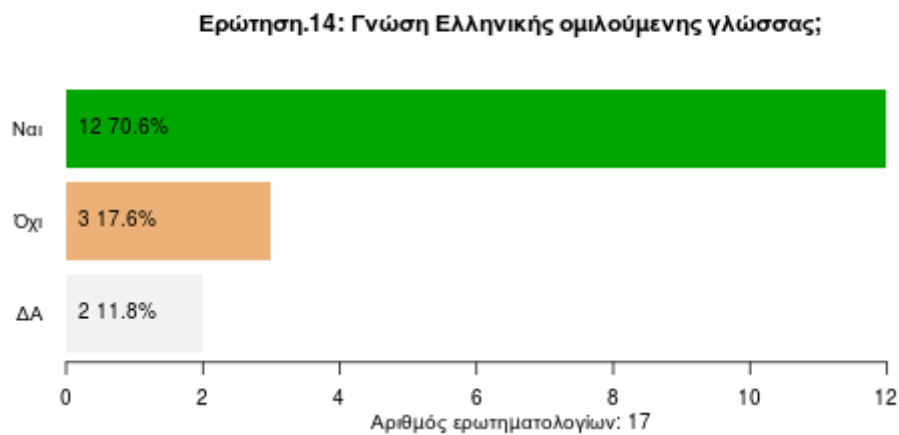

Εικόνα 48: Ερώτηση 12: Γνώση Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας;

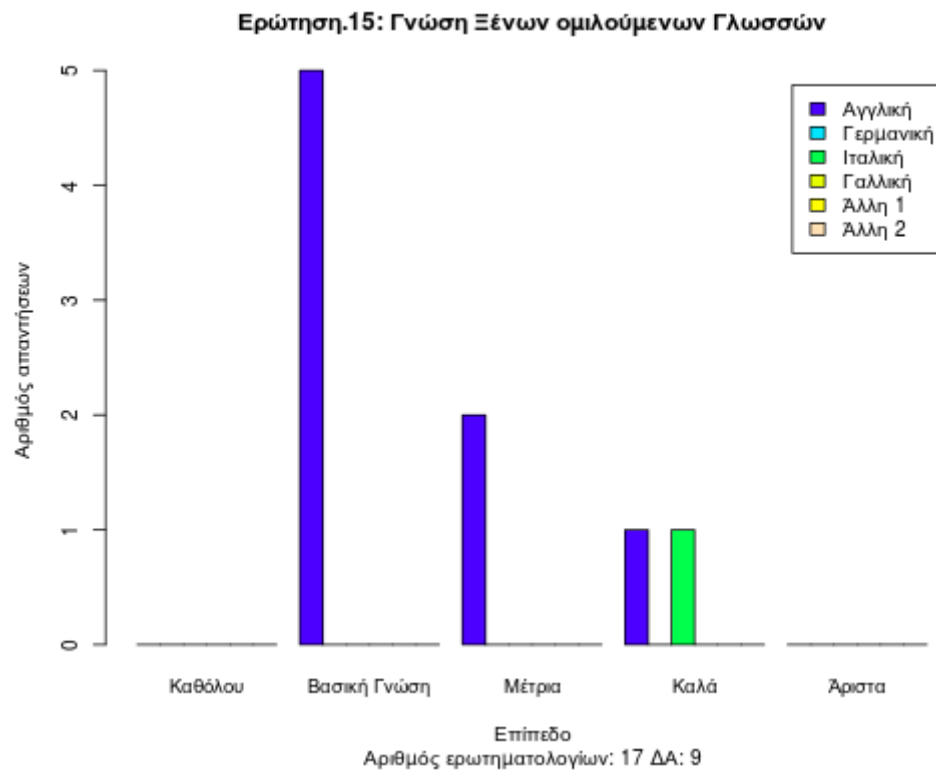

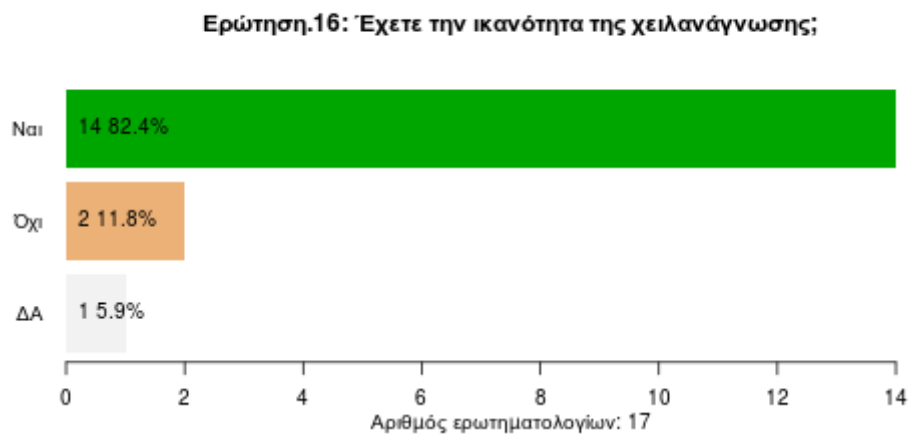
Εικόνα 49: Ερώτηση 13: Γνώση Ξένης Νοηματικής Γλώσσας

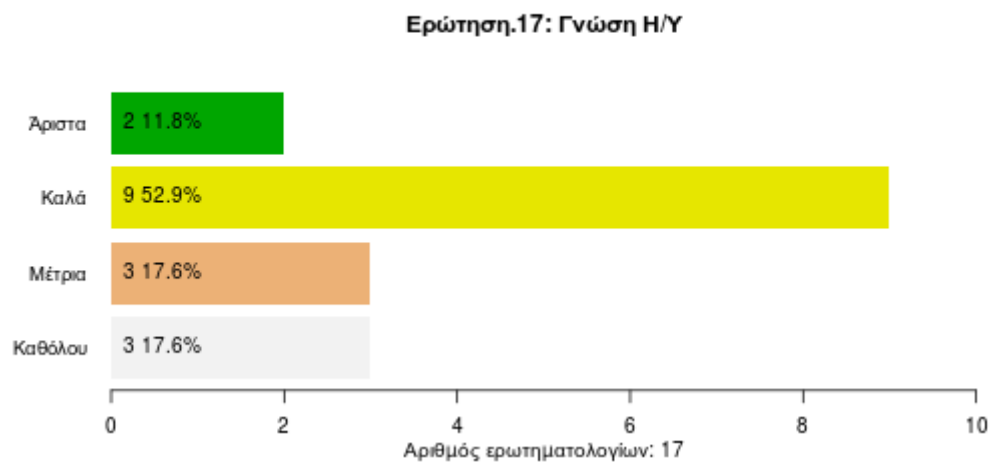
Εικόνα 50: Ερώτηση 14: Γνώση Ελληνικής ομιλούμενης γλώσσας;

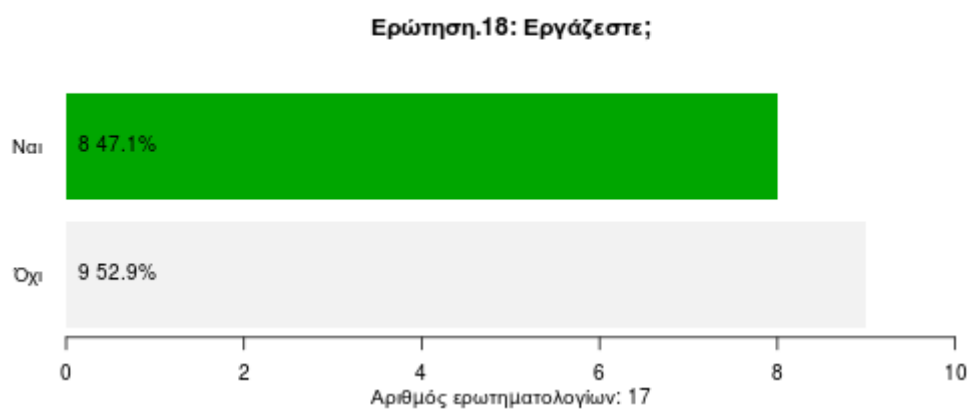
Εικόνα 51: Ερώτηση 15: Γνώση Ξένων ομιλούμενων Γλωσσών

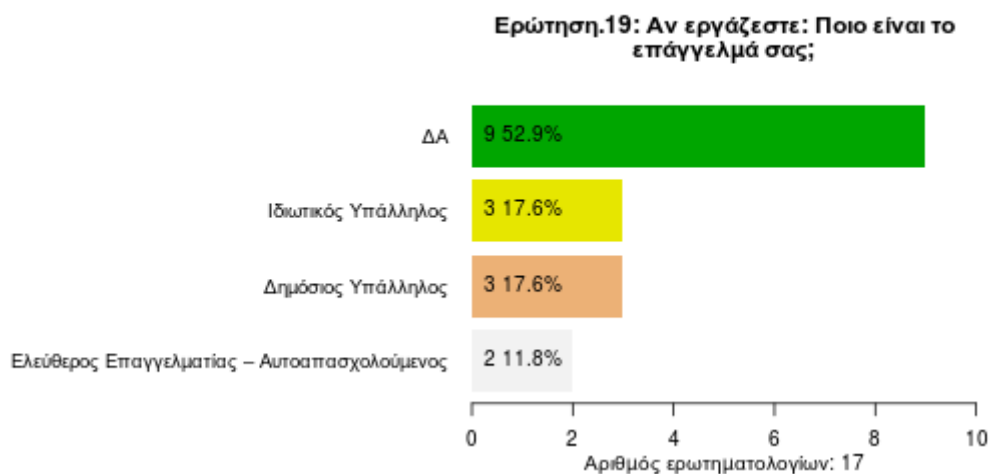
Εικόνα 52: Ερώτηση 16: Έχετε την ικανότητα της χειλανάγνωσης;

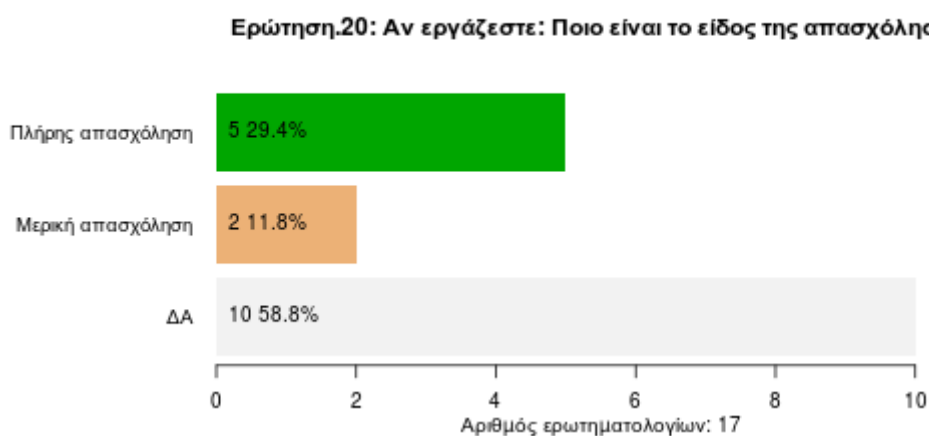
Εικόνα 53: Ερώτηση 17: Γνώση Η/Υ

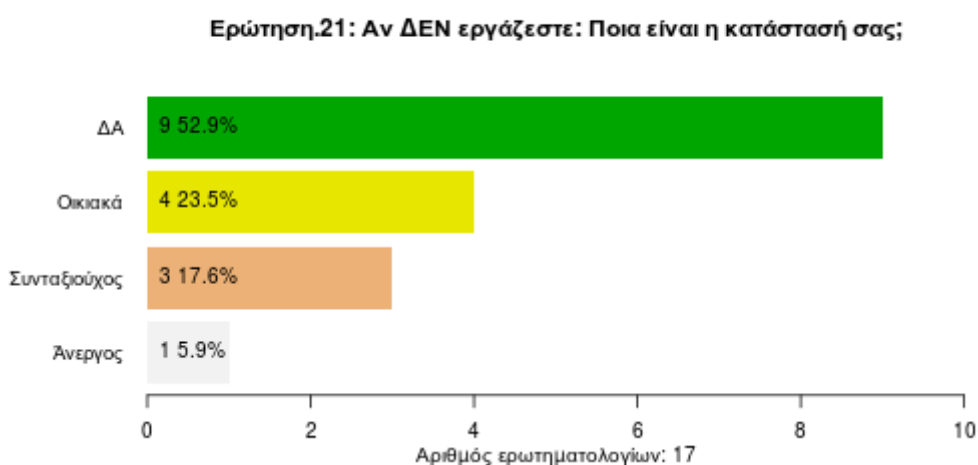
Εικόνα 54: Ερώτηση 18: Επαγγελματική Κατάσταση

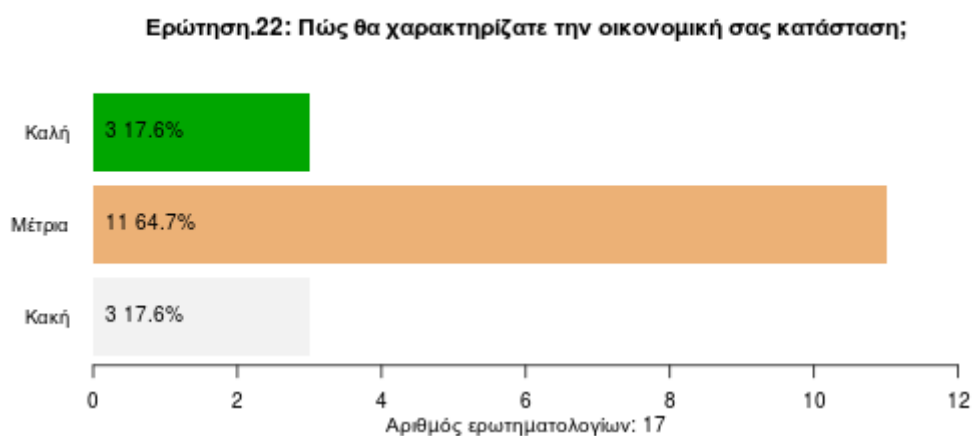
Εικόνα 55: Ερώτηση 19: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;

Εικόνα 56: Ερώτηση 20: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;

Εικόνα 57: Ερώτηση 21: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;

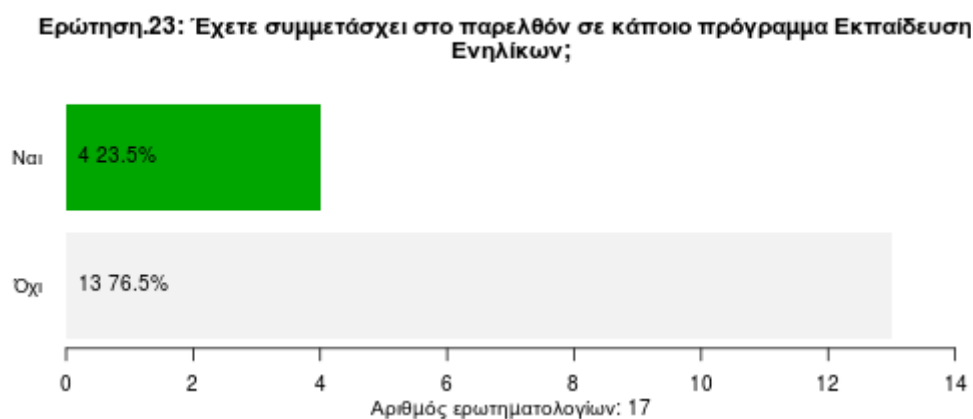
Εικόνα 58: Ερώτηση 22: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;

7.2.2.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

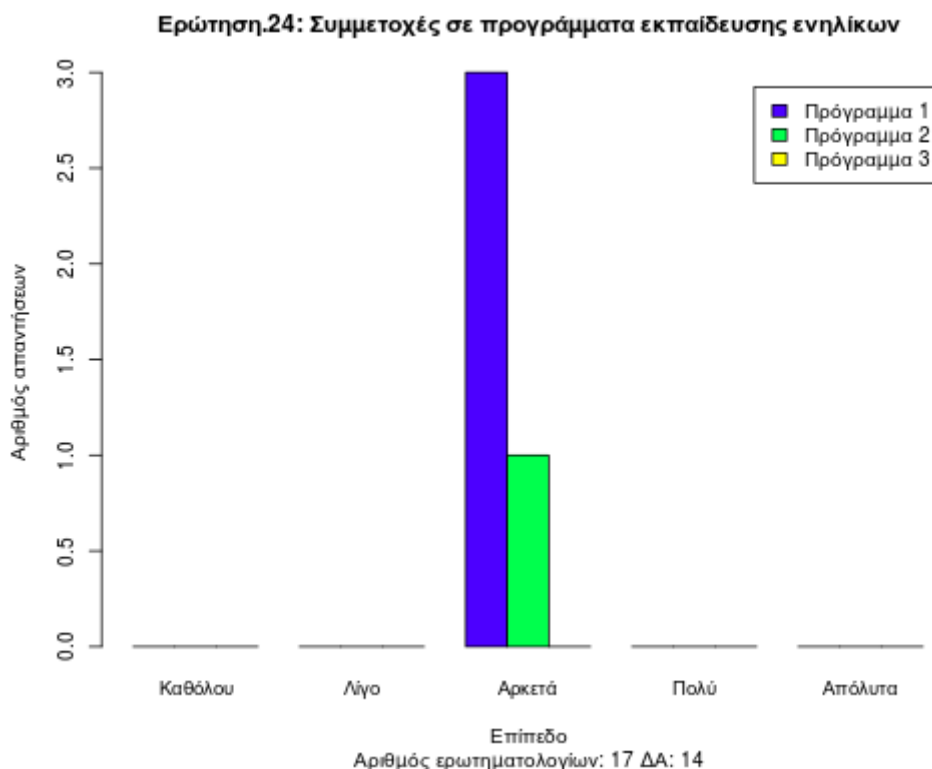
Και στην περίπτωση των ατόμων με προβλήματα ακοής, το ένα τέταρτο έχει πρότερες συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων (εικόνα 59), για τις οποίες δηλώνουν αρκετά ευχαριστημένοι (γράφημα 60).

Οι λόγοι για τους οποίους παρακολούθησαν τα προγράμματα ήταν το προσωπικό ενδιαφέρον, η επαγγελματική επιμόρφωση και η ψυχαγωγία (εικόνα 61).

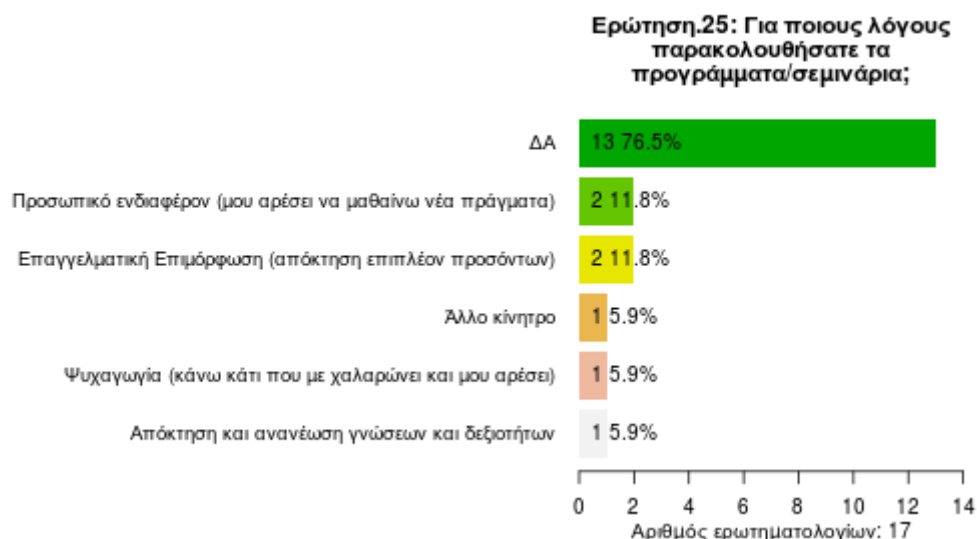
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα ακοής στις ερωτήσεις για την εμπειρία και τη συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων:

Εικόνα 59: Ερώτηση 23: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;

Εικόνα 60: Ερώτηση 24: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων και επίπεδο ικανοποίησης

Εικόνα 61: Ερώτηση 25: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;

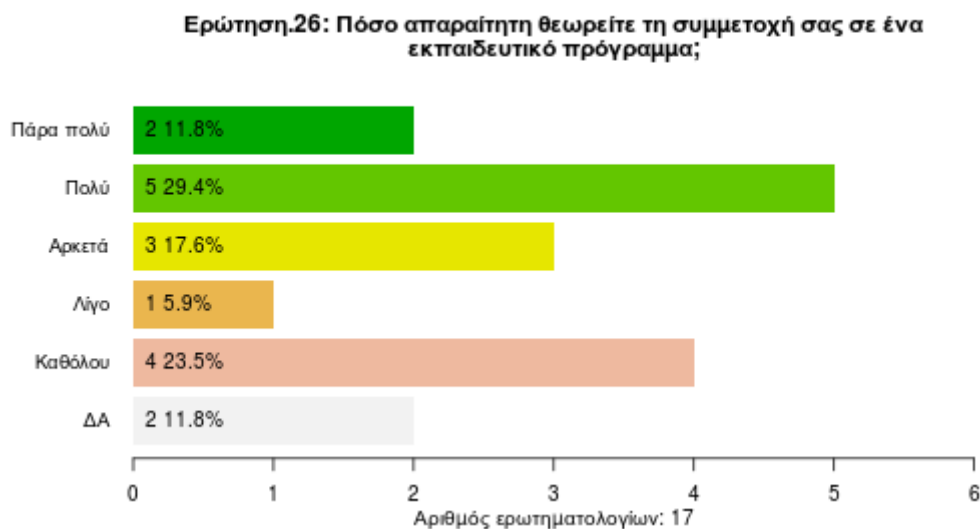
7.2.2.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

Η ομάδα-στόχος φαίνεται μοιρασμένη ως προς το πόσο απαραίτητη είναι η

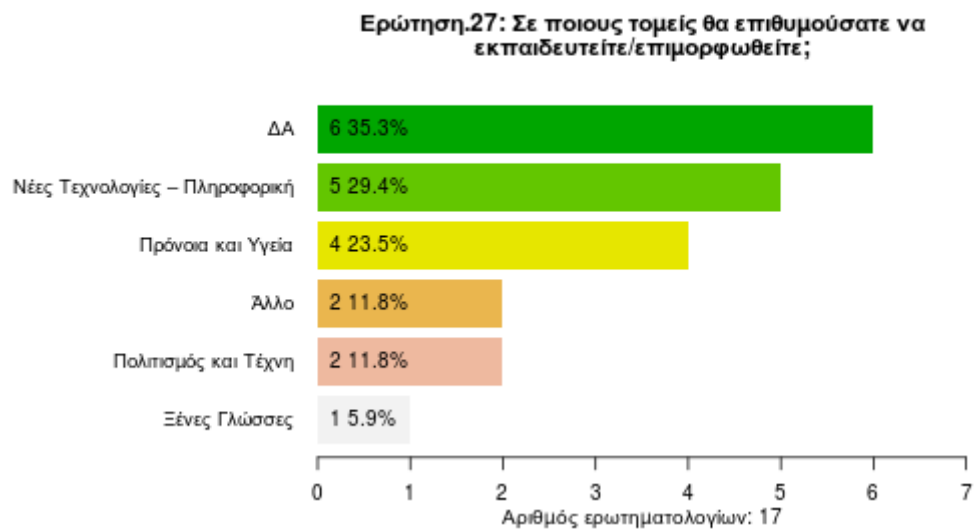
συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα, με το 31,2% να απαντάει πως το θεωρεί πολύ ή πάρα πολύ σημαντικό, ενώ το 29,4% απαντάει λίγο ή καθόλου (εικόνα 62). Ο διαχωρισμός αυτός φαίνεται και στην ερώτηση για τους τομείς εκπαίδευσης-επιμόρφωσης, καθώς αρκετοί (35,3%) δεν απάντησαν καθόλου. Οι βασικές προτιμήσεις φαίνονται πως είναι οι τομείς των νέων τεχνολογιών και της υγείας/πρόνοιας (διάγραμμα 63).

Είναι φανερό πως το δείγμα μας επιθυμεί να βελτιώσει τις ικανότητές του στη νοηματική, αφού η πρώτη και η τρίτη επιλογή στην ερώτηση για τα οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων είναι η εκμάθηση ελληνικής και ξένης νοηματικής γλώσσας. Δημοφιλείς επιλογές αποτελούν οι ομαδικές δραστηριότητες μαγειρικής – ζαχαροπλαστικής, ζωγραφικής, φωτογραφίας και πλεξίματος (διάγραμμα 64).

Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα ακοής στις ερωτήσεις για την αντίληψη γενικών εκπαιδευτικών αναγκών:

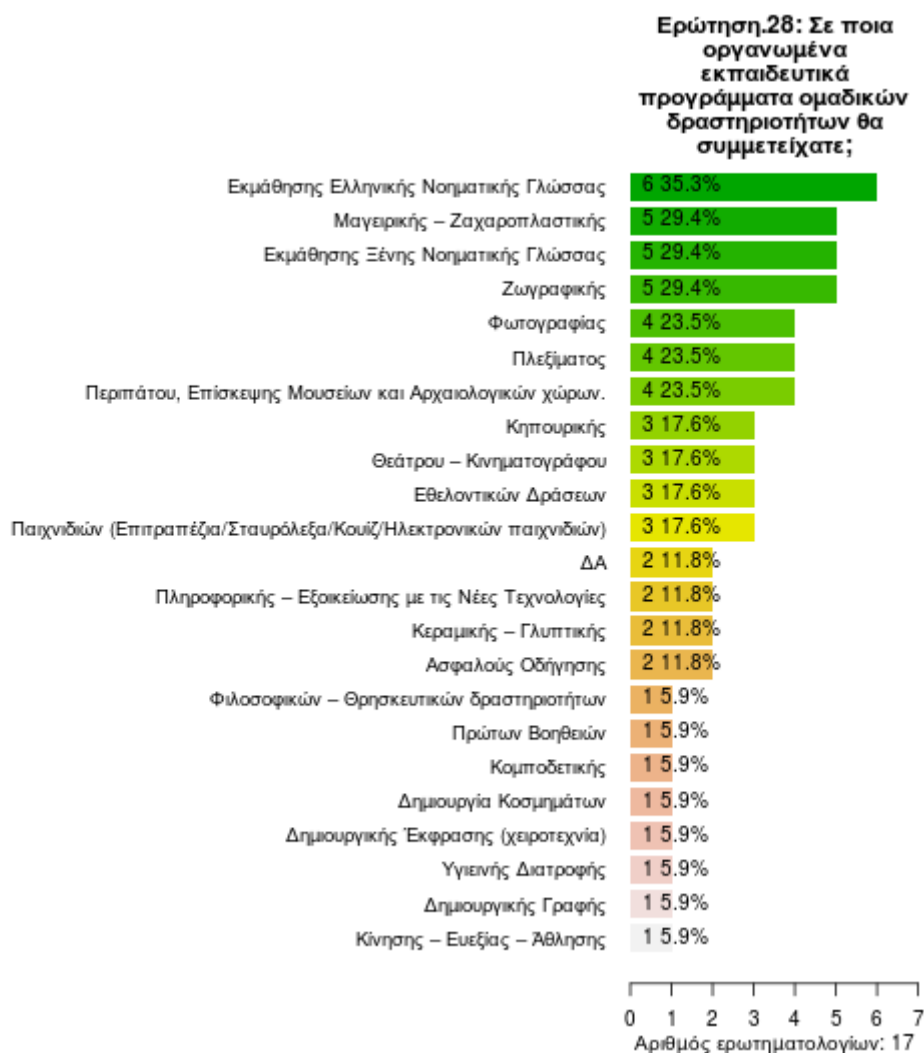

Εικόνα 62: Ερώτηση 26: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 63: Ερώτηση 27: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;

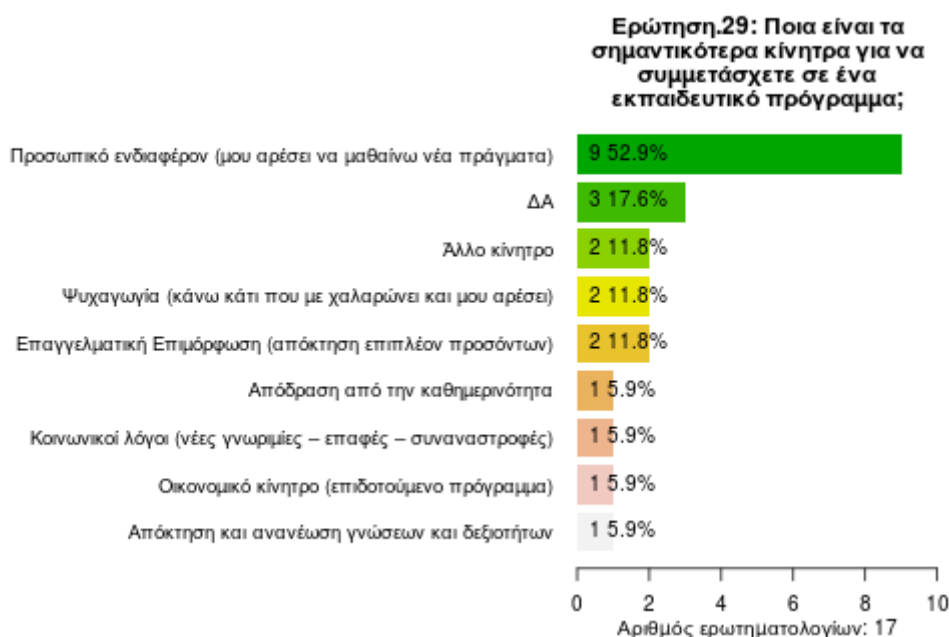
Εικόνα 64: Ερώτηση 28: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;

7.2.2.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

Από τις απαντήσεις την ερώτηση προσδιορισμού του είδους των κινήτρων ξεχωρίζει το κίνητρο του προσωπικού ενδιαφέροντος, της αναζήτησης δηλαδή νέας γνώσης και καινούργιων δεξιοτήτων (εικόνα 65).

Οι απαντήσεις στην ερώτηση εντοπισμού των εμποδίων είναι ενδιαφέρουσες, καθώς οι δύο δημοφιλέστερες είναι πως δεν υπάρχει αρκετός ελεύθερος χρόνος και πως δεν θεωρούν πως υπάρχουν εμπόδια (διάγραμμα 66).

Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα ακοής στις ερωτήσεις για τα κίνητρα και τα εμπόδια συμμετοχής:

Εικόνα 65: Ερώτηση 29: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 66: Ερώτηση 30: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;

7.2.2.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων

Σε σχέση με τις χρονικές παραμέτρους των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το

29,4% των συμμετεχόντων δεν έχει πρόβλημα με τη διάρκεια ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, με το 23,5% να δηλώνει πως επιθυμεί διάρκεια μεγαλύτερη των 6 μηνών (γράφημα 67), ενώ προτιμούν 1 έως 4 ώρες για εβδομαδιαία παρακολούθηση εκπαιδευτικού προγράμματος (διάγραμμα 68). Και αυτή η ομάδα προτιμά σε μεγαλύτερο ποσοστό (64,7%) τον Χειμώνα για περίοδο υλοποίησης των προγραμμάτων (εικόνα 69).

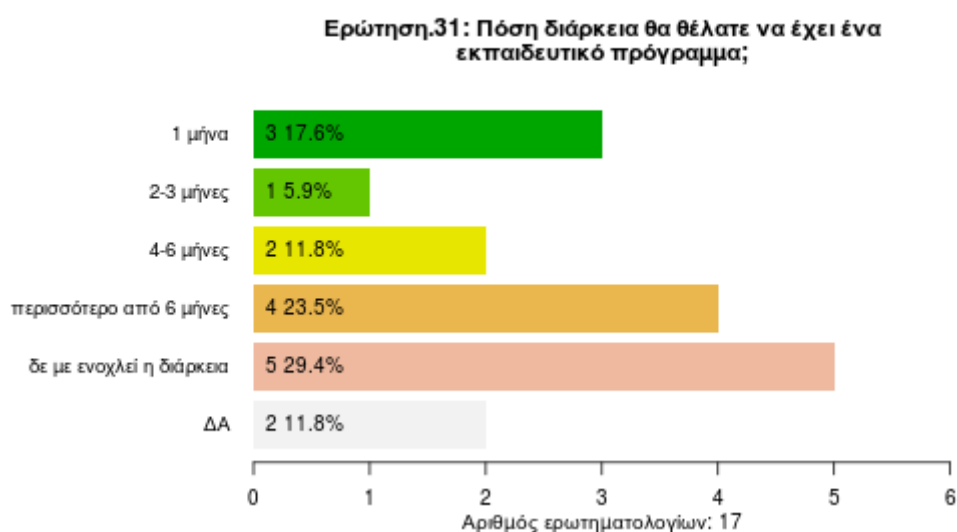
Ο δημοφιλέστερος τρόπος διδασκαλίας είναι ο συνδυασμός της εξ αποστάσεως με τη διά ζώσης εκπαίδευση που το επέλεξε το 35,3% του δείγματος (εικόνα 71), ενώ μοιρασμένες είναι οι απαντήσεις για την αναλογία θεωρίας/πρακτικής άσκησης, με τη ζυγαριά να γέρνει ελαφριά προς την πρακτική άσκηση (διάγραμμα 70). Τα άτομα με προβλήματα ακοής φαίνεται να εμπιστεύονται περισσότερο τους δημόσιους φορείς για την υλοποίηση τέτοιου είδους προγραμμάτων (εικόνα 73).

Ένα μεγάλο ποσοστό (41,2%) επιθυμεί τα μαθήματα να διεξάγονται στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα (γράφημα 72), επιθυμία που συνάδει και με τα δημοφιλέστερα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτών που μπορούμε να δούμε στο διάγραμμα 74: να είναι φιλικοί, επικοινωνιακοί και να κατανοούν τις ανάγκες των εκπαιδευόμενων.

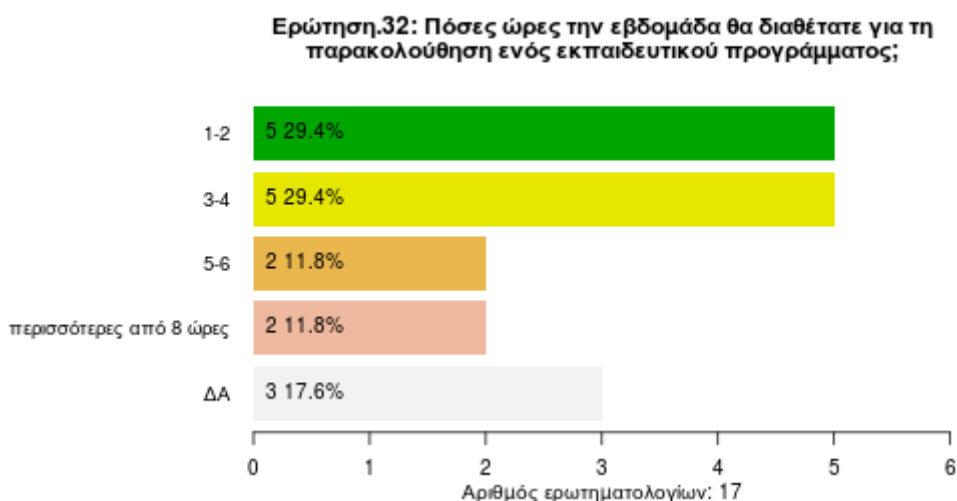
Οι περισσότεροι (76,5%) δήλωσαν πως δεν θα είχαν πρόβλημα αν συμμετέχουν μαζί τους και ακούοντες εκπαιδευόμενοι (εικόνα 75), και το 64,7% θα ήθελε να αναλάβει το ρόλο του εκπαιδευτή αν προσφερόταν η δυνατότητα (γράφημα 76).

Την ερώτηση ανοικτού τύπου σχετικά με το θέμα ενός πιθανού εκπαιδευτικού προγράμματος που θα σχεδίαζαν, συμπλήρωσαν οι 8 από τους 17. Φυσικά υπάρχει ποικιλία στις απαντήσεις, όμως αρκετές είχαν σχέση με τη νοηματική γλώσσα, τον αθλητισμό και τα κοινωνικά θέματα.

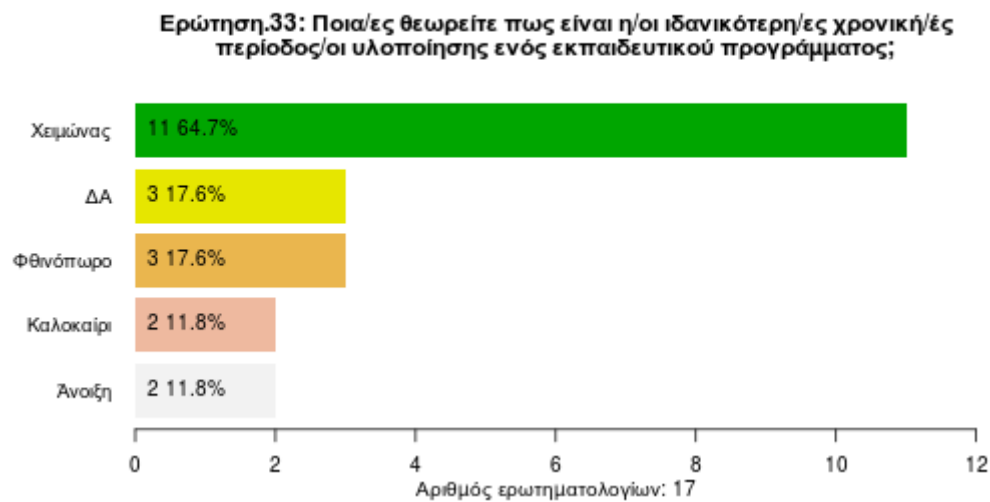
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων με προβλήματα ακοής στις ερωτήσεις για την ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων:

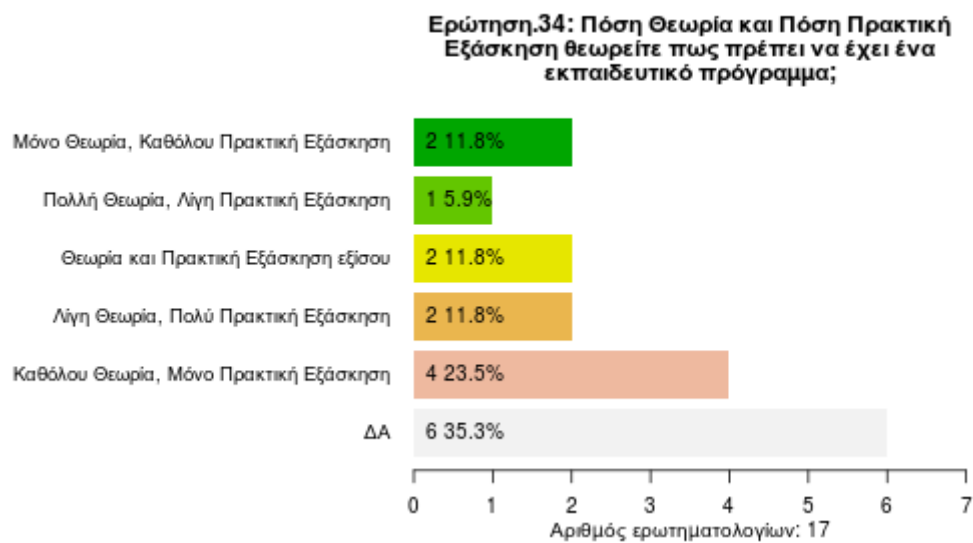
Εικόνα 67: Ερώτηση 31: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

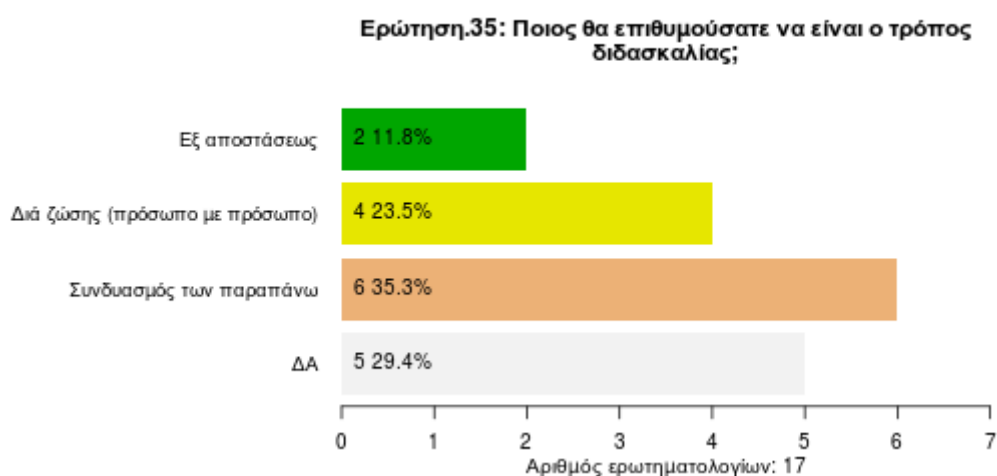
Εικόνα 68: Ερώτηση 32: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

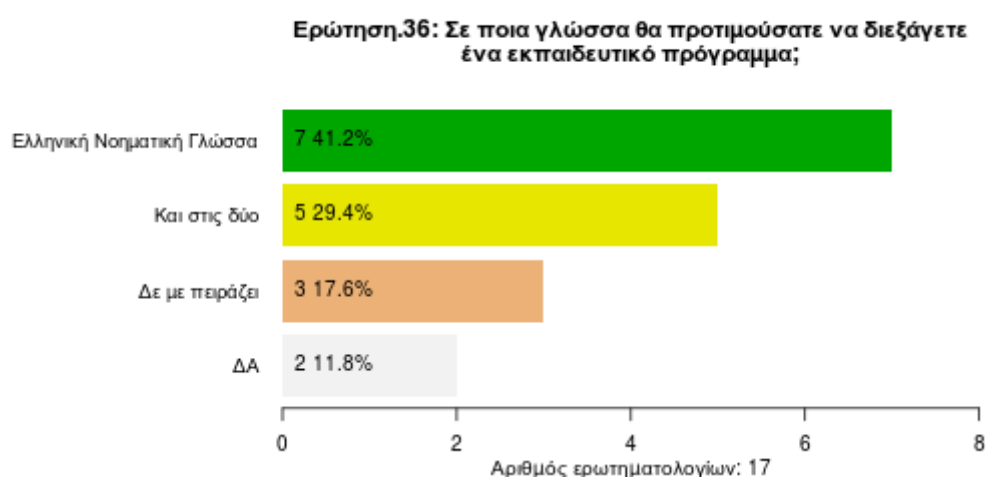
Εικόνα 69: Ερώτηση 33: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

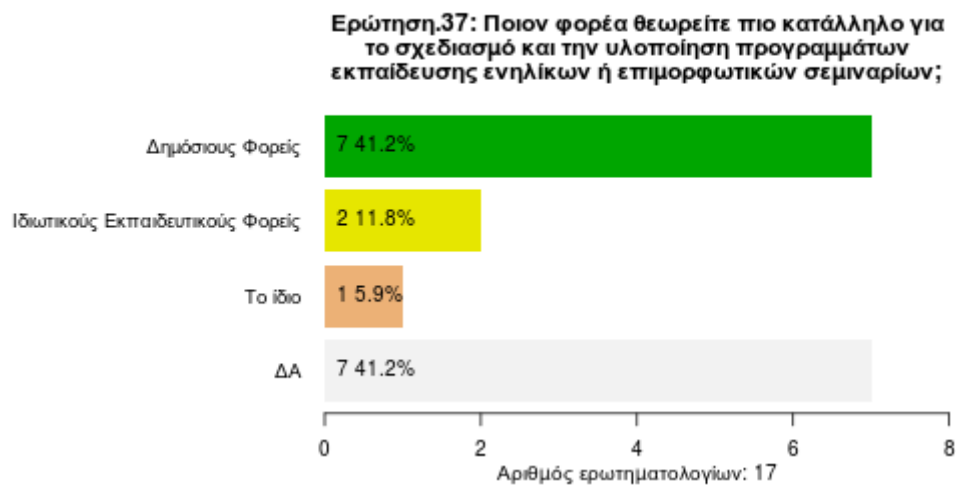
Εικόνα 70: Ερώτηση 34: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

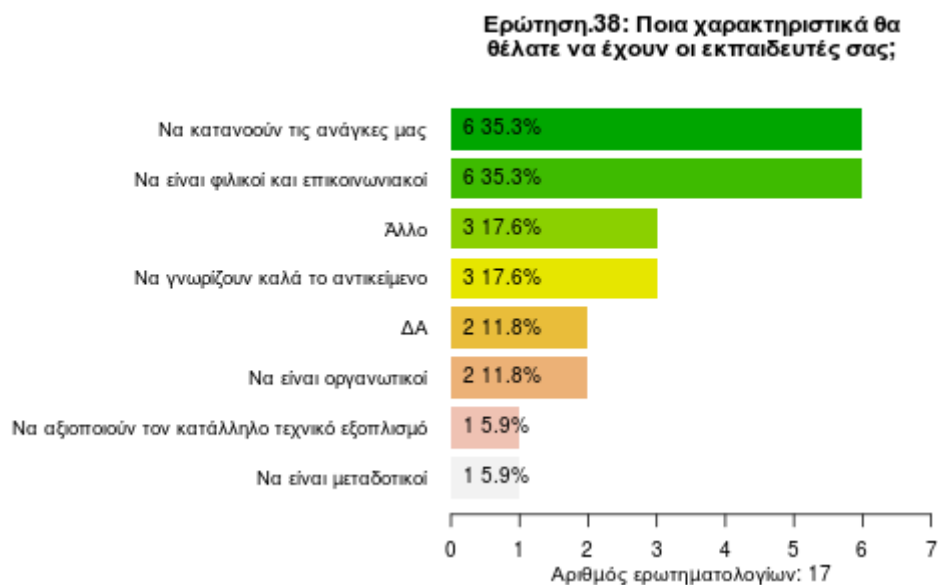
Εικόνα 71: Ερώτηση 35: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;

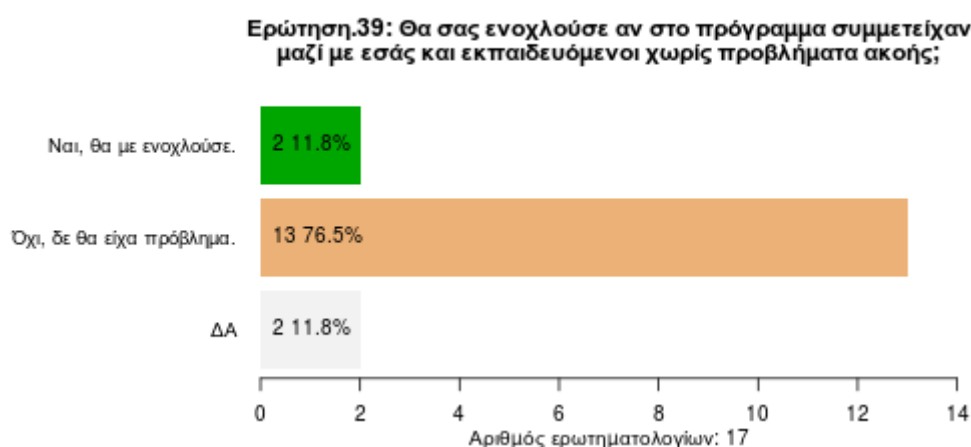
Εικόνα 72: Ερώτηση 36: Σε ποια γλώσσα θα προτιμούσατε να διεξάγετε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 73: Ερώτηση 37: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;

Εικόνα 74: Ερώτηση 38: Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;

Εικόνα 75: Ερώτηση 39: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα ακοής;

Εικόνα 76: Ερώτηση 40: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;

7.2.3 Άτομα τρίτης ηλικίας

7.2.3.1 Δημογραφικά στοιχεία

Αρχικά μπορούμε να εντοπίσουμε πως το δείγμα μας έχει σημαντικό μέγεθος (126 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια) και πως ο ανδρικός και ο γυναικείος πληθυσμός εκπροσωπούνται ισοδύναμα (γράφημα 77). Όπως μπορούμε να δούμε στην εικόνα 2 το δείγμα μας έχει προέλθει κυρίως από την πόλη των Πατρών (2 ΚΑΠΗ και ένας οίκος ευγηρίας), με κάποια ερωτηματολόγια να έχουν συμπληρωθεί σε έναν οίκο ευγηρίας στο Αίγιο.

Ο μέσος όρος ηλικίας είναι τα 75,6 έτη, με τυπική απόκλιση 8,8), άρα το

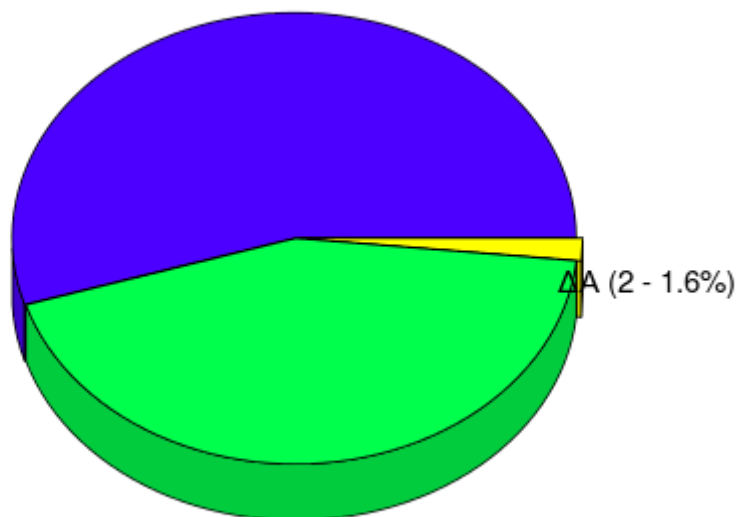
μεγαλύτερο μέρος του δείγματός μας βρίσκεται στην περιοχή 65-85 έτη, όπως μπορούμε να δούμε και στην κατανομή 78. Το 59,5% είναι έγγαμοι, με ένα 24,6% να έχει χάσει την/το σύντροφό του (διάγραμμα 79). Οι περισσότεροι (47,6%) έχουν δύο παιδιά (εικόνα 80).

Το επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης κινείται σε βασικό επίπεδο, το 23,8% δεν έλαβε κάποια μορφή τυπικής εκπαίδευσης, ενώ το 46,8% έχει ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (γράφημα 81). Μόλις 25 από τα 126 άτομα δήλωσαν πως γνωρίζουν ξένη γλώσσα σε κάποιο επίπεδο (εικόνα 82), και μόνο 12 έχουν γνώσεις H/Y (διάγραμμα 83).

Η επαγγελματική κατάσταση του δείγματός μας είναι τυπική για τις ηλικίες αυτές, ειδικά σε αστικό περιβάλλον: το 98,4% δεν εργάζεται (γράφημα 84), με το 94,4% να είναι συνταξιούχοι (εικόνα 87). Ο χαρακτηρισμός της προσωπικής οικονομικής κατάστασης είναι μέτριος προς κακός, μόνο το 14,3% τον χαρακτηρίζει καλό (διάγραμμα 88).

Ακολουθούν τα διαγράμματα με τις απαντήσεις των ατόμων τρίτης ηλικίας στις ερωτήσεις ανίχνευσης των δημογραφικών στοιχείων:

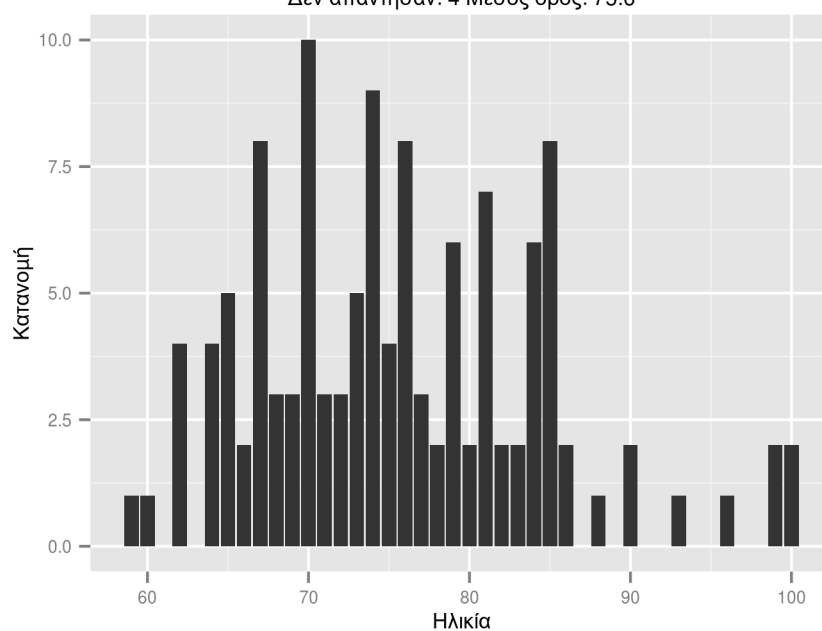
Ερώτηση.1: Φύλο
Άνδρας (69 - 54.8%)

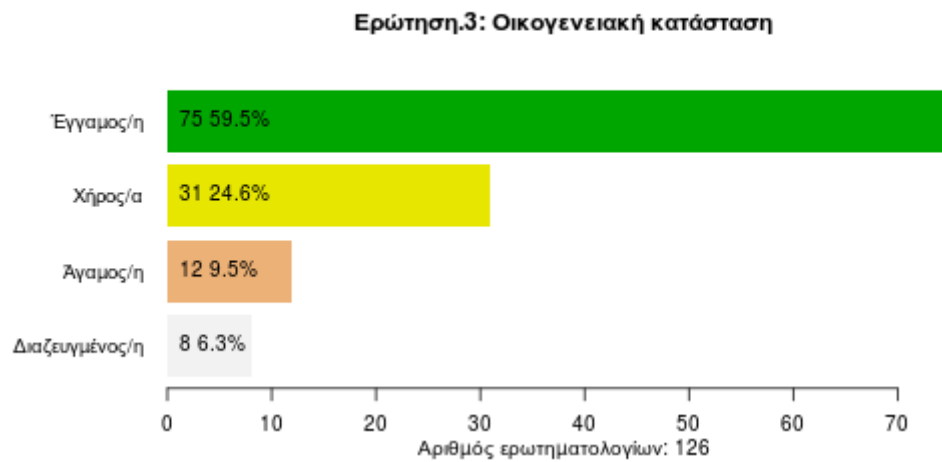
Γυναίκα (55 - 43.7%)
 Αριθμός ερωτηματολογίων: 126

Εικόνα 77: Ερώτηση 1: Φύλο

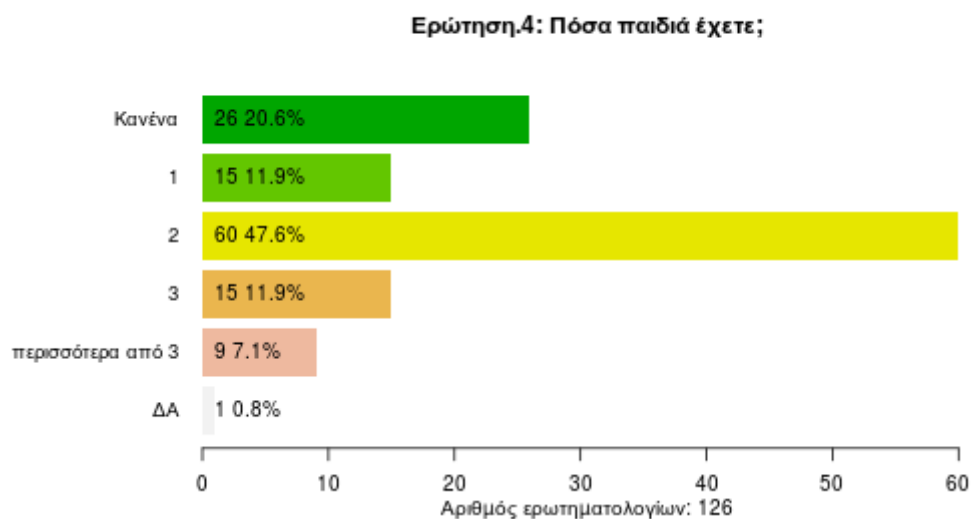
Ερώτηση.2: Ηλικία
 Δεν απάντησαν: 4 Μέσος όρος: 75.6

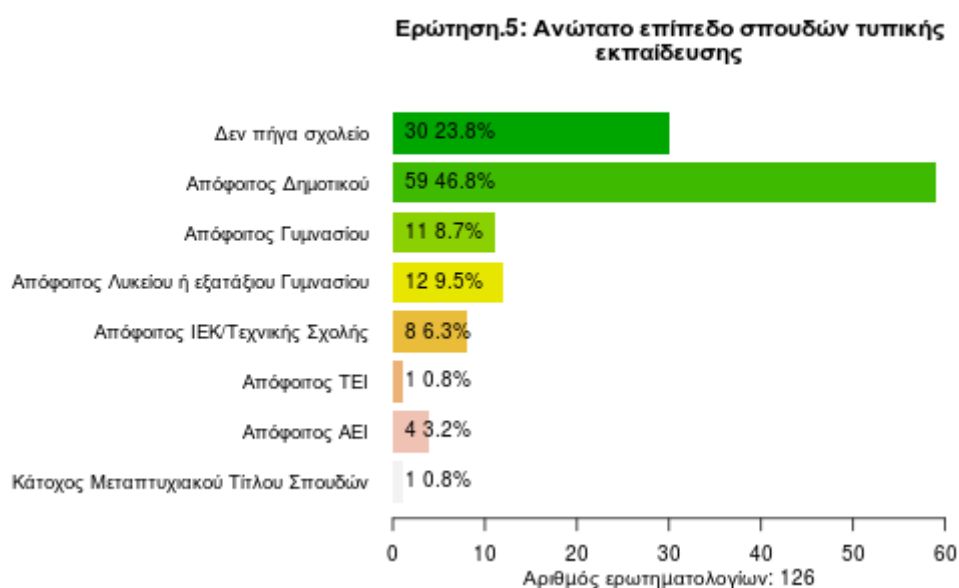
Εικόνα 78: Ερώτηση 2: Ηλικία

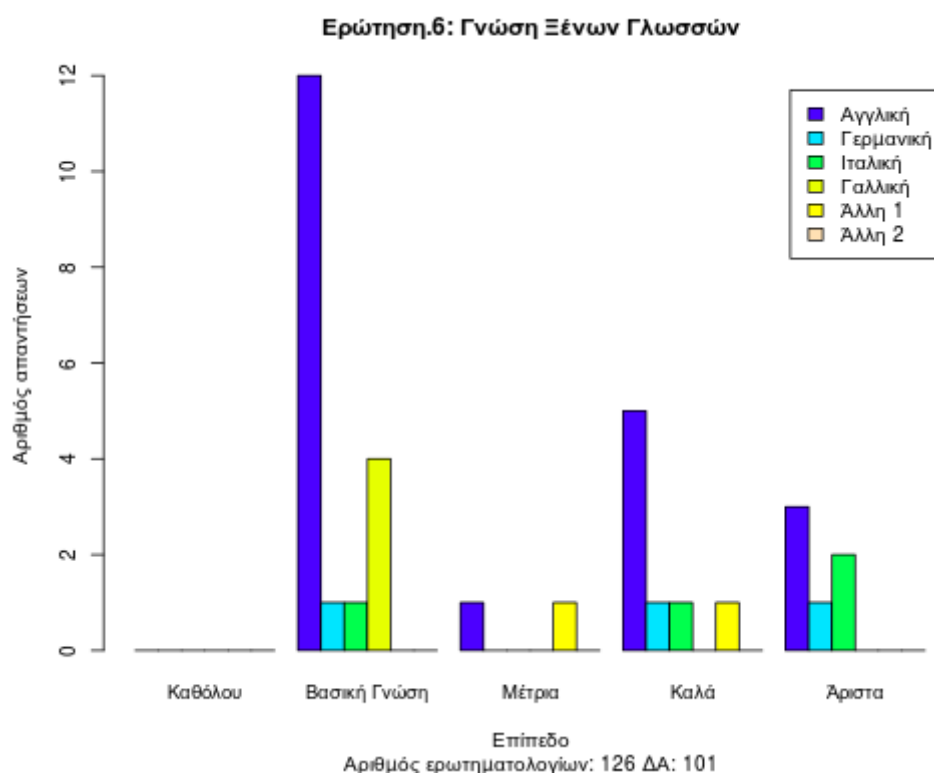
Εικόνα 79: Ερώτηση 3: Οικογενειακή κατάσταση

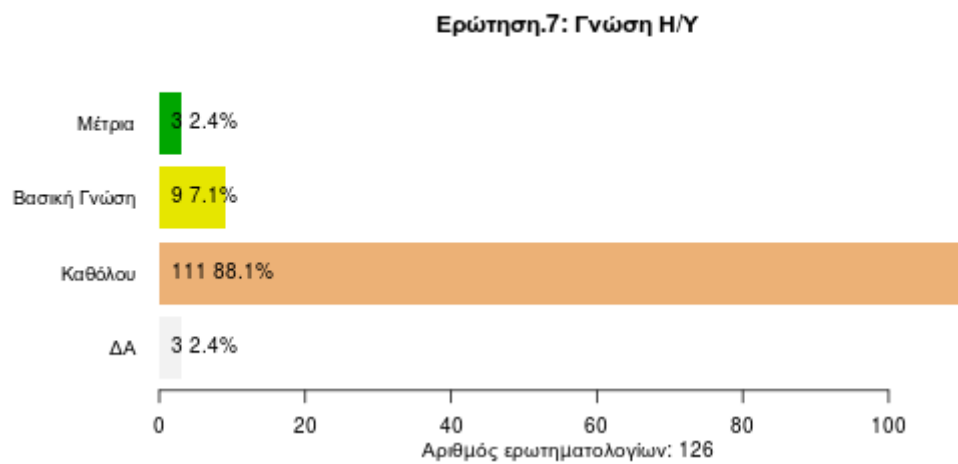
Εικόνα 80: Ερώτηση 4: Αριθμός παιδιών

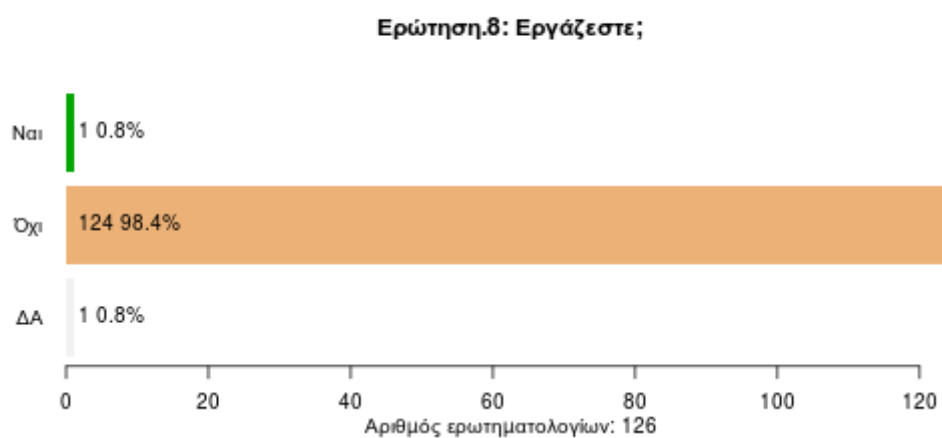
Εικόνα 81: Ερώτηση 5: Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης

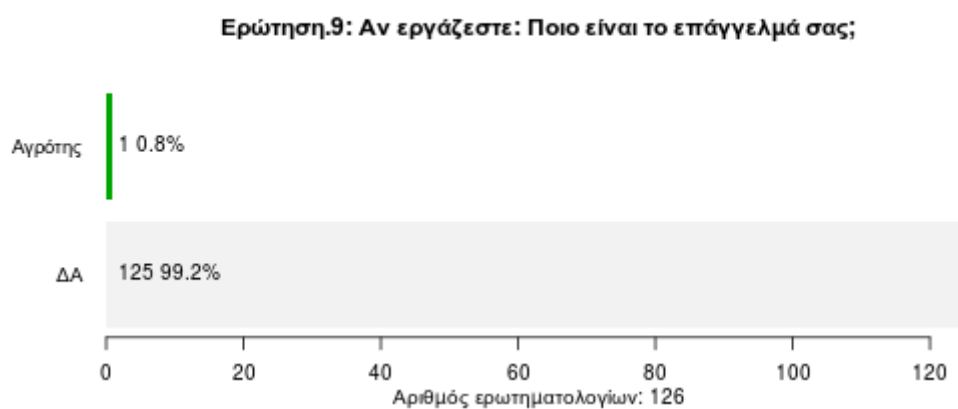
Εικόνα 82: Ερώτηση 6: Γνώση Ξένων Γλωσσών

Εικόνα 83: Ερώτηση 7: Γνώση Η/Υ

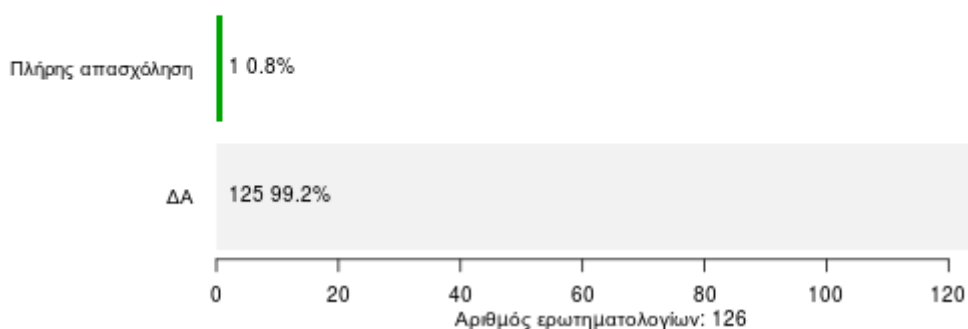

Εικόνα 84: Ερώτηση 8: Επαγγελματική Κατάσταση

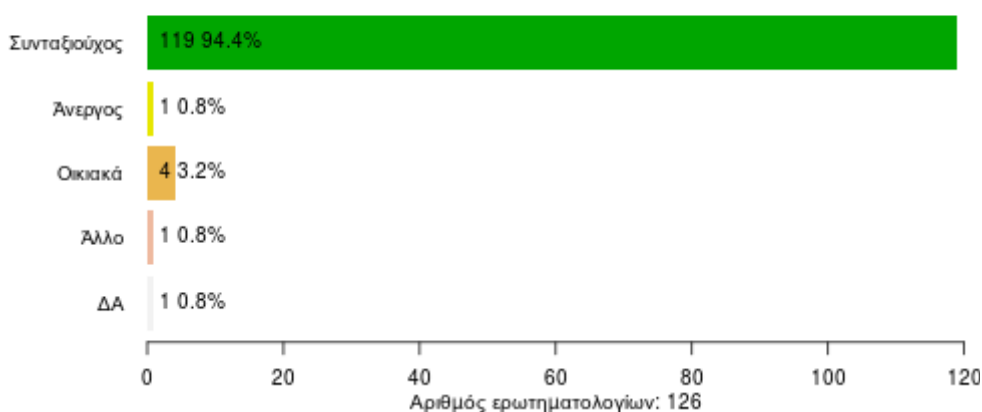
Εικόνα 85: Ερώτηση 9: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;

Ερώτηση.10: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;

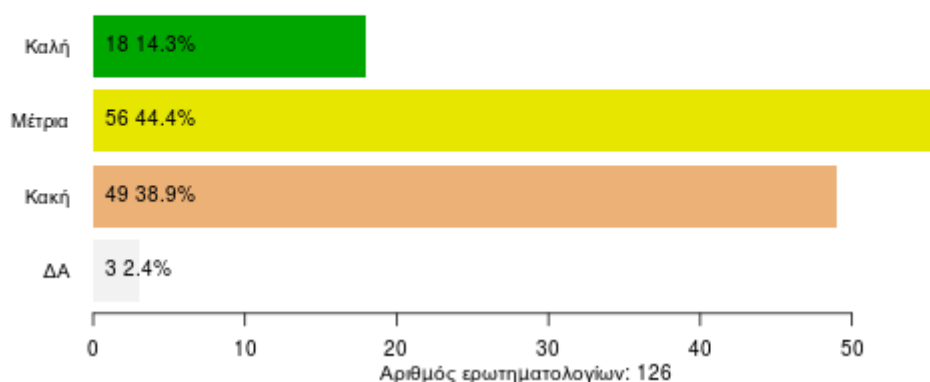
Εικόνα 86: Ερώτηση 10: Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;

Ερώτηση.11: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;

Εικόνα 87: Ερώτηση 11: Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;

Ερώτηση.12: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;

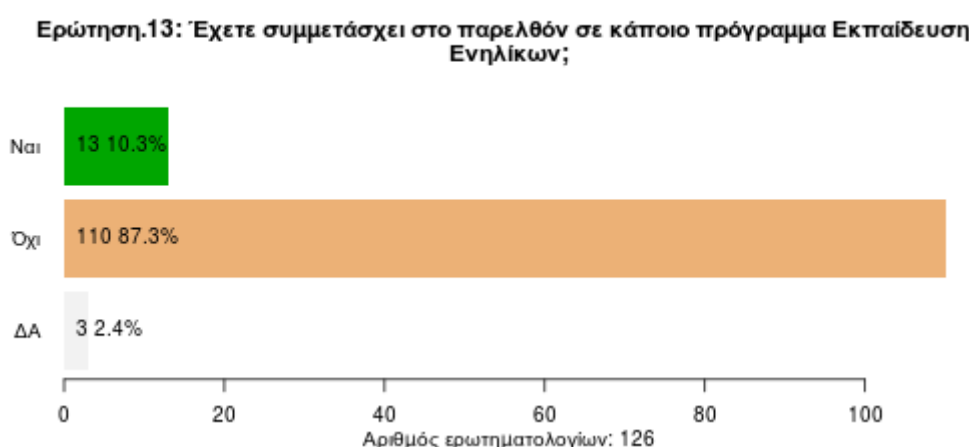
Εικόνα 88: Ερώτηση 12: Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;

7.2.3.2 Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

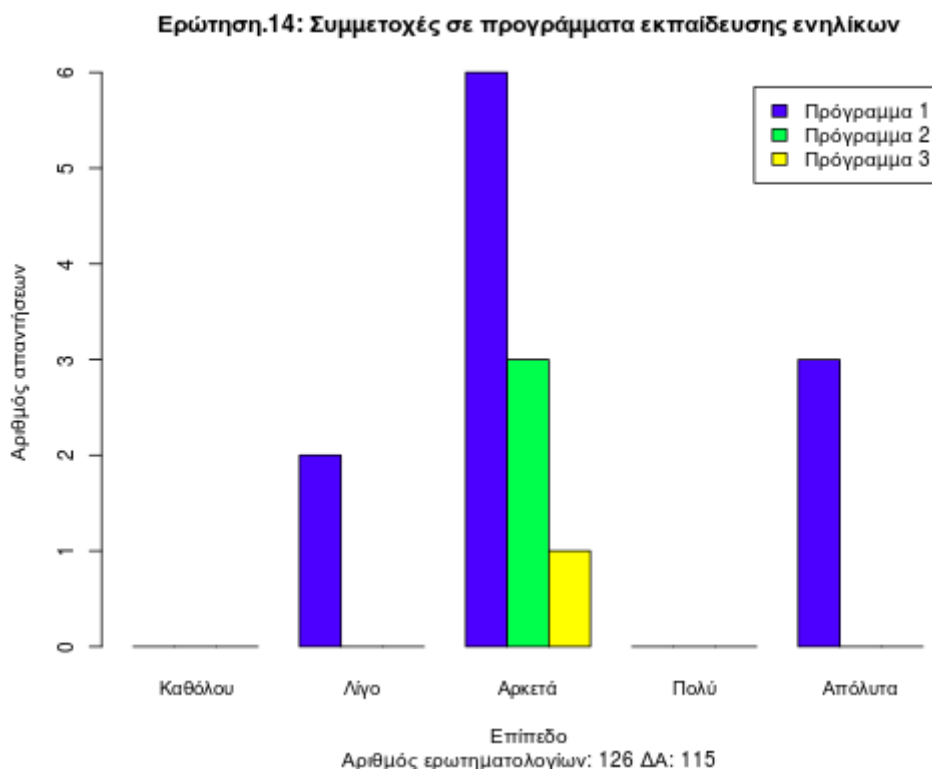
Ένα πολύ μικρό ποσοστό (10,3%) δήλωσε πως έχει συμμετάσχει στο παρελθόν σε πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων (γράφημα 89). Στην εικόνα 90 βλέπουμε πως οι περισσότεροι από αυτούς έμειναν αρκετά ικανοποιημένοι από τα προγράμματα που συμμετείχαν.

Στην ερώτηση για τους λόγους συμμετοχής (εικόνα 91), οι κυριότεροι είναι το προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα) και η επαγγελματική επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων).

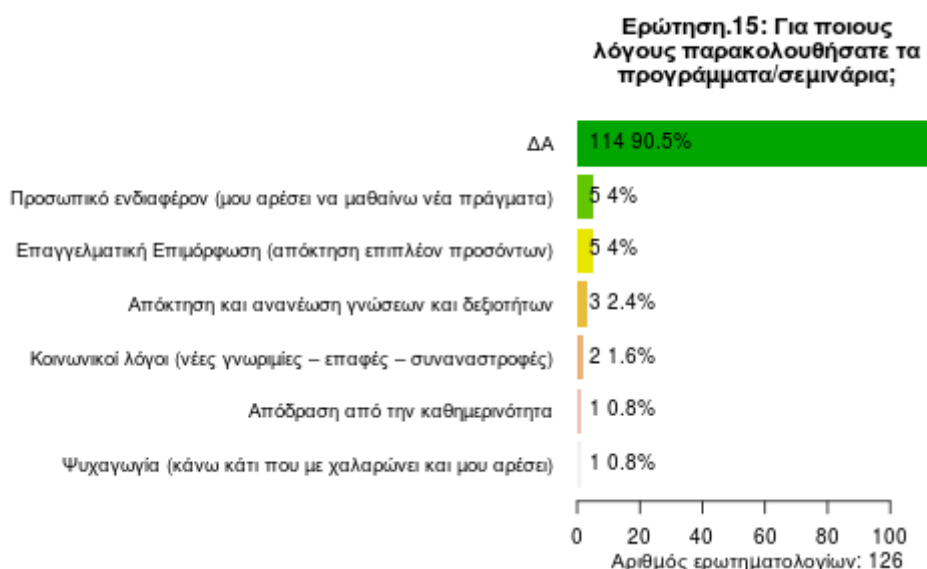
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων τρίτης ηλικίας στις ερωτήσεις για την εμπειρία και τη συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων:

Εικόνα 89: Ερώτηση 13: Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;

Εικόνα 90: Ερώτηση 14: Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων

Εικόνα 91: Ερώτηση 15: Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;

7.2.3.3 Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

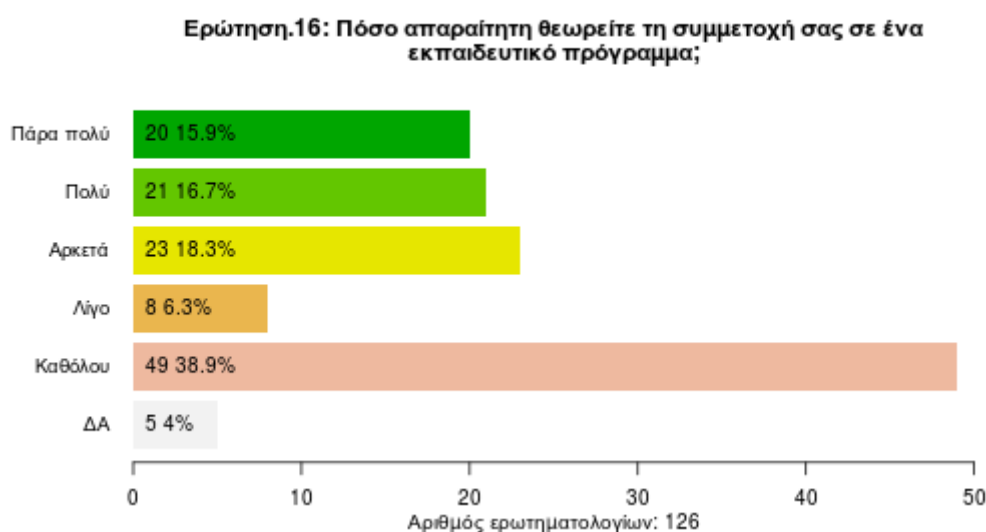
Το 38,9% των ατόμων τρίτης ηλικίας δε θεωρούν απαραίτητη τη συμμετοχή τους

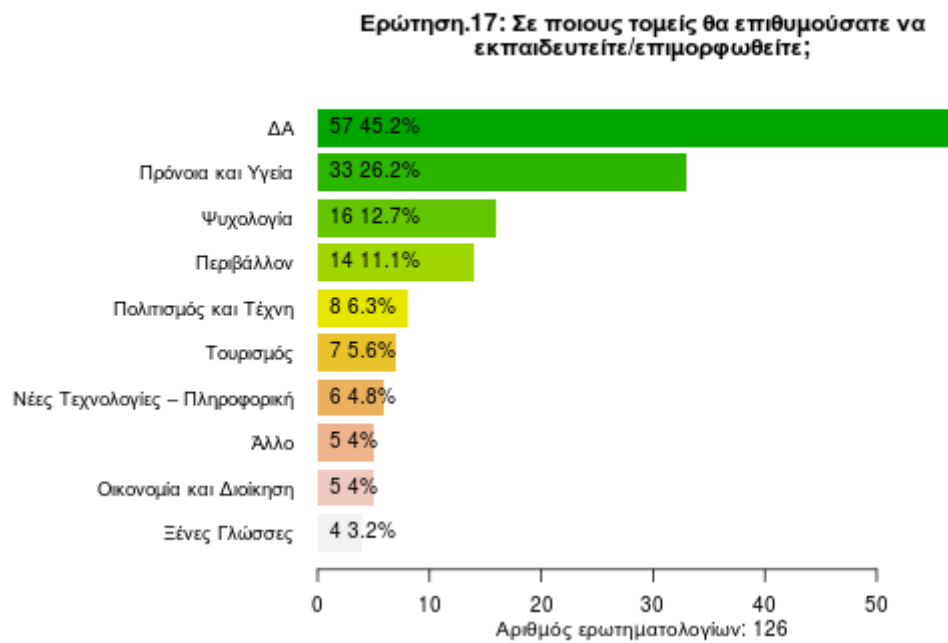
σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, όμως οι μισοί (50,9%) θεωρούν πως είναι τουλάχιστον αρκετά απαραίτητο (γράφημα 92). Ένας στους τέσσερις επιθυμεί εκπαίδευση στον τομέα της υγείας/πρόνοιας, με τον τομέα της ψυχολογίας να ακολουθεί με 12,7% (εικόνα 93).

Οι κυρίαρχες δραστηριότητες για τη συμμετοχή σε οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων είναι το πρόγραμμα περιπάτου (επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους, κτλ), οι ασκήσεις μνήμης/προσοχής, το πρόγραμμα χορού, το πρόγραμμα φιλαναγνωσίας και το πρόγραμμα διαχείρισης άγχους. Αυτές οι δραστηριότητες λαμβάνουν ποσοστό πάνω από 25%, ενώ 15-25% λαμβάνει ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών δραστηριοτήτων (εικόνα 94), αντικατοπτρίζοντας τα ετερόκλητα και διαφορετικά ενδιαφέροντα και χόμπι των ατόμων τρίτης ηλικίας.

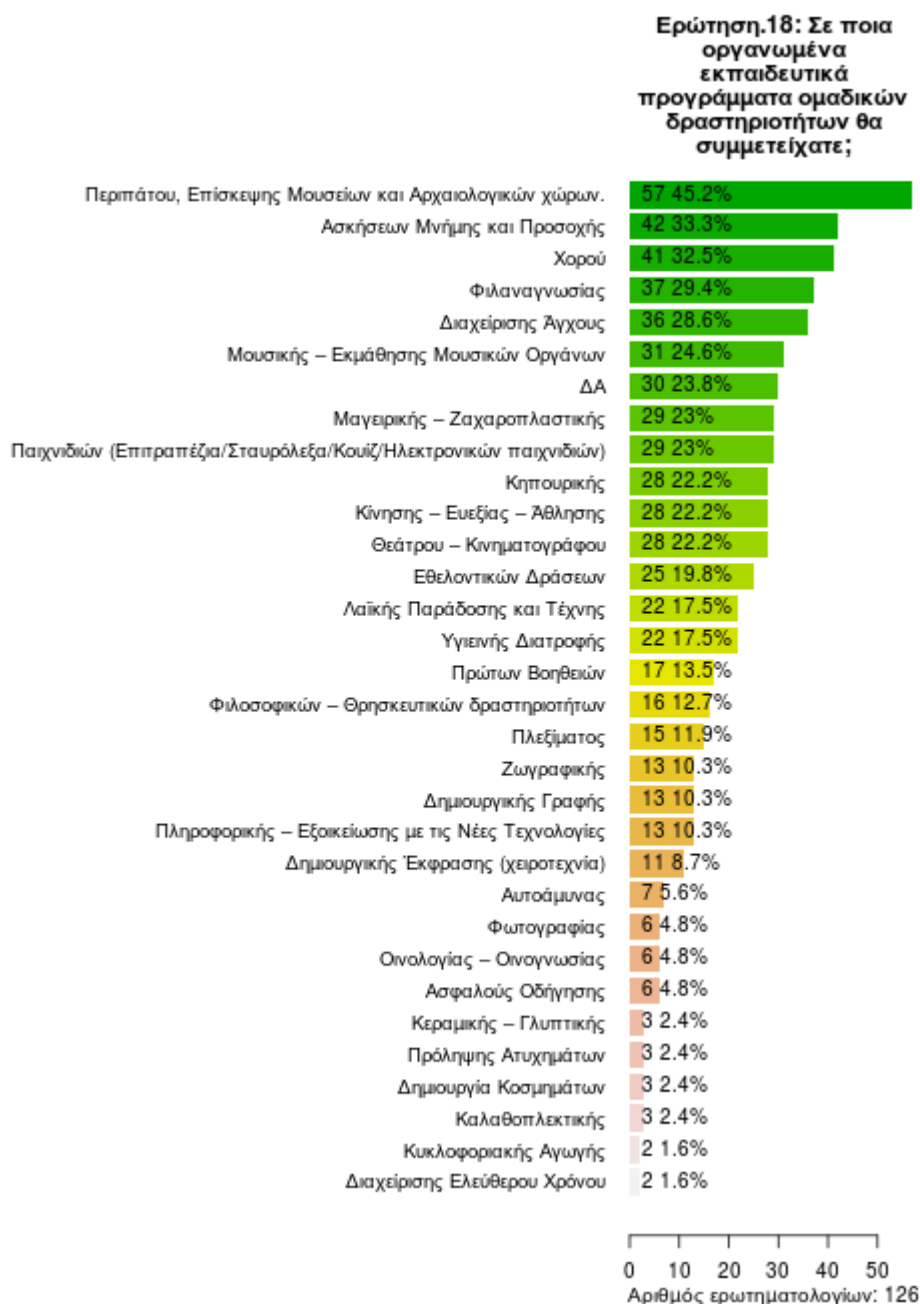
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων τρίτης ηλικίας στις ερωτήσεις για την ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών:

Εικόνα 92: Ερώτηση 16: Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 93: Ερώτηση 17: Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε / επιμορφωθείτε;

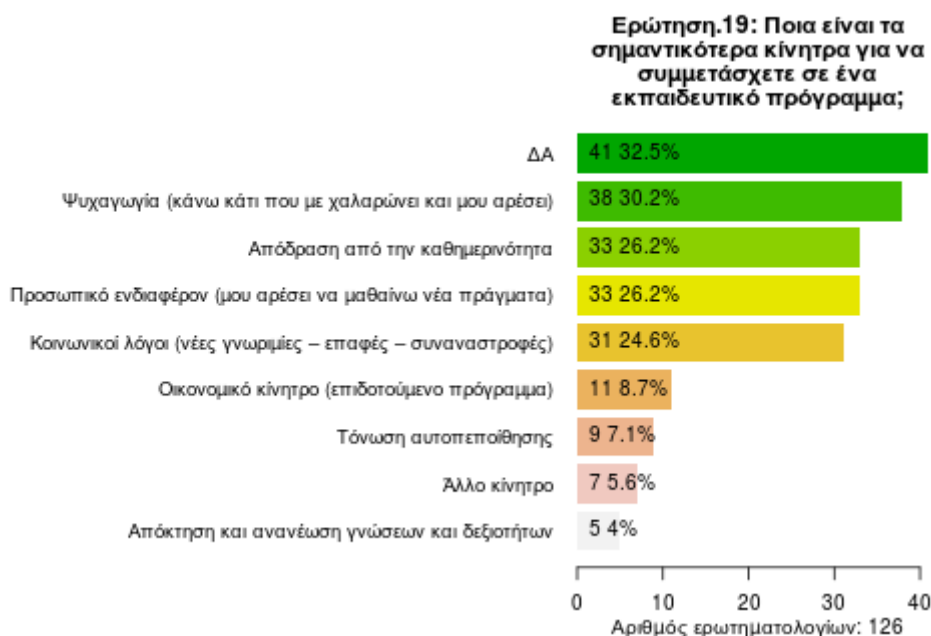
Εικόνα 94: Ερώτηση 18: Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε;

7.2.3.4 Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

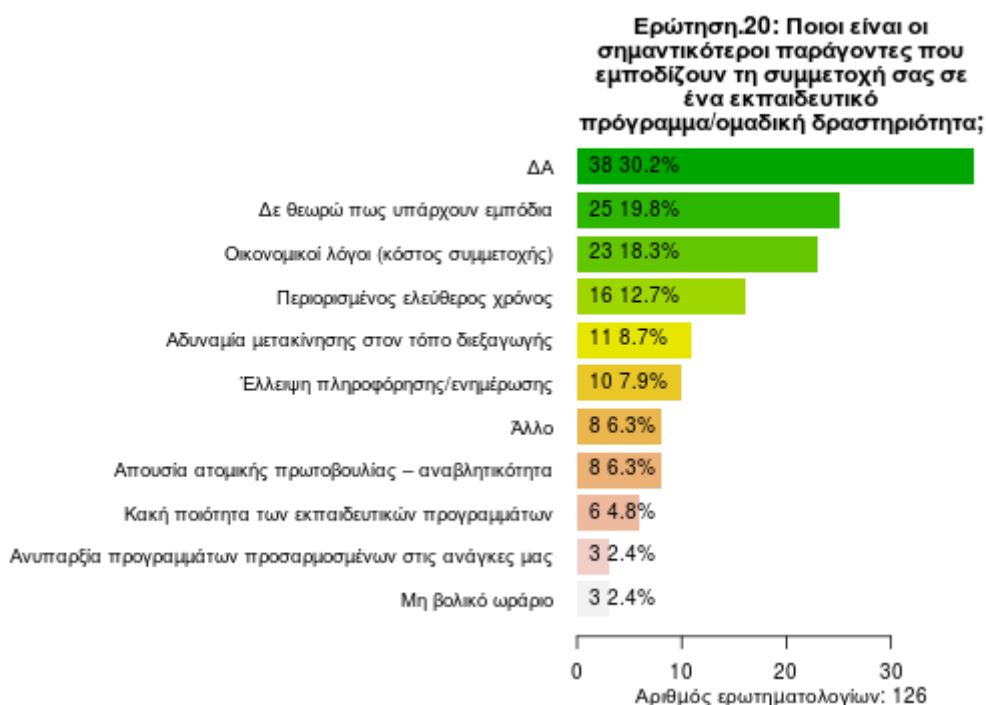
Στο διάγραμμα 95 βλέπουμε πως τα σημαντικότερα κίνητρα συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα για τους συμμετέχοντες στην έρευνά μας είναι η ψυχαγωγία, η απόδραση από την πραγματικότητα, το προσωπικό ενδιαφέρον για τη γνώση και οι κοινωνικοί λόγοι. Στην ερώτηση για τους σημαντικότερους παράγοντες

που παρεμποδίζουν τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα, σχεδόν ένας στους πέντε θεωρεί πως δεν υπάρχουν εμπόδια, ενώ τα μεγαλύτερα εμπόδια θεωρούνται οι οικονομικοί λόγοι και ο περιορισμένος ελεύθερος χρόνος, τυπικά λόγω φροντίδας στενών οικογενειακών προσώπων (γράφημα 96).

Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων τρίτης ηλικίας στις ερωτήσεις για τα κίνητρα και τα εμπόδια συμμετοχής:

Εικόνα 95: Ερώτηση 19: Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 96: Ερώτηση 20: Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;

7.2.3.5 Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων

Όσον αφορά τα χρονικά χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (38,1%) δεν έχει πρόβλημα με οποιαδήποτε συνολική διάρκεια (εικόνα 97), αλλά στην ερώτηση για τις ώρες που θα διέθετε εβδομαδιαία για την εκπαίδευση είναι φανερό πως οι περισσότεροι επιθυμούν να αφιερώνουν λιγότερες από 4 ώρες την εβδομάδα (γράφημα 98). Σε αντίθεση με τις άλλες δύο ομάδες-στόχους, ιδανικότερη περίοδος υλοποίησης εκπαιδευτικού προγράμματος θεωρείται το φθινόπωρο, με την Άνοιξη και το Χειμώνα να ακολουθούν με παρόμοια ποσοστά (διάγραμμα 99).

Είναι ξεκάθαρο πως τα άτομα τρίτης ηλικίας προτιμούν μία ίση αναλογία θεωρίας και πρακτικής εξάσκησης (εικόνα 100) και τον παραδοσιακό, πρόσωπο με πρόσωπο τρόπο διδασκαλίας, (γράφημα 101). Επίσης φαίνεται πως εμπιστεύονται το ίδιο τους δημόσιους και τους ιδιωτικούς φορείς για το σχεδιασμό, την οργάνωση και την υλοποίηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος (διάγραμμα 102).

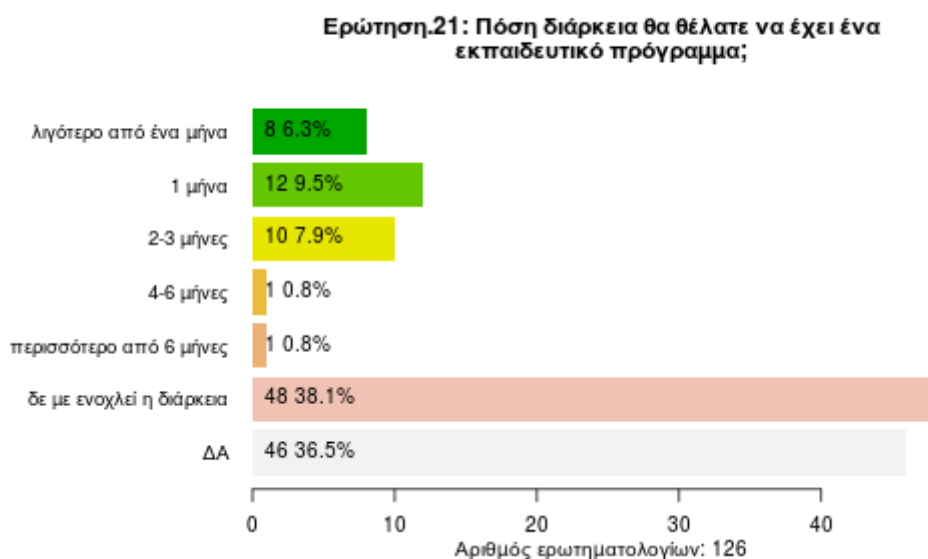
Στο γράφημα 103 μπορούμε να παρατηρήσουμε πως το βασικότερο

χαρακτηριστικό που αναζητούν τα άτομα τρίτης ηλικίας στους εκπαιδευτές αποτελεί το να είναι φιλικοί και επικοινωνιακοί (45,2%), με μακρινό δεύτερο επιθυμητό χαρακτηριστικό να είναι η καλή γνώση του αντικειμένου (23,8%).

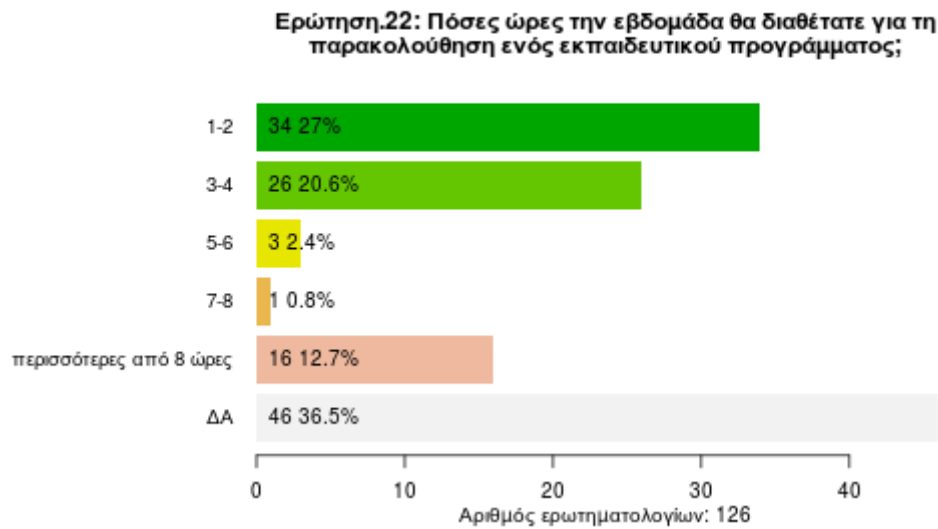
Οι περισσότεροι θα προτιμούσαν να υλοποιούνται τα εκπαιδευτικά προγράμματα στον χώρο τους, εν προκειμένω στον χώρο των Κ.Α.Π.Η και στους οίκους ευγηρίας (εικόνα 104), και δε θα είχαν πρόβλημα να συμμετέχουν εκπαιδευόμενοι νεότερων ηλικιακών ομάδων (διάγραμμα 105). Το 44,4% δηλώνει διατεθειμένο να αναλάβει το ρόλο του εκπαιδευτή σε κάποιο πρόγραμμα σχετικό με τις δεξιότητές του (γράφημα 106).

Στην ελεύθερη ερώτηση για θέματα προγραμμάτων/σεμιναρίων έκαναν τις προτάσεις τους οι 67 από τους 126. Ομαδοποιώντας τις απαντήσεις, καταλήγουμε πως οι δημοφιλέστεροι τομείς είναι η υγεία/πρόνοια, η ψυχολογία, τα θέματα συμπεριφοράς και η κίνηση (αθλητισμός – χορός). Επίσης, αρκετές απαντήσεις συγκεντρώνουν τα χόμπι της μαγειρικής και της ζωγραφικής.

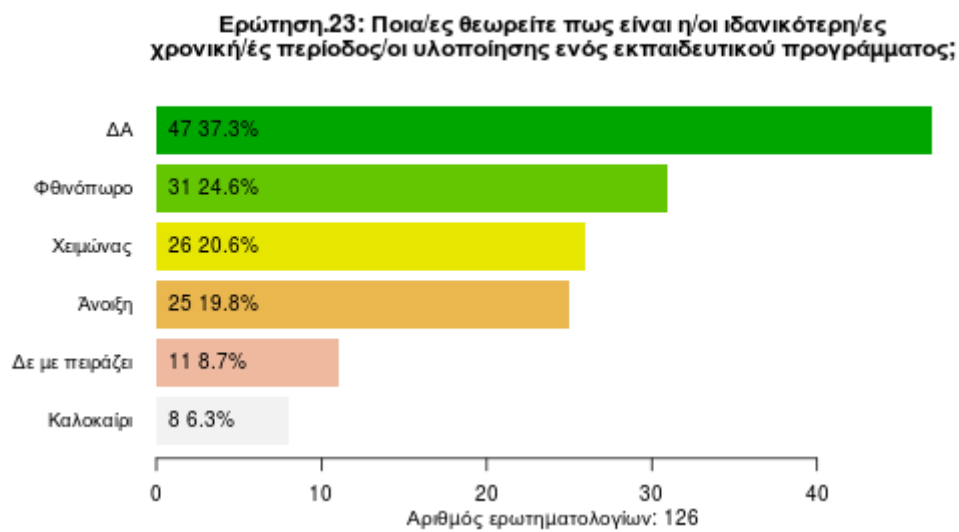
Ακολουθούν τα γραφήματα με τις απαντήσεις των ατόμων τρίτης ηλικίας στις ερωτήσεις για την ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων:

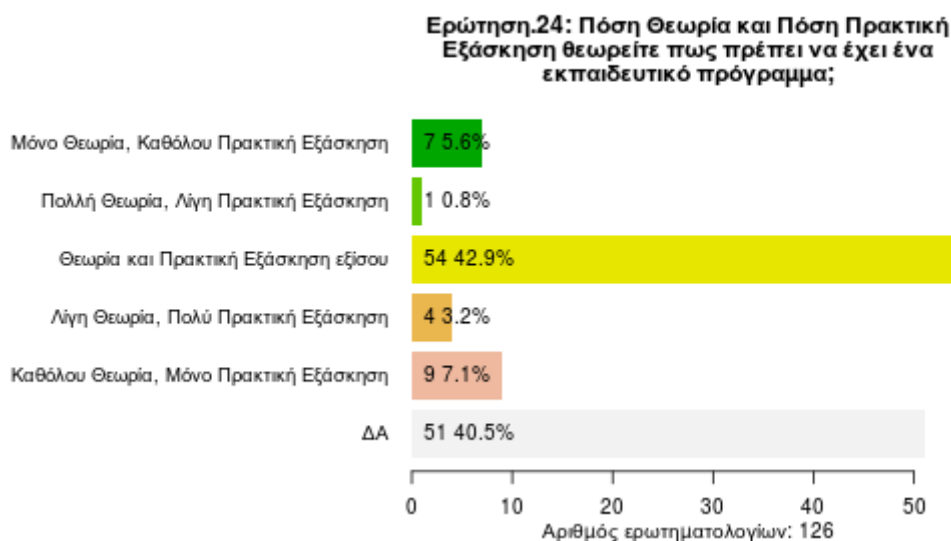
Εικόνα 97: Ερώτηση 21: Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

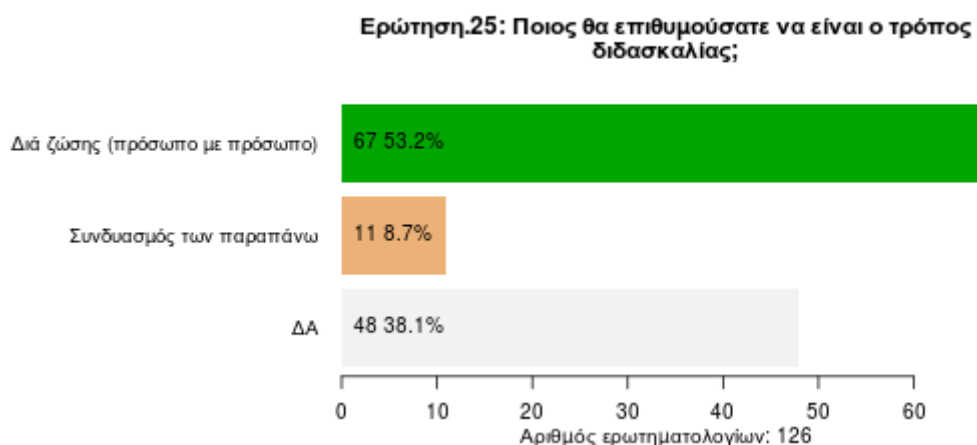
Εικόνα 98: Ερώτηση 22: Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

Εικόνα 99: Ερώτηση 23: Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;

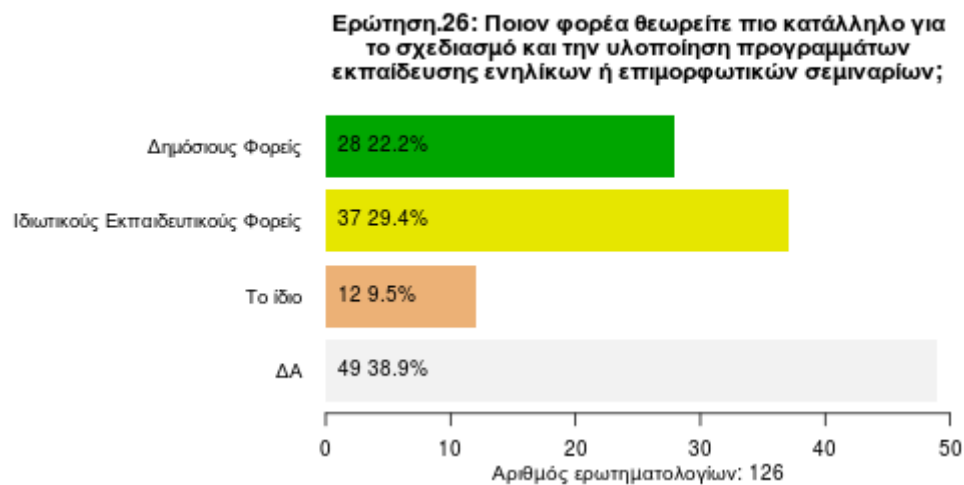

Εικόνα 100: Ερώτηση 24: Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

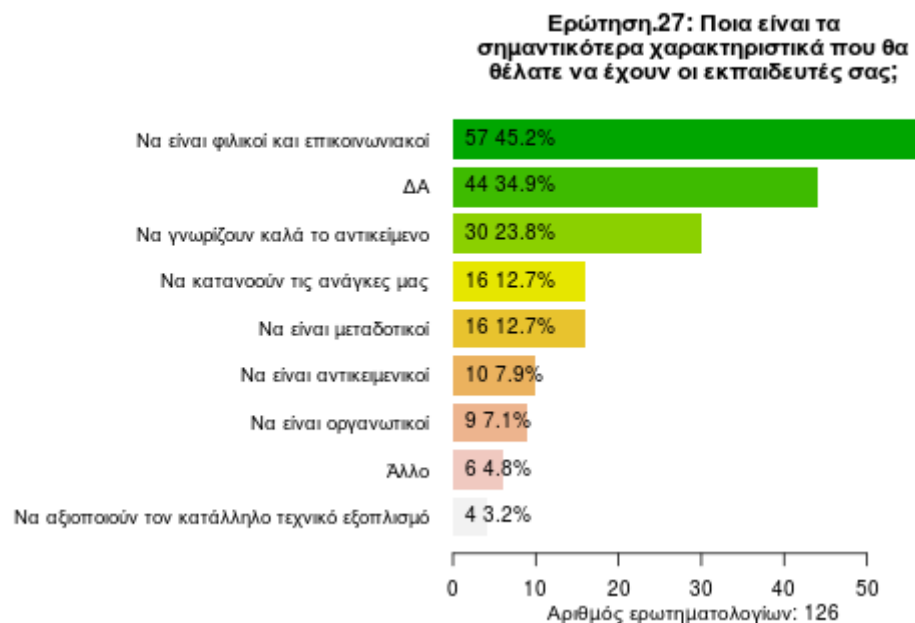

Εικόνα 101: Ερώτηση 25: Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;

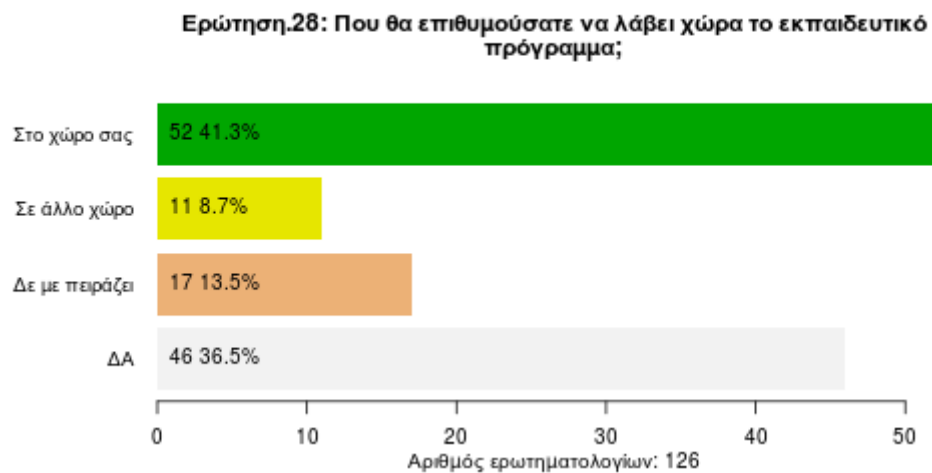

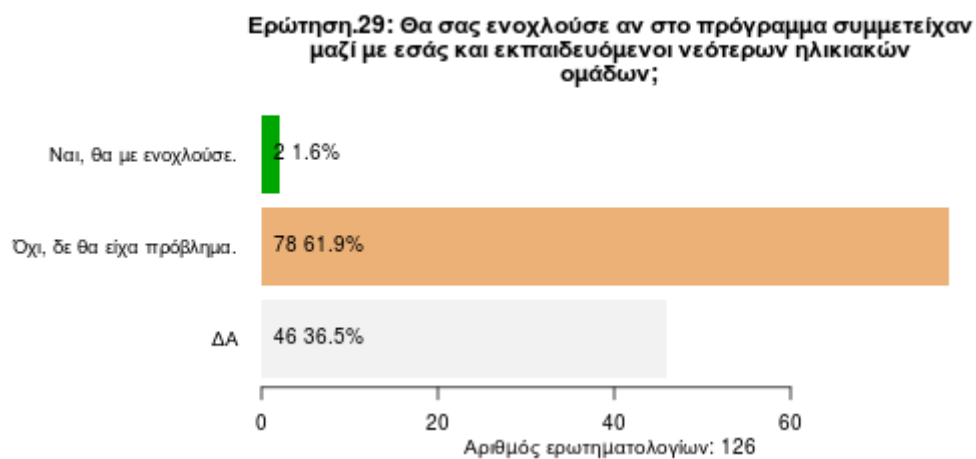
Εικόνα 102: Ερώτηση 26: Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;

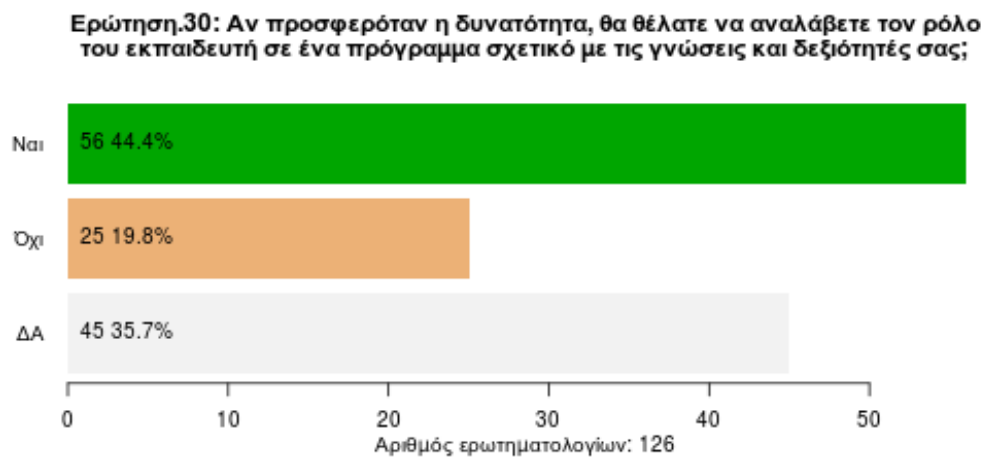
Εικόνα 103: Ερώτηση 27: Ποια είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;

Εικόνα 104: Ερώτηση 28: Που θα επιθυμούσατε να λάβει χώρα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα;

Εικόνα 105: Ερώτηση 29: Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι νεότερων ηλικιακών ομάδων;

Εικόνα 106: Ερώτηση 30: Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;

Κεφάλαιο 8: Συμπεράσματα

8.1 Κοινές ανάγκες

Η έρευνα ανέδειξε αρκετά κοινά σημεία μεταξύ των ατόμων των υπό εξέταση ομάδων-στόχου που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο. Έτσι, πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των ιδιαίτερων εκπαιδευτικών αναγκών και χαρακτηριστικών της κάθε ομάδας, θα παρουσιάσουμε τις ομοιότητες που παρουσιάζουν.

Σε σχέση με τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης παρατηρούμε πως όλες οι ομάδες που μελετήσαμε καταδεικνύουν την δια ζώσης, άμεση διδασκαλία ως τον πιο επιθυμητό τρόπο διδασκαλίας, επιδεικνύοντας κατ'επέκταση επιφυλακτικότητα απέναντι στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Επίσης και οι τρεις ομάδες δηλώνουν με συντριπτικά ποσοστά πως δεν έχουν πρόβλημα να συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά προγράμματα και άτομα που δεν ανήκουν στη συγκεκριμένη ΕΚΟ. Σίγουρα θα πρέπει να μελετηθούν τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα μίας μικτής σύστασης εκπαιδευομένων. Και οι τρεις ομάδες δηλώνουν σε μεγάλα ποσοστά πρόθυμες να αναλάβουν το ρόλο του εκπαιδευτή, δείχνοντας υψηλή τάση συμμετοχικότητας.

Όλες οι ομάδες επιθυμούν μια ισορροπία ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική άσκηση, με εξαίρεση τα άτομα με προβλήματα ακοής, που δείχνουν μια μεγαλύτερη έφεση προς την πρακτική άσκηση. Άλλο ένα σημείο που διαφοροποιούνται οι κωφοί είναι η μεγαλύτερη εμπιστοσύνη που δείχνουν προς τους δημόσιους φορείς για το σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ενώ οι άλλες δύο ομάδες έχουν ισορροπημένες απόψεις ανάμεσα στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.

Όσον αφορά το χρονικό πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, και στις τρεις ομάδες κυριαρχεί η άποψη πως δεν τους ενοχλεί η συνολική διάρκεια των προγραμμάτων, οι εβδομαδιαίες ώρες πρέπει να είναι 1-4 και πως η ιδανικότερη περίοδος είναι ο Χειμώνας. Μόνο στην εποχή διαφοροποιείται η τρίτη ηλικία, που προτιμά το Φθινόπωρο και με μικρή διαφορά ακολουθεί ο Χειμώνας.

Άλλο ένα κοινό σημείο των ατόμων με προβλήματα όρασης και των ατόμων με προβλήματα ακοής είναι πως ο πιο επιθυμητός εκπαιδευτικός τομέας είναι οι νέες τεχνολογίες, αναδεικνύοντας έτσι το καταλυτικό ρόλο που έχουν στη ζωή των παραπάνω ομάδων οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και οι ψηφιακές δεξιότητες ενώ η τρίτη ηλικία τοποθετεί στην πρώτη θέση τον τομέα της υγείας/πρόνοιας.

Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε πως και τα τρία δείγματα έχουν πολύ μικρά ποσοστά συμμετοχής σε πρότερα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτό δείχνει από τη μία πως η εκπαίδευση ενηλίκων δεν έχει ακόμα διεισδύσει ικανοποιητικά, αλλά η θετική πλευρά είναι πως τα μέλη των ομάδων-στόχου δεν έχουν διαμορφώσει ακόμα προσωπική στάση απέναντι στα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Έτσι οι στάσεις και οι απόψεις που καταγράφει η έρευνα αυτή είναι καθαρές και χωρίς επηρεασμούς από πρότερες εμπειρίες. Οι φορείς υλοποίησης των προγραμμάτων θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί και να χρησιμοποιήσουν όλα τα στοιχεία που έχουν στη διάθεσή τους για να προσφέρουν προγράμματα εκπαίδευσης που θα προκαλέσουν θετική αντίδραση στον πληθυσμό των τριών ΕΚΟ, η οποία θα οδηγήσει στην μέγιστη δυνατή υιοθέτηση και αποδοχή της εκπαίδευσης ενηλίκων μελών ΕΚΟ.

8.2 Άτομα με προβλήματα στην όραση

Όπως μπορούμε να δούμε στην παράγραφο 7.2.1.4, το βασικότερο κίνητρο των ατόμων με προβλήματα στην όραση φαίνεται πως είναι η αναζήτηση νέων κοινωνικών επαφών και γνωριμιών και η διεύρυνση του κοινωνικού τους δικτύου. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την ανάπτυξη μελλοντικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αφορούν ενήλικα μέλη της συγκεκριμένης ΕΚΟ. Αυτή είναι μία ανάγκη που μπορεί να καλυφθεί ανεξάρτητα από το γνωστικό αντικείμενο του κάθε προγράμματος, μόνο που θα πρέπει κατά το σχεδιασμό της υλοποίησης του προγράμματος να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες που να διευκολύνουν την επαφή και τη γνωριμία μεταξύ των εκπαιδευομένων, και κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος.

Το προσωπικό ενδιαφέρον για τη γνώση, καθώς και η απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων, είναι οι δημοφιλέστερες από τις υπόλοιπες επιλογές (§7.2.1.4). Αυτό

δείχνει πως τα άτομα με προβλήματα όρασης διακατέχονται από τη χαρά της γνώσης και της δημιουργίας και εκτιμούν τη μάθηση. Το γεγονός αυτό το υπογραμμίζουν και οι απαντήσεις σε σχέση με το πόσο σημαντική θεωρούν τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα, όπου ένας στους τρεις τη θεωρεί εξαιρετικά σημαντική (§7.2.1.3). Στο ίδιο μοτίβο κινούνται και οι επιλογές για τα επιθυμητά χαρακτηριστικά των εκπαιδευτών, όπου το κορυφαίο χαρακτηριστικό είναι η “γνώση του αντικειμένου” σε αυτά (το συμπεριέλαβαν τέσσερις στους πέντε – §7.2.1.5).

Τα κίνητρα εξωτερικού τύπου (η οικονομική ενίσχυση και η επαγγελματική κατάρτιση) έχουν χαμηλά ποσοστά, ένα αποτέλεσμα που συνάδει με το γεγονός πως η οικονομική και επαγγελματική κατάσταση του δείγματος φαίνεται να είναι ικανοποιητική: μόνο το 7,7% δήλωσε ότι είναι άνεργοι και οι μισοί δήλωσαν πως η επαγγελματική τους κατάσταση είναι καλή (§7.2.1.1). Φαίνεται πως η πλειονότητα των ατόμων με προβλήματα όρασης έχει κατακτήσει το βασικό επίπεδο της πυραμίδας Maslow και πλέον αναζητά να καλύψει ανάγκες των υψηλότερων επιπέδων, όπως οι κοινωνικές και οι γνωστικές.

Στην παράγραφο 7.2.1.4 μπορούμε να παρατηρήσουμε πως τα μεγαλύτερα εμπόδια που νιώθουν πως αντιμετωπίζουν οι συμμετέχοντες είναι καθαρά θεσμικού τύπου (αδυναμία μετακίνησης, ανυπαρξία προσαρμοσμένων προγραμμάτων στις ανάγκες τους και η έλλειψη πληροφόρησης). Οι σχετικοί φορείς θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους το στοιχείο αυτό και να δουλέψουν προς την εξάλειψη των εμποδίων αυτών. Η αντιμετώπιση των εμποδίων του τύπου αυτού απαιτεί οργάνωση και συνεννόηση, αλλά πρέπει σίγουρα να αντιμετωπιστούν και να διευκολυνθεί η πρόσβαση των ατόμων με προβλήματα όρασης σε εκπαιδευτικά προγράμματα για να μεγιστοποιηθούν οι θετικές συνέπειες αυτών.

Τα στοιχεία της έρευνάς μας δείχνουν πως τα άτομα με προβλήματα όρασης επιδεικνύουν αυτοδιάθεση για μάθηση, έχουν κίνητρα που πηγάζουν κυρίως από το εσωτερικό σύστημα αξιών, και σε μεγάλο βαθμό γνωρίζουν τι θέλουν. Τέτοιου είδους χαρακτηριστικά ταιριάζουν με τις αποδοχές της ανδραγωγικής θεωρίας, η οποία διαφαίνεται πως θα έβρισκε εξαιρετική εφαρμογή στην περίπτωση της συγκεκριμένης ΕΚΟ.

8.3 Άτομα με προβλήματα στην ακοή

Κυρίως εσωτερικά φαίνονται να είναι τα κίνητρα και στην περίπτωση των ατόμων με προβλήματα ακοής, καθώς στην παράγραφο 7.2.2.4 διαπιστώνουμε πως πάνω από τους μισούς δήλωσαν πως τους αρέσει να μαθαίνουν νέα πράγματα (προσωπικό ενδιαφέρον), ενώ είναι μοιρασμένοι ως προς την αναγκαιότητα της συμμετοχής τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα (§7.2.2.3).

Αρκετοί δε θεωρούν πως υπάρχουν εμπόδια, ενώ ίδιος αριθμός δηλώνει πως το βασικότερο πρόβλημα είναι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου (§7.2.2.4). Φαίνεται πως τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα άτομα με προβλήματα στην ακοή είναι περισσότερο καταστασιακής φύσης, αφού εξαρτώνται περισσότερο από την προσωπική ζωή του κάθε ατόμου και όχι από εξωγενείς, θεσμικούς παράγοντες.

Η νοηματική γλώσσα βρίσκεται σε κεντρική θέση στη σκέψη και τη ζωή των μελών της ομάδας-στόχου, αφού οι περισσότεροι επιθυμούν να συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές ομάδες με σκοπό την εκμάθησή της (§7.2.2.3) ενώ και η χρήση της στη διδασκαλία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων θεωρείται απαραίτητη (§7.2.2.5), αν και όπως είδαμε στην ενότητα 7.2.2.1, δε φαίνεται να είναι σημαντικό εμπόδιο η επικοινωνία με ακούοντες.

Σε συνδυασμό με το γεγονός πως λίγοι χρησιμοποιούν ακουστικό βοήθημα, και ακόμα λιγότεροι κοχλιακό εμφύτευμα (§7.2.2.1), μπορούμε να τολμήσουμε μία γενίκευση: υπάρχει μία γενικότερη τάση στην κοινότητα των Κωφών να διατηρήσουν και να προστατεύσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας τους, της οποίας έναν βασικό πυλώνα αποτελεί η Ελληνική Νοηματική Γλώσσα. Τα μελλοντικά εκπαιδευτικά προγράμματα θα πρέπει να δώσουν στην παράμετρο αυτή μια μεγάλη βαρύτητα και να αξιοποιήσουν σε μεγάλο βαθμό τις έννοιες και τα ευρήματα της πολιτισμικής προσέγγισης (§3.2.3) στις ανάγκες της συγκεκριμένης ΕΚΟ. Σε αυτό σίγουρα βοηθάνε η θεωρία της κοινωνικής αλλαγής του Freire και η συνθετική προσέγγιση του Jarvis, οι οποίες εφιστούν την προσοχή στους εκπαιδευτές έτσι ώστε να προστατεύουν την πολιτισμική ταυτότητα των εκπαιδευομένων, ενώ ταυτόχρονα να τους βοηθούν να αναπτύξουν τον κριτικό στοχασμό. Άλλωστε, και τα ίδια τα άτομα με προβλήματα ακοής δήλωσαν πως οι πιο σημαντικές ιδιότητες που θα πρέπει

να χαρακτηρίζουν τους εκπαιδευτές είναι η κατανόηση των αναγκών, η φιλικότητα και η επικοινωνιακή ικανότητα (§7.2.2.5).

8.4 Άτομα τρίτης ηλικίας

Η ψυχαγωγία, η απόδραση από την καθημερινότητα και οι κοινωνικές σχέσεις αποτελούν τα βασικά εκπαιδευτικά κίνητρα των ατόμων τρίτης ηλικίας (§7.2.3.4). Επίσης, ζητούν από τους εκπαιδευτές να είναι κυρίως φιλικοί και επικοινωνιακοί (§7.2.3.5). Έτσι μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως οι ηλικιωμένοι επιζητούν να γεμίσουν τον ελεύθερο χρόνο τους με δραστηριότητες που θα τους διασκεδάσουν και θα τους φέρουν σε επαφή με άλλους ανθρώπους.

Στην ενότητα 7.2.3.4 διακρίνουμε πως μεγάλο μέρος των ερωτηθέντων δε θεωρεί πως τους εμποδίζει κάτι ως προς τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα, ενώ τα εμπόδια καταστασιακού τύπου φαίνεται να είναι τα σημαντικότερα (οικονομικοί λόγοι και περιορισμένος ελεύθερος χρόνος). Και η μετακίνηση αποτελεί κάποιο θέμα, όπως φαίνεται και από τις απαντήσεις στην ερώτηση για τον προτιμώμενο τόπο διεξαγωγής (§7.2.3.5).

Το μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων που δε θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα και που δε συμπληρώνει τα υπόλοιπα ερωτήματα, μας δείχνει πως μπορεί να βρίσκονται σε λειτουργία και προδιαθετικά εμπόδια (§3.4), που φυσικά η παρούσα έρευνα δε μπορεί να ανιχνεύσει.

Στην παράγραφο 7.2.3.3 προκύπτει πως ο τομέας της υγείας/πρόνοιας και ο τομέας της ψυχολογίας αποτελούν βασικό θέμα και απασχολούν τα άτομα τρίτης ηλικίας. Η ίδια ανάγκη διαφαίνεται και μέσα από την καταγραφή της ερώτησης ανοικτού τύπου (§7.2.3.5). Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός πως σχετικές με τους τομείς αυτούς ομαδικές δραστηριότητες επιλέγονται στις πρώτες θέσεις: οι ασκήσεις μνήμης/προσοχής, το πρόγραμμα διαχείρισης άγχους, οι πρώτες βοήθειες. Το συμπέρασμα αυτό ταιριάζει με τη θέση του Kolb, πως οι εκπαιδευτικές διαδικασίες πρέπει να συγχρονίζονται με τις συνθήκες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευόμενοι (Κόκκος, 2008, σελ. 50-51). Οι ηλικιωμένοι διαθέτουν μια τεράστια συσσώρευση εμπειριών από τη ζωή τους, ενώ ταυτόχρονα

έχουν και τον χρόνο να σκεφτούν, να επεξεργαστούν και να αφομοιώσουν νέες πληροφορίες και γνώσεις, χωρίς να τους πιέζει η καθημερινότητα. Έτσι η προσέγγιση της εμπειρικής μάθησης φαίνεται να είναι η καταλληλότερη στην περίπτωση των ατόμων τρίτης ηλικίας, αρκεί βέβαια τα εφαρμοζόμενα προγράμματα να εμπεριέχουν τις κατάλληλες προσαρμογές στις ανάγκες και ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης ΕΚΟ.

8.5 Δυσκολίες και περιορισμοί της έρευνας

Στην ενότητα αυτή προσπαθούμε να καταγράψουμε τις αδυναμίες της έρευνάς μας, και κατ' επέκταση τους περιορισμούς στην εφαρμογή των συμπερασμάτων και στην υιοθέτηση των αποτελεσμάτων.

Η έρευνα υλοποιήθηκε στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας, με συγκεκριμένους χρονικούς περιορισμούς (όλη η εργασία ολοκληρώθηκε μέσα σε μερικούς μήνες) και από ένα και μοναδικό άτομο. Η διπλωματική εργασία έθεσε ένα εξαιρετικά φιλόδοξο στόχο: τη διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών τριών διαφορετικών ευάλωτων κοινωνικά ομάδων. Ο όγκος της εργασίας που απαιτήθηκε για τη μελέτη του θεωρητικού υπόβαθρου, την ανάπτυξη των τριών ερωτηματολογίων, την επικοινωνία με τους φορείς τριών διαφορετικών ΕΚΟ, τη συλλογή των στοιχείων, την επεξεργασία τους και τη σύνθεση της παρούσας εργασίας-αναφοράς ήταν αρκετά μεγάλος έτσι ώστε να μην επιτρέψει τη σε μεγαλύτερο βάθος ανάλυση των δεδομένων με χρήση στατιστικών μεθόδων έτσι ώστε να εντοπιστούν και άλλες πιθανές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών.

Ο γεωγραφικός, οικονομικός και χρονικός περιορισμός είναι δεδομένος όταν την έρευνα τη διενεργεί ένα άτομο μόνο του, αλλά υπήρχε και το εμπόδιο της πρόσβασης στα μέλη των υπό διερεύνηση ΕΚΟ. Το εμπόδιο αυτό έχει δύο επίπεδα. Στο πρώτο βρίσκονται οι φορείς και οι σχετικές δομές, τους οποίους μπορούμε να διαχωρίσουμε σε τρεις γενικές κατηγορίες: σε αυτούς που είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν και έχουν τα μέσα και την οργάνωση να βοηθήσουν· σε αυτούς που δεν έχουν πρόβλημα να γίνει η έρευνα, αλλά δεν έχουν τη δυνατότητα ή τη θέληση να βοηθήσουν στη διεξαγωγή της· και σε αυτούς που είναι αρνητικοί, τυπικά επειδή δε βρίσκουν νόημα

στο να γίνει άλλη μία έρευνα από μία μεταπτυχιακή φοιτήτρια που δε θα έχει κανένα αντίκτυπο στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μελών του.

Στο επόμενο επίπεδο δυσκολίας τοποθετείται η διαθεσιμότητα, η συμμετοχικότητα και η συνεργασία των ίδιων των ενηλίκων μελών των ΕΚΟ, αρκετά από τα οποία είναι δύσπιστα απέναντι στις έρευνες γενικά, αλλά και στην εκπαίδευση ενηλίκων ειδικότερα.

Τα προβλήματα αυτά οδήγησαν στον περιορισμό κάποιων χαρακτηριστικών του εκάστοτε δείγματος, γεγονός που μειώνει την αντιπροσωπευτικότητά του, και κατά συνέπεια τη βαρύτητα των συμπερασμάτων μας. Συγκεκριμένα:

- Στην περίπτωση των ατόμων με προβλήματα όρασης, διαπιστώνουμε στην ενότητα 7.2.1.1 πως το δείγμα μας είναι αρκετά αντιπροσωπευτικό ως προς τη σύνθεσή του, αλλά το βασικό του πρόβλημα είναι το μικρό του μέγεθος. Άλλο προβληματικό σημείο είναι η υπο-εκπροσώπηση του γυναικείου πληθυσμού.
- Στην περίπτωση των ατόμων με προβλήματα ακοής, το δείγμα μας προέρχεται αποκλειστικά από μία δεξαμενή: από τα Πατρινά μέλη του Σωματείου Κωφών και Βαρηκόων Νοτιοδυτικής Ελλάδος (§6.5.2). Έτσι μπορεί να θεωρηθεί χρήσιμο για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορά τα άτομα με προβλήματα ακοής που ζουν στην περιοχή της Πάτρας, αλλά δύσκολα θα μπορούσαν τα συμπεράσματα αυτά να γενικευτούν περισσότερο.
- Στην περίπτωση της τρίτης ηλικίας, το δείγμα μας έχει ένα ικανοποιητικό μέγεθος, αλλά είναι μονοδιάστατο ως προς το επίπεδο τυπικής εκπαίδευσης (§7.2.3.1). Θεωρούμε πως τα συμπεράσματα είναι αντιπροσωπευτικά και μπορούν να γενικευτούν και σε άλλους πληθυσμούς τρίτης ηλικίας, βάσει δύο προϋποθέσεων: (1) ο πληθυσμός να έχει ανάλογο επίπεδο τυπικής εκπαίδευσης και (2) να διαβιώνει σε αστικό περιβάλλον ανάλογο της πόλης των Πατρών.

Τέλος θα πρέπει να υπογραμμιστεί πως η βασισμένη σε ερωτηματολόγιο έρευνα μπορεί να ανιχνεύσει μόνο συνειδητές και ρητές ανάγκες (§3.1). Είναι πιθανό οι ανάγκες που ανήκουν στις άλλες δύο κατηγορίες (μη ρητές, λανθάνουσες) να έχουν

αρκετά διαφορετικές δομές και χαρακτηριστικά από τις ανάγκες που εντοπίσαμε με την έρευνα αυτή.

8.6 Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση

Το επόμενο βήμα για την έρευνά μας θα μπορούσε να είναι η στατιστική ανάλυση των στοιχείων σε βάθος, έτσι ώστε να αναγνωριστούν πιθανές συσχετίσεις ανάμεσα στις παραμέτρους των δειγμάτων μας. Οι ενδείξεις αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μία διαδικασία βελτιστοποίησης του ερωτηματολογίου, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί σε μία νέα έρευνα μεγαλύτερης κλίμακας, που θα μπορέσει να δώσει περισσότερο ακριβείς εκτιμήσεις για τις ανάγκες των υπό μελέτη ΕΚΟ.

Μία διαφορετικού πεδίου μελέτη θα ήταν ο εντοπισμός των αιτιών που ένα μεγάλο ποσοστό των ατόμων τρίτης ηλικίας (§7.2.3.3) δε θεωρούν καθόλου σημαντική τη συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά προγράμματα. Η μελέτη αυτή σίγουρα θα απαιτούσε τη συνεργασία με τους τομείς της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, αλλά τα αποτελέσματά της θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμα στην προσπάθεια να αυξηθεί η συμμετοχικότητα των ατόμων τρίτης ηλικίας.

Η ίδια συνεργασία με την ψυχολογία και την κοινωνιολογία θα απαιτηθεί για να γίνει προσπάθεια ανίχνευσης των μη ρητών και των λανθανουσών αναγκών (§3.1) των μελών των ΕΚΟ. Η χαρτογράφηση των αναγκών αυτών θα οδηγήσει σε μία σφαιρική γνώση για όλα τα είδη των αναγκών, με αποτέλεσμα να μεγιστοποιηθεί η θετική συμβολή της εκπαίδευσης ενηλίκων μελών των Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων (§4.5).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Jarvis, P. (2007). *Οι θεμελιωτές της εκπαίδευσης ενηλίκων*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα
- Cohen, L. & Manion, L., Morrison, K. (1997). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α., Λιοναράκης, Α. (1998). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Σχέσεις διδασκόντων-διδασκομένων*. Τόμος Β. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Rogers, A. (1999). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*. Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2008). *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Τόμος Α. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Βεργίδης, Δ. (2008). *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Η Εξέλιξη της Εκπαίδευσης Ενηλίκων στην Ελλάδα και η Κοινωνικο-οικονομική Λειτουργία της*. Τόμος Β. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Βεργίδης, Δ. & Καραλής, Α. (2008). *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Σχεδιασμός, Οργάνωση και Αξιολόγηση Προγραμμάτων*. Τόμος Γ. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Κόκκος, Α. & Βαϊκούση Δ. (2008). *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Εκπαιδευτικές Μέθοδοι – Ομάδα Εκπαιδευομένων*. Τόμος Δ. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Κόκκος, Α. & Καραλής Α. (2008). *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Όψεις της Πραγματικότητας. Θεωρητικές και Εμπειρικές Προσεγγίσεις*. Τόμος Δ. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Κόκκος, Α. (2010). *Κριτικός Στοχασμός: Ένα κρίσιμο ζήτημα*, στο Δ. Βεργίδης και Α. Κόκκος (Επιμ.) *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς Προσεγγίσεις και Ελληνικές Διαδρομές*, Αθήνα: Μεταίχμιο: 2010, σ. 65-93
- Παραδοτέα του Προγράμματος Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών Ενηλίκων που έγινε από το ΥΠΕΠΘ το 2008. Ανακτήθηκαν από <http://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2011/05/ekpaideysi-ekpaideytnwn-en%CE%B9likwn-2008.pdf> στις 8/5/2014

- Καραλής, Θ. (2013). *Κίνητρα και εμπόδια για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη διά βίου εκπαίδευση*, Μελέτη της ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ/ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Κόκκος, Α. (2007). *Η εκπαίδευση ενηλίκων ως διακριτό, θεσμικό και επιστημονικό πεδίο*, δημοσιεύτηκε στο Περιοδικό Διά Βίου / Επιστημονική Επιθεώρηση για τη Διά Βίου Μάθηση, τ. 1, 2007, σ. 45-48
- Coombs, P. A., & Ahmed, M. (1974) *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education Can Help*, John Hopkins University Press, Baltimore
- Mezirow, J. (2009). *Μία επισκόπηση της μετασχηματίζουσας μάθησης*, όπως δημοσιεύτηκε στο Illeris, K., (2009) *Σύγχρονες θεωρίες μάθησης*. Εκδόσεις Μεταίχμιο, σελίδες 126-146
- Jarvis, P. (2009). *Μαθαίνοντας τι σημαίνει να είμαι άτομο στην κοινωνία: μαθαίνοντας τον εαυτό μου*, όπως δημοσιεύτηκε στο Illeris, K., (2009) *Σύγχρονες θεωρίες μάθησης*. Εκδόσεις Μεταίχμιο, σελίδες 38-54
- Παπασταμάτης, Αδ. (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες*. Εκδ. Ι. Σιδέρης
- Βεργίδης, Δ. *Σχεδιασμός Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων για Ειδικές Κοινωνικές Ομάδες*. Στα πλαίσια του ολοκληρωμένου προγράμματος εκπαίδευσης στελεχών και εκπαιδευτών “Πλάτων”.
- Βεργίδης, Δ. & Κόκκος, Α. (2009). *Εκπαίδευση Ενηλίκων διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*. Εκδόσεις Μεταίχμιο
- CEDEFOP, *Vocational Training Glossarium*, Θεσσαλονίκη, 1996
- Νόμος 3879/2010
- Νόμος 4019/2011
- Πλατσίδου, Μ. & Γωνίδα, Ελ. (2009). *Θεωρίες κινήτρων στον εργασιακό χώρο*, όπως δημοσιεύτηκε στο Καψάλης, Α. (2005) *Οργάνωση και Διοίκηση Σχολικών Μονάδων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- *Ευρωπαϊκές Στρατηγικές για την Απασχόληση και την Κοινωνική Ενσωμάτωση στο Οδηγός μελέτης (εγχειρίδιο μαθητή)* που αναπτύχθηκε στα πλαίσια του

- προγράμματος Leonardo da Vinci “Δυνατότητα και όχι ανικανότητα στην απασχόληση” (AnDe). Ανακτήθηκε από <http://ande.isma.lv/Gr/10100.htm> στις 10/8/2014
- *Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Ανακτήθηκε από <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> στις 17/8/2014.
  - Γιώφτσος, Γ., Σακελλάρη, Β., Καπρέλη, Ε., Θεοδώρου, Χ., Μπίλλη, Ε., Τρίγκας, Π., Πουλής, Ι. & Στριμπάκος, Ν. (2006). Παραδοτέο για το υποέργο: “Το Φαινόμενο της Πτώσης στους Υγιείς Έλληνες Υπερήλικες: Καταγραφή Σωματομετρικών και Σωματοκινητικών Χαρακτηριστικών με Στόχο την Πρόληψη” του προγράμματος Αρχιμήδης ΙΙ: “*Βιβλιογραφική - Αρθρογραφική Ανασκόπηση*” όπως ανακτήθηκε από <http://www.phys.teilam.gr/arximidis2/> στις 28/7/2014.
  - Trek Consulting, (2012). Παραδοτέο 1.2.1: «*Οδικός Χάρτης της Ενεργού Γήρανσης Στην Ελλάδα 2012 – 2020*» Για Το Έργο: «*Υπηρεσίες Ανάπτυξης Και Εφαρμογής Διαδραστικής Πλατφόρμας Προληπτικής Διαχείρισης του ζητήματος Της Ενεργού Γήρανσης*».
  - Καραλής, Θ., Τσιμπουκλή, Α. & Φίλλιπς, Ν. (2010). Εκπαιδευτικό υλικό για τη 2η Διδακτική Ενότητα του Προγράμματος Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών Ενηλίκων. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
  - Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π. & Βίκη, Α. (2007). *Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός ως γενεσιουργό αίτιο του κοινωνικού αποκλεισμού*. Ανακτήθηκε από [http://epapanis.blogspot.gr/search/label/Εκπαιδευτικός και κοινωνικός αποκλεισμός/](http://epapanis.blogspot.gr/search/label/Εκπαιδευτικός+και+κοινωνικός+αποκλεισμός/) στις 20/7/2014.
  - Ιστοσελίδα Athens Eye Hospital: <http://www.athenseyehospital.gr/gr/1/to-tyflo-paidi-c99.html> ανακτήθηκε στις 22/8/2014.
  - World Health Organization Fact Sheet N°282 “*Visual impairment and blindness*”, ανακτήθηκε <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs282/en/>

στις 28/8/2014.

- Κουρμπέτης, Β., Χατζοπούλου, Μ., Σαβαλίδου, Φλ., Σίμψα, Θ. (2007)
"Διαναπηρικός Οδηγός Επιμόρφωσης: Προσεγγίζοντας την κώφωση."
- Βαρδακαστάνης, Ι., Γούναρη, Ε., Λογαράς, Δ., Μπαρμπαλιά, Ε., Παναγός, Α., Σκορδύλης, Α., Σούλης, Σ., Χατζηπέτρου, Α. & Χριστοφή, Μ. (2008).
Εγχειρίδιο Εκπαιδευομένου: Σχεδιάζοντας πολιτική σε θέματα αναπηρίας.
- Λαμπροπούλου, Β. & Λαλέντη, Άν., (2004). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Προβλήματα Ακοής για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.* Αθήνα.

Παράρτημα

Παρ. Α: Το ερωτηματολόγιο για άτομα με προβλήματα όρασης

Ερωτηματολόγιο διερεύνησης εκπαιδευτικών αναγκών ενηλίκων ατόμων με προβλήματα όρασης.

Το παρόν ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας με τίτλο “*Εκπαίδευση Ενηλίκων Μελών Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων: Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών*” για το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών “Σπουδές στην Εκπαίδευση” της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και εμπιστευτικό και πρόκειται να αξιοποιηθεί αποκλειστικά και μόνο για ερευνητικούς σκοπούς.

Η συμμετοχή σας είναι ιδιαίτερα σημαντική και αναγκαία για την επιτυχή διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών ενηλίκων ατόμων με προβλήματα όρασης.

Σας ευχαριστώ για την πολύτιμη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Βασιλική Αγγελοπούλου

Φιλόλογος

Οδηγίες συμπλήρωσης ερωτηματολογίου

- Τσεκάρετε με **X** το κουτάκι που αντιστοιχεί στην απάντησή σας.
- Αν δεν υπάρχει σχετική οδηγία στην ερώτηση, τότε επιλέγετε μία (1) απάντηση.
- Στις ερωτήσεις όπου υπάρχει η επιλογή “Άλλο”, και καμία από τις υπόλοιπες επιλογές δεν σας καλύπτει, μπορείτε να καταγράψετε τη δική σας απάντηση.
- Αν οποιαδήποτε ερώτηση δε θα επιθυμούσατε να την απαντήσετε, αφήστε την κενή και προχωρήστε στις επόμενες. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η πλήρης συμπλήρωση του ερωτηματολογίου θα είναι ωφέλιμη για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Α. Δημογραφικά Στοιχεία:

Φύλο	
☐	Ανδρας
☐	Γυναίκα
Ηλικία (έτη):	
___	έτη
Οικογενειακή κατάσταση	
☐	Άγαμος/η
☐	Έγγαμος/η

	Διαζευγμένος/η
	Χήρος/α
	Σε διάσταση
	Σε συμβίωση
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πόσα παιδιά έχετε;	
	Κανένα
	1
	2
	3
	περισσότερα από 3
Είσαστε:	
	τυφλός/ή
	άτομο με μερική/μειωμένη όραση
Το πρόβλημα στην όρασή σας:	
	το έχετε εκ γενετής
	παρουσιάστηκε μεταγενέστερα, στην ηλικία των ____ ετών.
Εκπαιδευτικό επίπεδο Σημειώστε το ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης	
	Δεν πήγα σχολείο
	Απόφοιτος Δημοτικού
	Απόφοιτος Γυμνασίου
	Απόφοιτος Λυκείου ή εξατάξιου Γυμνασίου
	Απόφοιτος ΙΕΚ/Τεχνικής Σχολής
	Απόφοιτος ΤΕΙ
	Απόφοιτος ΑΕΙ
	Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών
	Κάτοχος Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Γνώση συστήματος Braille;	
	Ναι
	Όχι
Εκτός από τον ελληνικό κώδικα Braille, ποιους άλλους γνωρίζετε; <i>Μπορείτε να συμπληρώσετε όσες απαντήσεις επιθυμείτε.</i>	

	Αγγλικό				
	Γερμανικό				
	Ιταλικό				
	Γαλλικό				
	Άλλον, παρακαλώ προσδιορίστε				
Γνώση Ξένων Γλωσσών					
<i>Μπορείτε να συμπληρώσετε όλες απαντήσεις επιθυμείτε.</i>					
Γλώσσα	Επίπεδο Γνώσεων				
	Καθόλου	Βασική Γνώση	Μέτρια	Καλά	Άριστα
Αγγλική					
Γερμανική					
Ιταλική					
Γαλλική					
Άλλη:					
Άλλη:					
Γνώση συστήματος Nemeth;					
	Ναι				
	Όχι				
Γνώση Η/Υ					
	Άριστα				
	Καλά				
	Μέτρια				
	Βασική Γνώση				
	Καθόλου				
Επαγγελματική Κατάσταση Εργάζεστε;					
	Ναι				
	Όχι				
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;					
	Δημόσιος Υπάλληλος				
	Ιδιωτικός Υπάλληλος				
	Ελεύθερος Επαγγελματίας – Αυτοαπασχολούμενος				
	Επιχειρηματίας				
	Εισοδηματίας				

	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης:	
	Πλήρης απασχόληση
	Μερική απασχόληση
	Περιστασιακή
Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;	
	Συνταξιούχος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Άνεργος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Οικιακά
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;	
	Καλή
	Μέτρια
	Κακή

Β. Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;						
	Ναι					
	Όχι					
Εάν ναι, παρακαλώ προσδιορίστε:						
Τίτλος	Φορέας υλοποίησης	Πόσο ικανοποιημένοι μέινετε;				
		Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Απόλυτα
Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;						
<i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>						
	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων					
	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)					
	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)					
	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)					

	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)
	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)
	Τόνωση αυτοπεποίθησης
	Απόδραση από την καθημερινότητα
	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε

Γ. Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
☐	Πάρα πολύ
☐	Πολύ
☐	Αρκετά
☐	Λίγο
☐	Καθόλου
Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
☐	Πρόνοια και Υγεία
☐	Οικονομία και Διοίκηση
☐	Νέες Τεχνολογίες – Πληροφορική
☐	Περιβάλλον
☐	Ξένες Γλώσσες
☐	Ψυχολογία
☐	Πολιτισμός και Τέχνη
☐	Τουρισμός
☐	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δέκα (10) απαντήσεις.</i>	
☐	Μουσικής – Εκμάθησης Μουσικών Οργάνων
☐	Κίνησης – Ευεξίας – Άθλησης
☐	Κινητικότητας και Προσανατολισμού
☐	Κεραμικής – Γλυπτικής
☐	Μαγειρικής – Ζαχαροπλαστικής
☐	Πληροφορικής – Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες
☐	Φιλοσοφικών – Θρησκευτικών δραστηριοτήτων

Φιλαναγνωσίας
Θεάτρου
Δημιουργικής Γραφής
Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)
Υγιεινής Διατροφής
Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης
Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής
Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων
Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου
Πλεξίματος
Δημιουργία Κοσμημάτων
Καλαθοπλεκτικής
Κομποδετικής
Πρόληψης Ατυχημάτων
Αυτοάμυνας
Κυκλοφοριακής Αγωγής
Διαχείρισης Άγχους
Πρώτων Βοηθειών
Οινολογίας – Οινογνωσίας
Εκμάθησης συστήματος Braille
Εκμάθησης συστήματος Nemeth
Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα, παρακαλώ προσδιορίστε

Δ. Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
☐	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων
☐	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)
☐	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)
☐	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)
☐	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)
☐	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)
☐	Τόνωση αυτοπεποίθησης

	Απόδραση από την καθημερινότητα
	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε
Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Έλλειψη πληροφόρησης/ενημέρωσης
	Οικονομικοί λόγοι (κόστος συμμετοχής)
	Περιορισμένος ελεύθερος χρόνος
	Αδυναμία μετακίνησης στον τόπο διεξαγωγής
	Κακή ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων
	Μη βολικό ωράριο
	Απουσία ατομικής πρωτοβουλίας – αναβλητικότητα
	Ανυπαρξία προγραμμάτων προσαρμοσμένων στις ανάγκες μας
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
	Δε θεωρώ πως υπάρχουν εμπόδια

Ε. Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (διάρκεια, χρόνος, φορέας, τόπος).

Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	λιγότερο από ένα μήνα
	1 μήνα
	2-3 μήνες
	4-6 μήνες
	περισσότερο από 6 μήνες
	δε με ενοχλεί η διάρκεια
Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;	
	1-2
	3-4
	5-6
	7-8
	περισσότερες από 8 ώρες
Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δύο (2) απαντήσεις.</i>	

	Χειμώνας
	Άνοιξη
	Καλοκαίρι
	Φθινόπωρο
Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Μόνο Θεωρία, Καθόλου Πρακτική Εξάσκηση
	Πολλή Θεωρία, Λίγη Πρακτική Εξάσκηση
	Θεωρία και Πρακτική Εξάσκηση εξίσου
	Λίγη Θεωρία, Πολύ Πρακτική Εξάσκηση
	Καθόλου Θεωρία, Μόνο Πρακτική Εξάσκηση
Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;	
	Εξ αποστάσεως
	Διά ζώσης (πρόσωπο με πρόσωπο)
	Συνδυασμός των παραπάνω
Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;	
	Δημόσιους Φορείς (π.χ. του Υπουργείου Παιδείας ή των Δήμων)
	Ιδιωτικούς Εκπαιδευτικούς Φορείς (π.χ. Ιδιωτικά εκπαιδευτήρια)
Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τρεις (3) απαντήσεις.</i>	
	Να γνωρίζουν καλά το αντικείμενο
	Να είναι μεταδοτικοί
	Να είναι φιλικοί και επικοινωνιακοί
	Να είναι οργανωτικοί
	Να είναι αντικειμενικοί
	Να κατανοούν τις ανάγκες μας
	Να αξιοποιούν τον κατάλληλο τεχνικό εξοπλισμό
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα όρασης;	
	Ναι, δεν θα ήθελα να συμμετέχουν άτομα χωρίς προβλήματα όρασης.
	Όχι, δε θα είχα πρόβλημα να συμμετέχουν άτομα χωρίς προβλήματα όρασης.
Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;	

	Ναι
	Όχι
<p>Εάν σχεδιάζατε εσείς ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης ή ένα σεμινάριο επιμόρφωσης, ποιο θα ήταν το θέμα του προγράμματος/σεμιναρίου;</p>	

Σας ευχαριστώ για τη συμμετοχή και για το χρόνο που διαθέσατε!

Παρ. Β: Το ερωτηματολόγιο για άτομα με προβλήματα ακοής

Ερωτηματολόγιο διερεύνησης εκπαιδευτικών αναγκών ενηλίκων ατόμων με προβλήματα ακοής.

Το παρόν ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας με τίτλο “*Εκπαίδευση Ενηλίκων Μελών Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων: Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών*” για το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών “Σπουδές στην Εκπαίδευση” της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και εμπιστευτικό και πρόκειται να αξιοποιηθεί αποκλειστικά και μόνο για ερευνητικούς σκοπούς.

Η συμμετοχή σας είναι ιδιαίτερα σημαντική και αναγκαία για την επιτυχή διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών ενηλίκων ατόμων με προβλήματα ακοής.

Σας ευχαριστώ για την πολύτιμη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Βασιλική Αγγελοπούλου

Φιλόλογος

Οδηγίες συμπλήρωσης ερωτηματολογίου

- Τσεκάρετε με **X** το κουτάκι που αντιστοιχεί στην απάντησή σας.
- Αν δεν υπάρχει σχετική οδηγία στην ερώτηση, τότε επιλέγετε μία (1) απάντηση.
- Στις ερωτήσεις όπου υπάρχει η επιλογή “Άλλο”, και καμία από τις υπόλοιπες επιλογές δεν σας καλύπτει, μπορείτε να καταγράψετε τη δική σας απάντηση.
- Αν οποιαδήποτε ερώτηση δε θα επιθυμούσατε να την απαντήσετε, αφήστε την κενή και προχωρήστε στις επόμενες. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η πλήρης συμπλήρωση του ερωτηματολογίου θα είναι ωφέλιμη για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Α. Δημογραφικά Στοιχεία:

Φύλο	
☐	Ανδρας
☐	Γυναίκα
Ηλικία:	
___	έτη
Οικογενειακή κατάσταση	
☐	Άγαμος/η
☐	Έγγαμος/η
☐	Διαζευγμένος/η
☐	Χήρος/α
☐	Σε διάσταση
☐	Σε συμβίωση
☐	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πόσα παιδιά έχετε;	
☐	Κανένα
☐	1
☐	2
☐	3
☐	περισσότερα από 3
Είσαστε:	
☐	Κωφός/ή
☐	Βαρήκοος/η
Το πρόβλημα στην ακοή σας:	
☐	Το έχετε εκ γενετής
☐	Παρουσιάστηκε μεταγενέστερα, στην ηλικία των ___ ετών.
Οι γονείς σας είναι:	
Μητέρα:	
☐	Κωφή
☐	Βαρήκοοη
☐	Ακούουσα
Πατέρας:	
☐	Κωφός
☐	Βαρήκοος

	Ακούων				
Χρησιμοποιείτε ακουστικό βοήθημα;					
	Ναι				
	Όχι				
Έχετε κοχλιακό εμφύτευμα;					
	Ναι				
	Όχι				
Εκπαιδευτικό επίπεδο Σημειώστε το ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης					
	Δεν πήγα σχολείο				
	Απόφοιτος Δημοτικού				
	Απόφοιτος Γυμνασίου				
	Απόφοιτος Λυκείου ή εξατάξιου Γυμνασίου				
	Απόφοιτος ΙΕΚ/Τεχνικής Σχολής				
	Απόφοιτος ΤΕΙ				
	Απόφοιτος ΑΕΙ				
	Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών				
	Κάτοχος Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών				
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε				
Γνώση Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας;					
	Ναι				
	Όχι				
Γνώση Ξένης Νοηματικής Γλώσσας <i>Μπορείτε να συμπληρώσετε όσες απαντήσεις επιθυμείτε.</i>					
Γλώσσα	Επίπεδο Γνώσεων				
	Καθόλου	Βασική Γνώση	Μέτρια	Καλά	Άριστα
Αγγλική					
Γερμανική					
Ιταλική					
Γαλλική					
Άλλη:					
Άλλη:					
Γνώση Ελληνικής ομιλούμενης γλώσσας;					
	Ναι				

☐ Όχι					
Γνώση Ξένων ομιλούμενων Γλωσσών <i>Μπορείτε να συμπληρώσετε όλες απαντήσεις επιθυμείτε.</i>					
Γλώσσα	Επίπεδο Γνώσεων				
	Καθόλου	Βασική Γνώση	Μέτρια	Καλά	Άριστα
Αγγλική					
Γερμανική					
Ιταλική					
Γαλλική					
Άλλη:					
Άλλη:					
Έχετε την ικανότητα της χειλανάγνωσης;					
☐ Ναι					
☐ Όχι					
Γνώση Η/Υ					
☐ Άριστα					
☐ Καλά					
☐ Μέτρια					
☐ Βασική Γνώση					
☐ Καθόλου					
Επαγγελματική Κατάσταση Εργάζεστε;					
☐ Ναι					
☐ Όχι					
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;					
☐ Δημόσιος Υπάλληλος					
☐ Ιδιωτικός Υπάλληλος					
☐ Ελεύθερος Επαγγελματίας – Αυτοαπασχολούμενος					
☐ Επιχειρηματίας					
☐ Εισοδηματίας					
☐ Αγρότης					
☐ Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε					
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης:					
☐ Πλήρης απασχόληση					

	Μερική απασχόληση
	Περιστασιακή
Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;	
	Συνταξιούχος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Άνεργος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Οικιακά
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;	
	Καλή
	Μέτρια
	Κακή

B. Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;						
	Ναι					
	Όχι					
Εάν ναι, παρακαλώ προσδιορίστε:						
Τίτλος	Φορέας υλοποίησης	Πόσο ικανοποιημένοι μείνατε;				
		Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Απόλυτα
Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>						
	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων					
	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)					
	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)					
	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)					
	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)					
	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)					
	Τόνωση αυτοπεποίθησης					
	Απόδραση από την καθημερινότητα					

	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε
--	-------------------------------------

Γ. Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Πάρα πολύ
	Πολύ
	Αρκετά
	Λίγο
	Καθόλου
Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Πρόνοια και Υγεία
	Οικονομία και Διοίκηση
	Νέες Τεχνολογίες – Πληροφορική
	Περιβάλλον
	Ξένες Γλώσσες
	Ψυχολογία
	Πολιτισμός και Τέχνη
	Τουρισμός
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δέκα (10) απαντήσεις.</i>	
	Κίνησης – Ευεξίας – Άθλησης
	Δημιουργικής Έκφρασης (χειροτεχνία)
	Ζωγραφικής
	Κεραμικής – Γλυπτικής
	Μαγειρικής – Ζαχαροπλαστικής
	Φωτογραφίας
	Κηπουρικής
	Πληροφορικής – Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες
	Φιλοσοφικών – Θρησκευτικών δραστηριοτήτων
	Φιλαναγνωσίας
	Δημιουργικής Γραφής

	Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Σταυρόλεξα/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)
	Υγιεινής Διατροφής
	Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης
	Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής
	Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων.
	Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου
	Εθελοντικών Δράσεων
	Ασφαλούς Οδήγησης
	Θεάτρου – Κινηματογράφου
	Πλεξίματος
	Δημιουργία Κοσμημάτων
	Καλαθοπλεκτικής
	Κομποδετικής
	Πρόληψης Ατυχημάτων
	Αυτοάμυνας
	Κυκλοφοριακής Αγωγής
	Διαχείρισης Άγχους
	Πρώτων Βοηθειών
	Οινολογίας – Οινογνωσίας
	Εκμάθησης Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας
	Εκμάθησης Ξένης Νοηματικής Γλώσσας
	Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα, παρακαλώ προσδιορίστε

Δ. Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων
	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)
	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)
	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)
	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)
	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)
	Τόνωση αυτοπεποίθησης

	Απόδραση από την καθημερινότητα
	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε
Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Έλλειψη πληροφόρησης/ενημέρωσης
	Οικονομικοί λόγοι (κόστος συμμετοχής)
	Περιορισμένος ελεύθερος χρόνος
	Αδυναμία μετακίνησης στον τόπο διεξαγωγής
	Κακή ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων
	Μη βολικό ωράριο
	Απουσία ατομικής πρωτοβουλίας – αναβλητικότητα
	Ανυπαρξία προγραμμάτων προσαρμοσμένων στις ανάγκες μας
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
	Δε θεωρώ πως υπάρχουν εμπόδια

Ε. Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (διάρκεια, χρόνος, φορέας, τόπος).

Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	λιγότερο από ένα μήνα
	1 μήνα
	2-3 μήνες
	4-6 μήνες
	περισσότερο από 6 μήνες
	δε με ενοχλεί η διάρκεια
Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;	
	1-2
	3-4
	5-6
	7-8
	περισσότερες από 8 ώρες
Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δύο (2) απαντήσεις.</i>	

	Χειμώνας
	Άνοιξη
	Καλοκαίρι
	Φθινόπωρο
Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Μόνο Θεωρία, Καθόλου Πρακτική Εξάσκηση
	Πολλή Θεωρία, Λίγη Πρακτική Εξάσκηση
	Θεωρία και Πρακτική Εξάσκηση εξίσου
	Λίγη Θεωρία, Πολύ Πρακτική Εξάσκηση
	Καθόλου Θεωρία, Μόνο Πρακτική Εξάσκηση
Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;	
	Εξ αποστάσεως
	Διά ζώσης (πρόσωπο με πρόσωπο)
	Συνδυασμός των παραπάνω
Σε ποια γλώσσα θα προτιμούσατε να διεξάγετε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Ελληνική Νοηματική Γλώσσα
	Ελληνική ομιλούμενη γλώσσα
	Και στις δύο
	Δε με πειράζει
Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;	
	Δημόσιους Φορείς (π.χ. του Υπουργείου Παιδείας ή των Δήμων)
	Ιδιωτικούς Εκπαιδευτικούς Φορείς (π.χ. Ιδιωτικά εκπαιδευτήρια)
Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τρεις (3) απαντήσεις.</i>	
	Να γνωρίζουν καλά το αντικείμενο
	Να είναι μεταδοτικοί
	Να είναι φιλικοί και επικοινωνιακοί
	Να είναι οργανωτικοί
	Να είναι αντικειμενικοί
	Να κατανοούν τις ανάγκες μας
	Να αξιοποιούν τον κατάλληλο τεχνικό εξοπλισμό
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και	

εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα ακοής;	
☐	Ναι, δε θα ήθελα να συμμετέχουν άτομα χωρίς προβλήματα ακοής
☐	Όχι, δε θα είχα πρόβλημα να συμμετέχουν και άτομα χωρίς προβλήματα ακοής
Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;	
☐	Ναι
☐	Όχι
Εάν σχεδιάζατε εσείς ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης ή ένα σεμινάριο επιμόρφωσης, ποιο θα ήταν το θέμα του προγράμματος/σεμιναρίου;	

Σας ευχαριστώ για τη συμμετοχή και για το χρόνο που διαθέσατε!

Παρ. Γ: Το ερωτηματολόγιο για την Τρίτη Ηλικία

Ερωτηματολόγιο διερεύνησης εκπαιδευτικών αναγκών ατόμων τρίτης ηλικίας.

Το παρόν ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας με τίτλο “*Εκπαίδευση Ενηλίκων Μελών Ευάλωτων Κοινωνικά Ομάδων: Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών*” για το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών “Σπουδές στην Εκπαίδευση” της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και εμπιστευτικό και πρόκειται να αξιοποιηθεί αποκλειστικά και μόνο για ερευνητικούς σκοπούς.

Η συμμετοχή σας είναι ιδιαίτερα σημαντική και αναγκαία για την επιτυχή διερεύνηση των εκπαιδευτικών αναγκών ατόμων τρίτης ηλικίας.

Σας ευχαριστώ για την πολύτιμη συνεργασία σας.

Με εκτίμηση,

Βασιλική Αγγελοπούλου

Φιλόλογος

Οδηγίες συμπλήρωσης ερωτηματολογίου

- Τσεκάρετε με **X** το κουτάκι που αντιστοιχεί στην απάντησή σας.
- Αν δεν υπάρχει σχετική οδηγία στην ερώτηση, τότε επιλέγετε μία (1) απάντηση.
- Στις ερωτήσεις όπου υπάρχει η επιλογή “Άλλο”, και καμία από τις υπόλοιπες

- επιλογές δεν σας καλύπτει, μπορείτε να καταγράψετε τη δική σας απάντηση.
- Αν οποιαδήποτε ερώτηση δε θα επιθυμούσατε να την απαντήσετε, αφήστε την κενή και προχωρήστε στις επόμενες. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η πλήρης συμπλήρωση του ερωτηματολογίου θα είναι ωφέλιμη για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

A. Δημογραφικά Στοιχεία:

Φύλο	
☐	Ανδρας
☐	Γυναίκα
Ηλικία:	
___	έτη
Οικογενειακή κατάσταση	
☐	Άγαμος/η
☐	Έγγαμος/η
☐	Διαζευγμένος/η
☐	Χήρος/α
☐	Σε διάσταση
☐	Σε συμβίωση
☐	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πόσα παιδιά έχετε;	
☐	Κανένα
☐	1
☐	2
☐	3
☐	περισσότερα από 3
Εκπαιδευτικό επίπεδο	
Σημειώστε το ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης	
☐	Δεν πήγα σχολείο
☐	Απόφοιτος Δημοτικού
☐	Απόφοιτος Γυμνασίου
☐	Απόφοιτος Λυκείου ή εξατάξιου Γυμνασίου
☐	Απόφοιτος ΙΕΚ/Τεχνικής Σχολής
☐	Απόφοιτος ΤΕΙ
☐	Απόφοιτος ΑΕΙ

	Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών				
	Κάτοχος Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών				
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε				
Γνώση Ξένων Γλωσσών					
<i>Μπορείτε να συμπληρώσετε όλες απαντήσεις επιθυμείτε.</i>					
Γλώσσα	Επίπεδο Γνώσεων				
	Καθόλου	Βασική Γνώση	Μέτρια	Καλά	Άριστα
Αγγλικά					
Γερμανικά					
Ιταλικά					
Γαλλική					
Άλλη:					
Άλλη:					
Γνώση Η/Υ					
	Άριστα				
	Καλά				
	Μέτρια				
	Βασική Γνώση				
	Καθόλου				
Επαγγελματική Κατάσταση Εργάζεστε;					
	Ναι				
	Όχι				
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;					
	Δημόσιος Υπάλληλος				
	Ιδιωτικός Υπάλληλος				
	Ελεύθερος Επαγγελματίας – Αυτοαπασχολούμενος				
	Επιχειρηματίας				
	Εισοδηματίας				
	Αγρότης				
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε				
Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης:					
	Πλήρης απασχόληση				
	Μερική απασχόληση				

	Περιστασιακή
Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;	
	Συνταξιούχος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Άνεργος (Ποιο ήταν το τελευταίο σας επάγγελμα;)
	Οικιακά
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;	
	Καλή
	Μέτρια
	Κακή

B. Εμπειρία και Συμμετοχή σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων

Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων;						
	Ναι					
	Όχι					
Εάν ναι, παρακαλώ προσδιορίστε:						
Τίτλος	Φορέας υλοποίησης	Πόσο ικανοποιημένοι μείνατε;				
		Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Απόλυτα
Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>						
	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων					
	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)					
	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)					
	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)					
	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)					
	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)					
	Τόνωση αυτοπεποίθησης					
	Απόδραση από την καθημερινότητα					
	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε					

--	--

Γ. Ανίχνευση γενικών εκπαιδευτικών αναγκών

Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Πάρα πολύ
	Πολύ
	Αρκετά
	Λίγο
	Καθόλου
Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Πρόνοια και Υγεία
	Οικονομία και Διοίκηση
	Νέες Τεχνολογίες – Πληροφορική
	Περιβάλλον
	Ξένες Γλώσσες
	Ψυχολογία
	Πολιτισμός και Τέχνη
	Τουρισμός
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Σε ποια από τα παρακάτω οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων θα συμμετείχατε; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δέκα (10) απαντήσεις.</i>	
	Μουσικής – Εκμάθησης Μουσικών Οργάνων
	Χορού
	Κίνησης – Ευεξίας – Άθλησης
	Δημιουργικής Έκφρασης (χειροτεχνία)
	Ζωγραφικής
	Κεραμικής – Γλυπτικής
	Μαγειρικής – Ζαχαροπλαστικής
	Φωτογραφίας
	Κηπουρικής
	Πληροφορικής – Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες
	Φιλοσοφικών – Θρησκευτικών δραστηριοτήτων

Φιλαναγνωσίας
Δημιουργικής Γραφής
Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Σταυρόλεξα/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)
Υγιεινής Διατροφής
Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης
Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής
Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων.
Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου
Εθελοντικών Δράσεων
Ασφαλούς Οδήγησης
Θεάτρου – Κινηματογράφου
Πλεξίματος
Καλαθοπλεκτικής
Δημιουργία Κοσμημάτων
Κομποδετικής
Πρόληψης Ατυχημάτων
Αυτοάμυνας
Κυκλοφοριακής Αγωγής
Διαχείρισης Άγχους
Πρώτων Βοηθειών
Οινολογίας – Οινογνωσίας
Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα, παρακαλώ προσδιορίστε

Δ. Κίνητρα και εμπόδια συμμετοχής

Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
☐	Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων
☐	Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)
☐	Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)
☐	Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)
☐	Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες – επαφές – συναναστροφές)
☐	Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)
☐	Τόνωση αυτοπεποίθησης

	Απόδραση από την καθημερινότητα
	Άλλο κίνητρο, παρακαλώ προσδιορίστε
Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τέσσερις (4) απαντήσεις.</i>	
	Έλλειψη πληροφόρησης/ενημέρωσης
	Οικονομικοί λόγοι (κόστος συμμετοχής)
	Περιορισμένος ελεύθερος χρόνος
	Αδυναμία μετακίνησης στον τόπο διεξαγωγής
	Κακή ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων
	Μη βολικό ωράριο
	Απουσία ατομικής πρωτοβουλίας – αναβλητικότητα
	Ανυπαρξία προγραμμάτων προσαρμοσμένων στις ανάγκες μας
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
	Δε θεωρώ πως υπάρχουν εμπόδια

Ε. Ανίχνευση αναγκών ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (διάρκεια, χρόνος, φορέας, τόπος).

Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	λιγότερο από ένα μήνα
	1 μήνα
	2-3 μήνες
	4-6 μήνες
	περισσότερο από 6 μήνες
	Δε με ενοχλεί η διάρκεια
Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;	
	1-2
	3-4
	5-6
	7-8
	περισσότερες από 8 ώρες
Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι δύο (2) απαντήσεις.</i>	

	Χειμώνας
	Άνοιξη
	Καλοκαίρι
	Φθινόπωρο
Πόση Θεωρία και Πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Μόνο Θεωρία, Καθόλου Πρακτική Εξάσκηση
	Πολλή Θεωρία, Λίγη Πρακτική Εξάσκηση
	Θεωρία και Πρακτική Εξάσκηση εξίσου
	Λίγη Θεωρία, Πολύ Πρακτική Εξάσκηση
	Καθόλου Θεωρία, Μόνο Πρακτική Εξάσκηση
Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;	
	Εξ αποστάσεως
	Διά ζώσης (πρόσωπο με πρόσωπο)
	Συνδυασμός των παραπάνω
Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;	
	Δημόσιους Φορείς (π.χ. του Υπουργείου Παιδείας ή των Δήμων)
	Ιδιωτικούς Εκπαιδευτικούς Φορείς (π.χ. Ιδιωτικά εκπαιδευτήρια)
Ποια είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας; <i>Μπορείτε να επιλέξετε μέχρι τρεις (3) απαντήσεις.</i>	
	Να γνωρίζουν καλά το αντικείμενο
	Να είναι μεταδοτικοί
	Να είναι φιλικοί και επικοινωνιακοί
	Να είναι οργανωτικοί
	Να είναι αντικειμενικοί
	Να κατανοούν τις ανάγκες μας
	Να αξιοποιούν τον κατάλληλο τεχνικό εξοπλισμό
	Άλλο, παρακαλώ προσδιορίστε
Που θα επιθυμούσατε να λάβει χώρα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα;	
	Στο χώρο σας
	Σε άλλο χώρο
Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι νεότερων ηλικιακών ομάδων;	

	Ναι, θα με ενοχλούσε, δεν θα ήθελα να συμμετέχουν νεότεροι.
	Όχι, δε θα είχα πρόβλημα να συμμετέχουν και άνθρωποι άλλων ηλικιών.
Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;	
	Ναι
	Όχι
Εάν σχεδιάζατε εσείς ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης ή ένα σεμινάριο επιμόρφωσης, ποιο θα ήταν το θέμα του προγράμματος/σεμιναρίου;	

Σας ευχαριστώ για τη συμμετοχή και για το χρόνο που διαθέσατε!

Παρ. Δ: Κώδικας επεξεργασίας δεδομένων

Εδώ παραθέτουμε τον κώδικα R που αναπτύχθηκε για την επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας και την αποθήκευση των αποτελεσμάτων. Ο κώδικας βρίσκεται και στο αποθετήριο κώδικα github.com και είναι προσβάσιμος στο <https://github.com/barelas/vastats>

```

:::::::::::::
main.R
:::::::::::::
###
# main script
###

# libs:
library(plyr)
library(ggplot2)
library(plotrix)
library(stringr)
library(grid)

# utils/funs/etc:
source('mapping.R')
source('functions.R')

# global conf:
da_answer = 'ΔΑ'
options(stringsAsFactors = FALSE)
csvsfolder <- "csvfiles/"
csvfiles <- c('orash/patra.csv',
              'orash/bolos.csv',
              'orash/lista.csv',
              'orash/nauplio.csv',
              'akoh/patra.csv',

```

```

      'trith-hlikia/kaph-agia.csv',
      'trith-hlikia/kaph-jaxou.csv',
      'trith-hlikia/kaph-prosfygika.csv',
      'trith-hlikia/oikos-eughrias-aigio.csv',
      'trith-hlikia/oikos-eughrias-patra.csv'
    )
timestamp_format <- "%Y%m%d_%H%M%S"
outputfolder <- "output/"
unlink_and_create_folder(outputfolder)

# orasi all:
questions_to_hist_plot_orash <- c("Ερώτηση.2", "Ερώτηση.6")
questions_to_sort_orash <-
  c("Ερώτηση.3", "Ερώτηση.9", "Ερώτηση.14", "Ερώτηση.15", "Ερώτηση.16", "Ερώτηση.20", "Ερώτ
  ηση.22", "Ερώτηση.23", "Ερώτηση.24", "Ερώτηση.25", "Ερώτηση.28", "Ερώτηση.32")
questions_to_pie_orash <- c("Προέλευση", "Ερώτηση.1")
questions_to_grouplot_orash <- c("Ερώτηση.10", "Ερώτηση.19")
questions_to_barplot_orash <- names(full_questions_orash)[!
  names(full_questions_orash) %in%
  c(questions_to_hist_plot_orash, questions_to_pie_orash, questions_to_grouplot_orash)]
do_all(csvsfolder, csvfiles, 1:4, outputfolder, "orash-
all/", full_questions_orash, full_answers_orash, questions_to_barplot_orash, questions_
to_hist_plot_orash, questions_to_sort_orash, questions_to_pie_orash, questions_to_grou
plot_orash)

# akoh:
questions_to_hist_plot_akoh <- c("Ερώτηση.2", "Ερώτηση.6")
questions_to_pie_akoh <- c("Προέλευση", "Ερώτηση.1")
questions_to_grouplot_akoh <- c("Ερώτηση.13", "Ερώτηση.15", "Ερώτηση.24")
questions_to_sort_akoh <-
  c("Ερώτηση.3", "Ερώτηση.19", "Ερώτηση.21", "Ερώτηση.25", "Ερώτηση.27", "Ερώτηση.28", "Ερώ
  τηση.29", "Ερώτηση.30", "Ερώτηση.33", "Ερώτηση.38")
questions_to_barplot_akoh <- names(full_questions_akoh)[! names(full_questions_akoh)
  %in%
  c(questions_to_hist_plot_akoh, questions_to_pie_akoh, questions_to_grouplot_akoh)]
do_all(csvsfolder, csvfiles, c(5), outputfolder, "akoh-
all/", full_questions_akoh, full_answers_akoh, questions_to_barplot_akoh, questions_to_
hist_plot_akoh, questions_to_sort_akoh, questions_to_pie_akoh, questions_to_grouplot_a
koh)

# 3h hlikia:
questions_to_hist_plot_3hlikia <- c("Ερώτηση.2")
questions_to_pie_3hlikia <- c("Προέλευση", "Ερώτηση.1")
questions_to_grouplot_3hlikia <- c("Ερώτηση.6", "Ερώτηση.14")
questions_to_sort_3hlikia <-
  c("Ερώτηση.3", "Ερώτηση.15", "Ερώτηση.17", "Ερώτηση.18", "Ερώτηση.19", "Ερώτηση.20", "Ερώ
  τηση.23", "Ερώτηση.27")
questions_to_barplot_3hlikia <- names(full_questions_3hlikia)[!
  names(full_questions_3hlikia) %in%
  c(questions_to_hist_plot_3hlikia, questions_to_pie_3hlikia, questions_to_grouplot_3hl
  ikia)]
do_all(csvsfolder, csvfiles, 6:10, outputfolder, "3h-hlikia-
all/", full_questions_3hlikia, full_answers_3hlikia, questions_to_barplot_3hlikia, ques
tions_to_hist_plot_3hlikia, questions_to_sort_3hlikia, questions_to_pie_3hlikia, ques
tions_to_grouplot_3hlikia)

print('END')
::::::::::::::::::
functions.R
::::::::::::::::::
aggr_count <- function(df, col) {
  length(df[[col]])
}

csvs_as_df <- function(csvsfolder, csvfiles, indices) {
  res <- data.frame()
  for (i in indices) {
    csvfile <- csvfiles[i]
    df <- read.csv(paste0(csvsfolder, csvfile), strip.white = TRUE, quote = "")
    df$Προέλευση <- rep(i, nrow(df))
    res <- rbind(res, df)
  }
  return(res)
}

calc_stats <- function(csvsfolder, csvfiles, indices, df) {
  res <- list()
  all_count <- nrow(df)
  print(paste('Τυπική απόκλιση ηλικίας:', round(sd(df[['Ερώτηση.2']], na.rm = TRUE), 1)))
  df <- fix_data(df)

```

```

cols = colnames(df)
for (col in cols) {
  count <- ddply(df, col, aggr_count, col)
  count <- count[!count[1]==-1,]
  count$pososto <- paste0(round(count[[2]]*100/all_count,1),'%')
  res[[col]]$count <- count
#   res[[col]]$mean <- mean(df[[col]])
  res[[col]]$count_nas <- sum(is.na(df[[col]]))
  res[[col]]$count_valids <- sum(!is.na(df[[col]]))
  res[[col]]$question_name <- col
  res[[col]]$all_count <- all_count
}

return(res)
}

unlink_and_create_folder <- function(folderpath) {
  if (file.exists(folderpath)) {
    unlink(folderpath,recursive = TRUE)
  }
  dir.create(folderpath, recursive = TRUE)
}

make_barplots <-
  function(cs,outputfolder,full_questions,full_answers,questions_to_barplot,questions
    _to_sort) {
    unlink_and_create_folder(outputfolder)
    for (question_to_barplot in questions_to_barplot) {
      question <- cs[[question_to_barplot]]
      plotpath <- get_plotpath(outputfolder,question$question_name)
      q_count <- question$count
      if (question_to_barplot %in% questions_to_sort) {
        q_count <- q_count[order(q_count[2]),]
      } else {
        q_count <- q_count[nrow(q_count):1,]
      }
      bar_names <- get_bar_names(q_count[[1]],full_answers[[question$question_name]])
      png(plotpath,width = 500, height = 208 + 14*length(bar_names), pointsize = 10)
      subtitle <- sprintf("Αριθμός ερωτηματολογίων: %d",question$all_count)
      left_margin <- round(max(nchar(bar_names))*0.4051 + 2.3418)
      par(mar = c(3.1, left_margin, 6, 0.7))
      bar_colors <- rev(terrain.colors(length(q_count[[1]])))
      bplot <- barplot(
        q_count[[2]],
        names = bar_names,
        horiz = TRUE,
        las = 1,
        cex.names = 0.95,
        xlim = c(0,max(q_count[[2]]) + 1),
        border = NA,
        col = bar_colors
      )
      kk <- 255 - col2rgb(bar_colors)
      text_colors <- rgb(red = kk[1,], green = kk[2,], blue = kk[3,], maxColorValue =
        255)
      text(0, bplot, paste(q_count[[2]],q_count$pososto), pos = 4)
      title(
        main = strwrap(get_full_question(question$question_name,full_questions),
          round(83.421-2.105*left_margin)),
#       ylab = "Επιλογές",
#       xlab = "Αριθμός απαντήσεων",
        sub = subtitle,
        line = 2
      )
      dev.off()
    }
  }

make_grouplots <-
  function(cs,outputfolder,full_questions,full_answers,questions_to_grouplot) {
    for (question_to_grouplot in questions_to_grouplot) {
      question <- cs[[question_to_grouplot]]
      plotpath <- get_plotpath(outputfolder,question$question_name)
      options <- full_answers[[question_to_grouplot]]$options
      levels <- full_answers[[question_to_grouplot]]$levels
      q_count <- question$count
      da_count <- q_count[q_count[1]==da_answer,2][[1]]
      q_count <- q_count[q_count[1]!='',]
      q_count <- q_count[q_count[1]!=da_answer,]
      plot_matrix <- matrix(

```

```

    data = rep(0,length(levels)*length(options)),
    nrow = length(options),
    ncol = length(levels),
    dimnames = list(unlist(options),unlist(levels))
  )
  for (i in 1:nrow(q_count)) {
    row <- q_count[i,]
    digits <- as.numeric(unlist(strsplit(as.character(row[[1]]), "")))
    plot_matrix[digits[1],digits[2]] <- row[[2]]
  }
  png(plotpath,width = 500, height = 400, pointsize = 10)
  subtitle <- sprintf("Αριθμός ερωτηματολογίων: %d ΔΑ:
%d",question$all_count,da_count)
  bplot <- barplot(
    plot_matrix,
    legend = options,
    cex.names = 0.95,
    beside = TRUE,
    col = topo.colors(length(options))
  )
  title(
    main = strwrap(get_full_question(question$question_name,full_questions), 100),
    xlab = "Επίπεδο",
    ylab = "Αριθμός απαντήσεων",
    sub = subtitle
  )
  dev.off()
}
}

make_pies <- function(cs,outputfolder,full_questions,full_answers,questions_to_pie) {
  for (question_to_pie in questions_to_pie) {
    question <- cs[[question_to_pie]]
    plotpath <- get_plotpath(outputfolder,question$question_name)
    q_count <- question$count
    bar_names <- get_bar_names(q_count[[1]],full_answers[[question$question_name]])
    png(plotpath,width = 500, height = 400, pointsize = 10)
    subtitle <- sprintf("Αριθμός ερωτηματολογίων: %d",question$all_count)
    pie_plot <- pie3D(
      q_count[[2]],
      labels = paste0(bar_names," (",q_count[[2]]," - ",q_count$pososto,")"),
      main = strwrap(get_full_question(question$question_name,full_questions), 100),
      col = topo.colors(length(q_count[[1]])),
      explode = 0.02,
      cex.names = 0.7,
      theta = pi/2.5
    )
    mtext(subtitle,side = 1,line = 3)
    dev.off()
  }
}

get_plotpath <- function(outputfolder,question_name) {
  paste0(outputfolder,question_name,"_count_plot.png")
}

get_full_question <- function(question_name,full_questions) {
  full_question <- question_name
  if (question_name %in% names(full_questions)) {
    full_question <- sprintf("%s: %s",question_name,full_questions[question_name])
  }
  return(full_question)
}

get_bar_names <- function(raw_names,full_answers) {
  # str(full_answers)
  res = c()
  for (raw_value in raw_names) {
    if (raw_value %in% names(full_answers)) {
      res <- c(res,full_answers[[raw_value]])
    } else {
      res <- c(res,raw_value)
    }
  }
  return(res)
}

fix_data <- function(df) {
  for (rownum in 1:nrow(df)) {
    for (colnum in 1:ncol(df)) {

```

```

val <- df[rownum,colnum]
if (is.na(val) || ''==str_trim(val)) {
  df[rownum,colnum] <- da_answer
} else {
  num_val <- as.numeric(val)
  if (is.na(num_val)) {
    # we have a multiple choice, add rows of NAs for correct counting:
    first_done <- FALSE
    for (mval in strsplit(val, " ")[[1]]) {
      if (first_done) {
        newrow = rep(-1, ncol(df))
        newrow[colnum] <- as.numeric(mval)
        df <- rbind(df, newrow)
      } else {
        df[rownum,colnum] <- as.numeric(mval)
        first_done <- TRUE
      }
    }
  } else {
    df[rownum,colnum] <- num_val
  }
}
}
}
return(df)
}

do_all <-
function(csvsfolder, csvfiles, indices, outputfolder, output_subfolder, full_questions, f
ull_answers, questions_to_barplot, questions_to_hist_plot, questions_to_sort, questions
_to_pie, questions_to_grouplot) {
df <- csvs_as_df(csvsfolder, csvfiles, indices)
cs <- calc_stats(csvsfolder, csvfiles, indices, df)
out_folder <- paste(outputfolder, output_subfolder)

  make_barplots(cs, out_folder, full_questions, full_answers, questions_to_barplot, questi
ons_to_sort)
  make_grouplots(cs, out_folder, full_questions, full_answers, questions_to_grouplot)
  make_pies(cs, out_folder, full_questions, full_answers, questions_to_pie)
  for (question_to_hist_plot in questions_to_hist_plot) {
    make_hist(cs, question_to_hist_plot, full_questions, out_folder)
  }
}

make_hist <- function(cs, question, full_questions, out_folder) {
  counts <- cs[[question]]$count
  da_count <- counts[counts[1]==da_answer, 2]
  if (!any(da_count)) {
    da_count <- 0L
  }
  counts <- counts[counts[1]!=da_answer,]
  # 200 code means later than birth, but no age given.
  count_200 <- counts[counts[1]=='200', 2]
  counts <- counts[counts[1]!='200',]
  xvals <- as.numeric(counts[[question]])
  yvals <- as.numeric(counts$V1)
  main_title <- sprintf("%s\nΔεν απάντησαν: %d Μέσος όρος:
%.1f", get_full_question(question, full_questions), da_count, round(sum(xvals*yvals)/su
m(yvals), 1))
  if (any(count_200)) {
    main_title <- paste(main_title, '\nΛήλωσαν πως παρουσιάστηκε μεταγενέστερα, \nαλλά
χωρίς να δηλώσουν ηλικία:', count_200)
  }
  theme_set(
    theme_gray() +
    theme(text = element_text(size = 8)) +
    theme(plot.title = element_text(size = 8)) +
    theme(line = element_line(colour = "blue")) +
    theme(plot.margin = unit(c(0,0,0,0), 'cm'))
  )
  count_plot <- qplot(
    xvals,
    yvals,
    main = main_title,
    ylab = 'Κατανομή',
    xlab = 'Ηλικία',
    margins = TRUE,
    #   colour = I("blue"),
    #   colour = "blue",
    #   fill = "blue",

```

```

    geom="histogram",
    stat="identity",
    asp = 3/4
)
ggsave(
  filename = get_plotpath(out_folder,question),
  plot = count_plot,
  dpi = 300,
  width = 12,
  height = 9,
  units = "cm"
)
}::::::::::::::::::::
mapping.R
::::::::::::::::::::
# questions/answers mapping:
full_answers_orash = list(
  'Προέλευση' = list('1' = 'Πάτρα',
                     '2' = 'Βόλος',
                     '3' = 'Λίστα orasi',
                     '4' = 'Ναύπλιο',
                     '5' = 'Πάτρα',
                     '6' = 'ΚΑΠΗ Αγιάς',
                     '7' = 'ΚΑΠΗ Ψάχου',
                     '8' = 'ΚΑΠΗ Προσφυγικά',
                     '9' = 'Οίκος ευγηρίας Αίγιο',
                     '10' = 'Οίκος ευγηρίας Πάτρα'
  ),
  'Ερώτηση.1' = list('1' = 'Ανδρας', '2' = 'Γυναίκα'),
  'Ερώτηση.3' = list('1' = 'Άγαμος/η',
                     '2' = 'Έγγαμος/η',
                     '3' = 'Διαζευγμένος/η',
                     '4' = 'Χήρος/α',
                     '5' = 'Σε διάσταση',
                     '6' = 'Σε συμβίωση',
                     '7' = 'Άλλο'
  ),
  'Ερώτηση.4' = list('1' = 'Κανένα',
                     '2' = '1',
                     '3' = '2',
                     '4' = '3',
                     '5' = 'περισσότερα από 3'
  ),
  'Ερώτηση.5' = list('1' = 'τυφλός/ή',
                     '2' = 'άτομο με μερική/μειωμένη όραση'
  ),
  'Ερώτηση.7' = list('1' = 'Δεν πήγα σχολείο',
                     '2' = 'Απόφοιτος Δημοτικού',
                     '3' = 'Απόφοιτος Γυμνασίου',
                     '4' = 'Απόφοιτος Λυκείου ή εξατάξιου Γυμνασίου',
                     '5' = 'Απόφοιτος ΙΕΚ/Τεχνικής Σχολής',
                     '6' = 'Απόφοιτος ΤΕΙ',
                     '7' = 'Απόφοιτος ΑΕΙ',
                     '8' = 'Κάτοχος Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών',
                     '9' = 'Κάτοχος Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών',
                     '10' = 'Άλλο'
  ),
  'Ερώτηση.8' = list('1' = 'Ναι',
                     '2' = 'Όχι'
  ),
  'Ερώτηση.9' = list('1' = 'Αγγλικό',
                     '2' = 'Γερμανικό',
                     '3' = 'Ιταλικό',
                     '4' = 'Γαλλικό',
                     '5' = 'Άλλον',
                     '100' = 'Κανέναν'
  ),
  'Ερώτηση.10' = list('options' = list('1' = 'Αγγλική',
                                       '2' = 'Γερμανική',
                                       '3' = 'Ιταλική',
                                       '4' = 'Γαλλική',
                                       '5' = 'Άλλη 1',
                                       '6' = 'Άλλη 2'
                                       ),
                     'levels' = list('1' = 'Καθόλου',
                                      '2' = 'Βασική Γνώση',
                                      '3' = 'Μέτρια',
                                      '4' = 'Καλά',
                                      '5' = 'Άριστα'
                                      )
  )
)

```

```

),
'Ερώτηση.11'= list ('1' = 'Ναι',
                    '2' = 'Όχι'
),
'Ερώτηση.12'= list ('1' = 'Άριστα',
                    '2' = 'Καλά',
                    '3' = 'Μέτρια',
                    '4' = 'Βασική Γνώση',
                    '5' = 'Καθόλου'
),
'Ερώτηση.13'= list ('1' = 'Ναι',
                    '2' = 'Όχι'
),
'Ερώτηση.14'= list ('1' = 'Δημόσιος Υπάλληλος',
                    '2' = 'Ιδιωτικός Υπάλληλος',
                    '3' = 'Ελεύθερος Επαγγελματίας - Αυτοαπασχολούμενος',
                    '4' = 'Επιχειρηματίας',
                    '5' = 'Εισοδηματίας',
                    '6' = 'Άλλο'
),
'Ερώτηση.15'= list ('1' = 'Πλήρης απασχόληση',
                    '2' = 'Μερική απασχόληση',
                    '3' = 'Περιστασιακή'
),
'Ερώτηση.16'= list ('1' = 'Συνταξιούχος',
                    '2' = 'Άνεργος',
                    '3' = 'Οικιακά',
                    '4' = 'Άλλο'
),
'Ερώτηση.17'= list ('1' = 'Καλή',
                    '2' = 'Μέτρια',
                    '3' = 'Κακή'
),
'Ερώτηση.18'= list ('1' = 'Ναι',
                    '2' = 'Όχι'
),
'Ερώτηση.19'= list ('options' = list ('1' = 'Πρόγραμμα 1',
                                      '2' = 'Πρόγραμμα 2',
                                      '3' = 'Πρόγραμμα 3'
),
                    'levels' = list ('1' = 'Καθόλου',
                                      '2' = 'Λίγο',
                                      '3' = 'Αρκετά',
                                      '4' = 'Πολύ',
                                      '5' = 'Απόλυτα'
)
),
'Ερώτηση.20'= list ('1' = 'Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων',
                    '2' = 'Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)',
                    '3' = 'Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα πράγματα)',
                    '4' = 'Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)',
                    '5' = 'Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες - επαφές - συναναστροφές)',
                    '6' = 'Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)',
                    '7' = 'Τόνωση αυτοπεποίθησης',
                    '8' = 'Απόδραση από την καθημερινότητα',
                    '9' = 'Άλλο κίνητρο'
),
'Ερώτηση.21'= list ('1' = 'Πάρα πολύ',
                    '2' = 'Πολύ',
                    '3' = 'Αρκετά',
                    '4' = 'Λίγο',
                    '5' = 'Καθόλου'
),
'Ερώτηση.22'= list ('1' = 'Πρόνοια και Υγεία',
                    '2' = 'Οικονομία και Διοίκηση',
                    '3' = 'Νέες Τεχνολογίες - Πληροφορική',
                    '4' = 'Περιβάλλον',
                    '5' = 'Ξένες Γλώσσες',
                    '6' = 'Ψυχολογία',
                    '7' = 'Πολιτισμός και Τέχνη',
                    '8' = 'Τουρισμός',
                    '9' = 'Άλλο'
),
'Ερώτηση.23'= list ('1' = 'Μουσικής - Εκμάθησης Μουσικών Οργάνων',
                    '2' = 'Κίνησης - Ευεξίας - Άθλησης',
                    '3' = 'Κινητικότητας και Προσανατολισμού',
                    '4' = 'Κεραμικής - Γλυπτικής',
                    '5' = 'Μαγειρικής - Ζαχαροπλαστικής',

```



```

'6' = 'Πληροφορικής - Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες',
'7' = 'Φιλοσοφικών - Θρησκευτικών δραστηριοτήτων',
'8' = 'Φιλαναγνώστιας',
'9' = 'Θεάτρου',
'10' = 'Δημιουργικής Γραφής',
'11' = 'Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)',
'12' = 'Υγιεινής Διατροφής',
'13' = 'Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης',
'14' = 'Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής',
'15' = 'Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων',
'16' = 'Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου',
'17' = 'Πλεξίματος',
'18' = 'Δημιουργία Κοσμημάτων',
'19' = 'Καλαθοπλεκτικής',
'20' = 'Κομποδετικής',
'21' = 'Πρόληψης Ατυχημάτων',
'22' = 'Αυτοάμυνας',
'23' = 'Κυκλοφοριακής Αγωγής',
'24' = 'Διαχείρισης Άγχους',
'25' = 'Πρώτων Βοηθειών',
'26' = 'Οινολογίας - Οινογνωσίας',
'27' = 'Εκμάθησης συστήματος Braille',
'28' = 'Εκμάθησης συστήματος Nemeth',
'29' = 'Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα'
),
'Ερώτηση.24' = list('1' = 'Απόκτηση και ανανέωση γνώσεων και δεξιοτήτων',
'2' = 'Επαγγελματική Επιμόρφωση (απόκτηση επιπλέον προσόντων)',
'3' = 'Προσωπικό ενδιαφέρον (μου αρέσει να μαθαίνω νέα
πράγματα)',
'4' = 'Οικονομικό κίνητρο (επιδοτούμενο πρόγραμμα)',
'5' = 'Κοινωνικοί λόγοι (νέες γνωριμίες - επαφές -
συναναστροφές)',
'6' = 'Ψυχαγωγία (κάνω κάτι που με χαλαρώνει και μου αρέσει)',
'7' = 'Τόνωση αυτοπεποίθησης',
'8' = 'Απόδραση από την καθημερινότητα',
'9' = 'Άλλο κίνητρο'
),
'Ερώτηση.25' = list('1' = 'Έλλειψη πληροφόρησης/ενημέρωσης',
'2' = 'Οικονομικοί λόγοι (κόστος συμμετοχής)',
'3' = 'Περιορισμένος ελεύθερος χρόνος',
'4' = 'Αδυναμία μετακίνησης στον τόπο διεξαγωγής',
'5' = 'Κακή ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων',
'6' = 'Μη βολικό ωράριο',
'7' = 'Απουσία ατομικής πρωτοβουλίας - αναβλητικότητα',
'8' = 'Ανυπαρξία προγραμμάτων προσαρμοσμένων στις ανάγκες μας',
'9' = 'Άλλο',
'10' = 'Δε θεωρώ πως υπάρχουν εμπόδια'
),
'Ερώτηση.26' = list('1' = 'Λιγότερο από ένα μήνα',
'2' = '1 μήνα',
'3' = '2-3 μήνες',
'4' = '4-6 μήνες',
'5' = 'Περισσότερο από 6 μήνες',
'6' = 'Όε με ενοχλεί η διάρκεια'
),
'Ερώτηση.27' = list('1' = '1-2',
'2' = '3-4',
'3' = '5-6',
'4' = '7-8',
'5' = 'Περισσότερες από 8 ώρες'
),
'Ερώτηση.28' = list('1' = 'Χειμώνας',
'2' = 'Άνοιξη',
'3' = 'Καλοκαίρι',
'4' = 'Φθινόπωρο',
'5' = 'Δε με πειράζει'
),
'Ερώτηση.29' = list('1' = 'Μόνο Θεωρία, Καθόλου Πρακτική Εξάσκηση',
'2' = 'Πολλή Θεωρία, Λίγη Πρακτική Εξάσκηση',
'3' = 'Θεωρία και Πρακτική Εξάσκηση εξίσου',
'4' = 'Λίγη Θεωρία, Πολύ Πρακτική Εξάσκηση',
'5' = 'Καθόλου Θεωρία, Μόνο Πρακτική Εξάσκηση'
),
'Ερώτηση.30' = list('1' = 'Εξ αποστάσεως',
'2' = 'Διά ζώσης (πρόσωπο με πρόσωπο)',
'3' = 'Συνδυασμός των παραπάνω'
),
'Ερώτηση.31' = list('1' = 'Δημόσιους Φορείς',
'2' = 'Ιδιωτικούς Εκπαιδευτικούς Φορείς',
'3' = 'Το ίδιο'

```

```

),
'Ερώτηση.32'= list('1' = 'Να γνωρίζουν καλά το αντικείμενο',
                   '2' = 'Να είναι μεταδοτικοί',
                   '3' = 'Να είναι φιλικοί και επικοινωνιακοί',
                   '4' = 'Να είναι οργανωτικοί',
                   '5' = 'Να είναι αντικειμενικοί',
                   '6' = 'Να κατανοούν τις ανάγκες μας',
                   '7' = 'Να αξιοποιούν τον κατάλληλο τεχνικό εξοπλισμό',
                   '8' = 'Άλλο'
),
'Ερώτηση.33'= list(
  '1' = 'Ναι, θα με ενοχλούσε.',
  '2' = 'Όχι, δε θα είχα πρόβλημα.'
),
'Ερώτηση.34'= list('1' = 'Ναι',
                   '2' = 'Όχι'
)
)

full_answers_3hlikia <- full_answers_orash
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.5']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.7']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.6']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.10']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.7']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.12']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.8']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.13']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.9']] <- list(
  '1' = 'Δημόσιος Υπάλληλος',
  '2' = 'Ιδιωτικός Υπάλληλος',
  '3' = 'Ελεύθερος Επαγγελματίας - Αυτοαπασχολούμενος',
  '4' = 'Επιχειρηματίας',
  '5' = 'Εισοδηματίας',
  '6' = 'Αγρότης',
  '7' = 'Άλλο'
)
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.10']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.15']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.11']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.16']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.12']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.17']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.13']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.18']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.14']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.19']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.15']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.20']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.16']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.21']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.17']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.22']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.18']] <- list(
  '1' = 'Μουσικής - Εκμάθησης Μουσικών Οργάνων',
  '2' = 'Χορού',
  '3' = 'Κίνησης - Ευεξίας - Άθλησης',
  '4' = 'Δημιουργικής Έκφρασης (χειροτεχνία)',
  '5' = 'Ζωγραφικής',
  '6' = 'Κεραμικής - Γλυπτικής',
  '7' = 'Μαγειρικής - Ζαχαροπλαστικής',
  '8' = 'Φωτογραφίας',
  '9' = 'Κηπουρικής',
  '10' = 'Πληροφορικής - Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες',
  '11' = 'Φιλοσοφικών - Θρησκευτικών δραστηριοτήτων',
  '12' = 'Φιλαναγνωσίας',
  '13' = 'Δημιουργικής Γραφής',
  '14' = 'Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Σταυρόλεξα/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)',
  '15' = 'Υγιεινής Διατροφής',
  '16' = 'Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης',
  '17' = 'Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής',
  '18' = 'Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων.',
  '19' = 'Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου',
  '20' = 'Εθελοντικών Δράσεων',
  '21' = 'Ασφαλούς Οδήγησης',
  '22' = 'Θεάτρου - Κινηματογράφου',
  '23' = 'Πλεξίματος',
  '24' = 'Καλαθοπλεκτικής',
  '25' = 'Δημιουργία Κοσμημάτων',
  '26' = 'Κομποδικής',
  '27' = 'Πρόληψης Ατυχημάτων',
  '28' = 'Αυτοάμυνας',
  '29' = 'Κυκλοφοριακής Αγωγής',
  '30' = 'Διαχείρισης Άγχους',
  '31' = 'Πρώτων Βοηθειών',
  '32' = 'Οινολογίας - Οινογνώσις',
  '33' = 'Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα'
)
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.19']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.24']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.20']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.25']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.21']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.26']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.22']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.27']]

```

```

full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.23']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.28']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.24']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.29']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.25']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.30']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.26']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.31']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.27']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.32']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.28']] <- list(
  '1' = 'Στο χώρο σας',
  '2' = 'Σε άλλο χώρο',
  '3' = 'Δε με πειράζει'
)
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.29']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.33']]
full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.30']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.34']]

full_answers_akoh <- full_answers_orash
full_answers_akoh[['Ερώτηση.5']] <- list(
  '1' = 'Κωφός/ή',
  '2' = 'Βαρήκοος/η'
)
full_answers_akoh[['Ερώτηση.7']] <- list(
  '1' = 'Κωφή',
  '2' = 'Βαρήκοοη',
  '3' = 'Ακούουσα'
)
full_answers_akoh[['Ερώτηση.8']] <- list(
  '1' = 'Κωφός',
  '2' = 'Βαρήκοος',
  '3' = 'Ακούων'
)
full_answers_akoh[['Ερώτηση.9']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.10']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.11']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.7']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.12']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.13']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.10']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.14']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.15']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.10']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.16']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.17']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.12']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.18']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.19']] <- full_answers_3hlikia[['Ερώτηση.9']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.20']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.15']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.21']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.16']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.22']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.17']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.23']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.8']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.24']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.19']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.25']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.20']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.26']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.21']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.27']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.22']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.28']] <- list(
  '1' = 'Κίνησης - Ευεξίας - Άθλησης',
  '2' = 'Δημιουργικής Έκφρασης (χειροτεχνία)',
  '3' = 'Ζωγραφικής',
  '4' = 'Κεραμικής - Γλυπτικής',
  '5' = 'Μαγειρικής - Ζαχαροπλαστικής',
  '6' = 'Φωτογραφίας',
  '7' = 'Κηπουρικής',
  '8' = 'Πληροφορικής - Εξοικείωσης με τις Νέες Τεχνολογίες',
  '9' = 'Φιλοσοφικών - Θρησκευτικών δραστηριοτήτων',
  '10' = 'Φιλαναγνωσίας',
  '11' = 'Δημιουργικής Γραφής',
  '12' = 'Παιχνιδιών (Επιτραπέζια/Σταυρόλεξα/Κουίζ/Ηλεκτρονικών παιχνιδιών)',
  '13' = 'Υγιεινής Διατροφής',
  '14' = 'Λαϊκής Παράδοσης και Τέχνης',
  '15' = 'Ασκήσεων Μνήμης και Προσοχής',
  '16' = 'Περιπάτου, Επίσκεψης Μουσείων και Αρχαιολογικών χώρων.',
  '17' = 'Διαχείρισης Ελεύθερου Χρόνου',
  '18' = 'Εθελοντικών Δράσεων',
  '19' = 'Ασφαλούς Οδήγησης',
  '20' = 'Θεάτρου - Κινηματογράφου',
  '21' = 'Πλεξίματος',
  '22' = 'Δημιουργία Κοσμημάτων',
  '23' = 'Καλαθοπλεκτικής',
  '24' = 'Κομποδικής',
  '25' = 'Πρόληψης Ατυχημάτων',
  '26' = 'Αυτοάμυνας',
  '27' = 'Κυκλοφοριακής Αγωγής',
  '28' = 'Διαχείρισης Άγχους',
  '29' = 'Πρώτων Βοηθειών',
  '30' = 'Οινολογίας - Οινογνωσίας',
  '31' = 'Εκμάθησης Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας',
  '32' = 'Εκμάθησης Ξένης Νοηματικής Γλώσσας',

```

```

'33' = 'Άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα'
)
full_answers_akoh[['Ερώτηση.29']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.24']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.30']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.25']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.31']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.26']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.32']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.27']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.33']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.28']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.34']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.29']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.35']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.30']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.36']] <- list(
  '1' = 'Ελληνική Νοηματική Γλώσσα',
  '2' = 'Ελληνική ομιλούμενη γλώσσα',
  '3' = 'Και στις δύο',
  '4' = 'Δε με πειράζει'
)
full_answers_akoh[['Ερώτηση.37']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.31']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.38']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.32']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.39']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.33']]
full_answers_akoh[['Ερώτηση.40']] <- full_answers_orash[['Ερώτηση.34']]

full_questions_3hlikia = list(
  'Προέλευση' = 'Προέλευση στοιχείων έρευνας',
  'Ερώτηση.1' = 'Φύλο',
  'Ερώτηση.2' = 'Ηλικία',
  'Ερώτηση.3' = 'Οικογενειακή κατάσταση',
  'Ερώτηση.4' = 'Πόσα παιδιά έχετε;',
  'Ερώτηση.5' = 'Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης',
  'Ερώτηση.6' = 'Γνώση Ξένων Γλωσσών',
  'Ερώτηση.7' = 'Γνώση H/Y',
  'Ερώτηση.8' = 'Εργάζεστε;',
  'Ερώτηση.9' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;',
  'Ερώτηση.10' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;',
  'Ερώτηση.11' = 'Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;',
  'Ερώτηση.12' = 'Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;',
  'Ερώτηση.13' = 'Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης
Ενηλίκων;',
  'Ερώτηση.14' = 'Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων',
  'Ερώτηση.15' = 'Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;',
  'Ερώτηση.16' = 'Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό
πρόγραμμα;',
  'Ερώτηση.17' = 'Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;',
  'Ερώτηση.18' = 'Σε ποια οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων
θα συμμετείχατε;',
  'Ερώτηση.19' = 'Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα
εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
  'Ερώτηση.20' = 'Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή
σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;',
  'Ερώτηση.21' = 'Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
  'Ερώτηση.22' = 'Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός
εκπαιδευτικού προγράμματος;',
  'Ερώτηση.23' = 'Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές
περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;',
  'Ερώτηση.24' = 'Πόση θεωρία και πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει
ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
  'Ερώτηση.25' = 'Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;',
  'Ερώτηση.26' = 'Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την
υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;',
  'Ερώτηση.27' = 'Ποια είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που θα θέλατε να έχουν οι
εκπαιδευτές σας;',
  'Ερώτηση.28' = 'Που θα επιθυμούσατε να λάβει χώρα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
  'Ερώτηση.29' = 'Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και
εκπαιδευόμενοι νεότερων ηλικιακών ομάδων;',
  'Ερώτηση.30' = 'Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του
εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;'
)
full_questions_orash = list(
  'Προέλευση' = 'Προέλευση στοιχείων έρευνας',
  'Ερώτηση.1' = 'Φύλο',
  'Ερώτηση.2' = 'Ηλικία',
  'Ερώτηση.3' = 'Οικογενειακή κατάσταση',
  'Ερώτηση.4' = 'Πόσα παιδιά έχετε;',
  'Ερώτηση.5' = 'Είσαστε',
  'Ερώτηση.6' = 'Σε ποια ηλικία παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην όρασή σας;',
  'Ερώτηση.7' = 'Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης',
  'Ερώτηση.8' = 'Γνώση συστήματος Braille;',
  'Ερώτηση.9' = 'Εκτός από τον ελληνικό κώδικα Braille, ποιους άλλους γνωρίζετε;',
  'Ερώτηση.10' = 'Γνώση Ξένων Γλωσσών',
  'Ερώτηση.11' = 'Γνώση συστήματος Nemeth;',
  'Ερώτηση.12' = 'Γνώση H/Y',
  'Ερώτηση.13' = 'Εργάζεστε;',

```

```

'Ερώτηση.14' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;',
'Ερώτηση.15' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;',
'Ερώτηση.16' = 'Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;',
'Ερώτηση.17' = 'Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;',
'Ερώτηση.18' = 'Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης
Ενηλίκων;',
'Ερώτηση.19' = 'Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων',
'Ερώτηση.20' = 'Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;',
'Ερώτηση.21' = 'Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό
πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.22' = 'Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;',
'Ερώτηση.23' = 'Σε ποια οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων
θα συμμετείχατε;',
'Ερώτηση.24' = 'Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα
εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.25' = 'Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή
σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;',
'Ερώτηση.26' = 'Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.27' = 'Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός
εκπαιδευτικού προγράμματος;',
'Ερώτηση.28' = 'Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές
περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;',
'Ερώτηση.29' = 'Πόση θεωρία και πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει
ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.30' = 'Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;',
'Ερώτηση.31' = 'Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την
υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;',
'Ερώτηση.32' = 'Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;',
'Ερώτηση.33' = 'Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και
εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα όρασης;',
'Ερώτηση.34' = 'Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του
εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;'
)

full_questions_akoh = list(
'Προέλευση' = 'Προέλευση στοιχείων έρευνας',
'Ερώτηση.1' = 'Φύλο',
'Ερώτηση.2' = 'Ηλικία',
'Ερώτηση.3' = 'Οικογενειακή κατάσταση',
'Ερώτηση.4' = 'Πόσα παιδιά έχετε;',
'Ερώτηση.5' = 'Είσαστε',
'Ερώτηση.6' = 'Σε ποιά ηλικία παρουσιάστηκε το πρόβλημα στην ακοή σας;',
'Ερώτηση.7' = 'Η μητέρα σας είναι:',
'Ερώτηση.8' = 'Ο πατέρας σας είναι:',
'Ερώτηση.9' = 'Χρησιμοποιείτε ακουστικό βοήθημα;',
'Ερώτηση.10' = 'Έχετε κοχλιακό εμφύτευμα;',
'Ερώτηση.11' = 'Ανώτατο επίπεδο σπουδών τυπικής εκπαίδευσης',
'Ερώτηση.12' = 'Γνώση Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας;',
'Ερώτηση.13' = 'Γνώση Ξένης Νοηματικής Γλώσσας;',
'Ερώτηση.14' = 'Γνώση Ελληνικής ομιλούμενης γλώσσας;',
'Ερώτηση.15' = 'Γνώση Ξένων ομιλούμενων Γλωσσών',
'Ερώτηση.16' = 'Έχετε την ικανότητα της χειλαναγνωσης;',
'Ερώτηση.17' = 'Γνώση Η/Υ',
'Ερώτηση.18' = 'Εργάζεστε;',
'Ερώτηση.19' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το επάγγελμά σας;',
'Ερώτηση.20' = 'Αν εργάζεστε: Ποιο είναι το είδος της απασχόλησης;',
'Ερώτηση.21' = 'Αν ΔΕΝ εργάζεστε: Ποια είναι η κατάστασή σας;',
'Ερώτηση.22' = 'Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;',
'Ερώτηση.23' = 'Έχετε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κάποιο πρόγραμμα Εκπαίδευσης
Ενηλίκων;',
'Ερώτηση.24' = 'Συμμετοχές σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων',
'Ερώτηση.25' = 'Για ποιους λόγους παρακολουθήσατε τα προγράμματα/σεμινάρια;',
'Ερώτηση.26' = 'Πόσο απαραίτητη θεωρείτε τη συμμετοχή σας σε ένα εκπαιδευτικό
πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.27' = 'Σε ποιους τομείς θα επιθυμούσατε να εκπαιδευτείτε/επιμορφωθείτε;',
'Ερώτηση.28' = 'Σε ποια οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ομαδικών δραστηριοτήτων
θα συμμετείχατε;',
'Ερώτηση.29' = 'Ποια είναι τα σημαντικότερα κίνητρα για να συμμετάσχετε σε ένα
εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.30' = 'Ποιοι είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη συμμετοχή
σας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ομαδική δραστηριότητα;',
'Ερώτηση.31' = 'Πόση διάρκεια θα θέλατε να έχει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.32' = 'Πόσες ώρες την εβδομάδα θα διαθέτατε για τη παρακολούθηση ενός
εκπαιδευτικού προγράμματος;',
'Ερώτηση.33' = 'Ποια/ες θεωρείτε πως είναι η/οι ιδανικότερη/ες χρονική/ές
περίοδος/οι υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος;',
'Ερώτηση.34' = 'Πόση θεωρία και πόση Πρακτική Εξάσκηση θεωρείτε πως πρέπει να έχει
ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.35' = 'Ποιος θα επιθυμούσατε να είναι ο τρόπος διδασκαλίας;',
'Ερώτηση.36' = 'Σε ποια γλώσσα θα προτιμούσατε να διεξάγετε ένα εκπαιδευτικό

```

πρόγραμμα;',
'Ερώτηση.37' = 'Ποιον φορέα θεωρείτε πιο κατάλληλο για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων ή επιμορφωτικών σεμιναρίων;',
'Ερώτηση.38' = 'Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχουν οι εκπαιδευτές σας;',
'Ερώτηση.39' = 'Θα σας ενοχλούσε αν στο πρόγραμμα συμμετείχαν μαζί με εσάς και εκπαιδευόμενοι χωρίς προβλήματα ακοής;',
'Ερώτηση.40' = 'Αν προσφερόταν η δυνατότητα, θα θέλατε να αναλάβετε τον ρόλο του εκπαιδευτή σε ένα πρόγραμμα σχετικό με τις γνώσεις και δεξιότητές σας;'
)